

Loek Dijkman

Nieuwe
utopische
idealen

TWEEDE HERZIENE
DRUK

50 JAAR ANDERS ONDERNEMEN

Economische dogma's

Verdeling van werk, inkomen en bezit

De Topa Groep en de Stichting Utopa

STELLINGEN UIT HET BOEK

Economische dogma's

- Of de overwinning van het kapitalisme in zijn huidige vorm beklijft is maar zeer de vraag. Wanneer we geen fundamentele economische, sociale en morele veranderingen aanbrengen, lopen we vast en zeker stuk. (blz. 32)
- Door de marktwerking ontstaat onevenwichtigheid en ongelijkheid. (blz. 33)
- Dat bij elk marktproces toezicht nodig is bewijst dat markten niet optimaal werken. (blz. 34)
- We doen individuen te kort door hen stelselmatig in de rol te plaatsen van klant-leverancier (blz. 35)
- Op universiteiten en hogescholen zijn regels en niet talent de maatstaf. (blz. 35)

Ondernemen

- Een onderneming is meer dan een winstmachine. (blz. 46)
- Aandeelhouders zijn geen houders meer, maar handelaren in aandelen. (blz. 51)
- Als je niet van mensen houdt moet je geen ondernemer worden. (blz. 53)
- Het is makkelijker een organisatie op te bouwen rondom de talenten van de medewerkers dan mensen te veranderen. (blz. 53)

Werk

- Laat medewerkers mails die ze na zessen willen verzenden, als ontwerp bewaren tot de volgende ochtend. (blz. 60).
- De winst van het slimmere en goedkopere werken moet in het bezit van de werkers komen en niet van kapitaalverschaffers en –bezitters. (blz. 62)
- Volledige werkgelegenheid is een droom. We kunnen beter bekijken hoeveel uren we de werkweek kunnen en willen verminderen, om een ideaal evenwicht te bereiken. De eerste stap zou de invoering van een vierdaagse werkweek kunnen zijn. (blz. 64)
- Werk dat gelegenheid tot zelfontplooiing geeft is aantrekkelijk. (blz. 67)
- De verdere individualisering van werkovereenkomsten heeft de toekomst. (blz. 67)
- Loyaliteit binnen ondernemingen is een wederzijds proces. Een proces waar de onderneming het initiatief behoort te nemen. (blz. 68)
- Georganiseerd wantrouwen kost ondernemingen een hoop geld. (blz. 69)

Bezit en inkomen

- De argumentatie dat het topinkomen van de CEO in vergelijking met de behaalde winsten maar een schijntje is, snijdt geen hout. (blz. 81)
- Ministers moeten meer gaan verdienen, want het openbaar bestuur is complexer dan het leiden van een onderneming. (blz. 83)
- Ondernemers vormen vermogen samen met de medewerkers en daarom heeft de maatschappij een moreel recht op een deel ervan. Er gaat teveel geld naar de financiële sector, naar CEO's van grote beursgenoteerde ondernemingen en naar de oprichters van succesvolle ondernemingen. (blz. 84)

Loek Dijkman

Nieuwe
utopische
idealen

TWEEDE HERZIENE
DRUK

50 JAAR ANDERS ONDERNEMEN

Economische dogma's
Verdeling van werk, inkomen en bezit
De Topa Groep en de Stichting Utopa

VOORWOORD BIJ DE TWEDE DRUK

Ik stond voor de keuze om alle data die in dit boek staan opnieuw te actualiseren, of ze te laten voor wat ze waren of zijn. Ik heb voor het laatste gekozen. Niet uit gemakzucht, maar vanwege het feit dat de boodschap in de eerste druk voor wat betreft gelijkheid en ongelijkheid niet is veranderd. Natuurlijk is de conjunctuur anno 2018 verbeterd, maar voor wat betreft de verschillen tussen de rijksten en de armsten op deze wereld zijn deze vergroot en dus in mijn ogen verslechterd. De boodschap in de eerste druk van “hier moeten we iets aan doen, dit mag niet zo blijven”, heeft niets aan actualiteit verloren. Bij sommige hoofdstukken heb ik wat aanvullingen en of opmerkingen.

HOOFDSTUK 4 WERK, INKOMEN EN BEZIT

Als bewijs van mijn stelling dat de verschillen in inkomen en bezit toenemen geef ik een deel uit een persbericht weer van Oxfam Novib van januari 2018. Oxfam publiceerde het onderzoek aan de vooravond van de jaarlijkse bijeenkomst van het World Economic Forum in Davos.

“De wereldwijde rijkdom blijft groeien, maar miljarden arme mensen zien daar niets van terug. De groei van de rijkdom gaat vooral naar de allerrijksten op aarde. De rijkdom in de wereld tussen maart 2016 en maart vorig jaar nam met bijna 10 biljoen dollar toe naar 281 biljoen

dollar, maar van die mondiale groei ging meer dan 80 procent naar de allerrijkste 1 procent. De toename van de rijkdom ging voorbij aan de 3,7 miljard armste mensen. Volgens de organisatie kwamen er in de periode tussen maart 2016 en maart 2017 wereldwijd 233 miljardairs bij. Dat is de grootste toename van het aantal miljardairs ooit. Het onderzoek laat zien dat de concentratie van rijkdom in de handen van een klein aantal mensen zich voortzet. In Nederland nam tussen maart 2016 en maart 2017 de totale rijkdom met 53 miljard dollar toe. Hiervan ging 45 procent naar de rijkste 1 procent, die daarmee ruim 600 miljard dollar bezit. In Nederland zijn er volgens Oxfam tien miljardairs, met samen een vermogen van 31,6 miljard dollar. De extreme groei van rijkdom in handen van steeds minder mensen is pervers en ondermijnt de samenleving wereldwijd. Het economisch systeem werkt voor een rijke elite, maar onthoudt miljoenen mensen de kans op een menswaardig bestaan,” zei algemeen directeur Farah Karimi.

In Nederland mogen we dan gelukkig een andere situatie hebben dan in de Verenigde Staten of Engeland, ook in ons land zijn er vraagtekens te stellen bij de verdeling van bezit en inkomen.

De vermogensongelijkheid in Nederland is relatief groot in vergelijking met andere westerse landen, zo blijkt uit een recent onderzoek van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO). Van alle 28 landen waar de gegevens van verzameld werden kwam ons land op de tweede plaats, wanneer je kijkt naar de vermogensconcentratie onder de bevolking.

Alleen in de Verenigde Staten zijn de verschillen in rijkdom nog groter. Van alle onderzochte landen bleek de rijkste 10% gemiddeld goed te zijn voor 52% van het totale vermogen. Ter vergelijking, in Nederland ligt dat aandeel met 68% aanzienlijk hoger. Toch is de situatie nog niet zo extreem als in de Verenigde Staten, waar de top 10% van de bevolking maar liefst 79% van het vermogen in handen heeft. Om dat in perspectief te plaatsen, de ‘armste’ 60% van de Amerikaanse bevolking heeft slechts 2,4% van al het vermogen.

Dat een groot deel van de bevolking geen vermogen heeft wil niet zeggen dat ze geen bezittingen hebben. We moeten er ook rekening mee houden dat er veel huishoudens zijn die hun vermogen met schulden gefinancierd hebben, waardoor hun netto vermogenspositie gering of zelfs negatief is. Volgens cijfers van de OESO is dit bijvoorbeeld het geval in Nederland en Denemarken. In deze landen is het vermogen van de ‘onderste’ 60% van de bevolking zelfs negatief. Dat betekent dat de schulden van deze huishoudens gemiddeld groter zijn dan hun bezittingen.

Over de hoogte van de “hoogste” inkomens in het bedrijfsleven is er dit jaar genoeg stof tot discussie geweest. Ook daar zijn de verschillen vergroot of was men van plan die te vergroten. Ik breng slechts in herinnering de pogingen en argumentaties van de ING en de topsalarissen van de ceo’s van Unilever (13,7 miljoen euro), en van Wolters Kluwer (14,5 miljoen euro per jaar).

WERK

Door het aantrekken van de conjunctuur is de werkloosheid in ons land gedaald naar ongeveer 5%. Dit jaar verscheen er een interessante uitgave van David Graeber, *Bullshit Jobs*. Hier werden onderzoeksresultaten gepubliceerd hoe werknemers aankijken tegen de zin van hun baan. Onthutsend was de conclusie dat een groot deel van de mensen hun werk ‘onzinwerk’ vonden. De mensen die dat vonden hadden over het algemeen goed of beter betaalde banen. De werknemers die hun baan wel zinvol vonden, zoals bijvoorbeeld verplegers, leraren, vuilnismannen en politieagenten verdienen over het algemeen geen topsalarissen. Het aantal banen die aan de kwalificering bullshit jobs voldoet is niet zo eenvoudig vast te stellen. David Graeber denkt dat het wellicht 20-25% van de banen zijn. Dat percentage vermeerderd met de 5% werkloosheid zou betekenen dat wij als gemeenschap zo ongeveer 30% van alle banen bekostigen terwijl die niet productief zijn. Deze improductiviteit zou aangewend kunnen worden om een vorm van basisinkomen te betalen. Maar er zijn ook andere mogelijkheden.

HOOFDSTUK 4.2 HET BASISINKOMEN

Sinds 2013 is de discussie over het al of niet invoeren van een basisinkomen alleen maar toegenomen. Aan hetgeen ik schreef in de eerste druk doet dit niets af. Op termijn zal het gebrek aan banen door efficiencyverbetering, toename van de productiviteit en robotisering groter worden en daardoor een steeds groter probleem veroorzaken voor de inkomens van veel huishoudens.

Schommeling van werkgelegenheid door conjuncturele oorzaken is van alle tijden, zoals ook nu. De overdracht van een deel van de winst van bedrijven naar de lonen hapert al tijden, de zogenaamde loonquote daalt al jaren. Toch wil ik een nuance aanbrengen. Werken is niet alleen een straf, maar ook een mogelijkheid tot zelfontplooiing. Het zou daarom ook een goed idee kunnen zijn om mensen uit vrije wil, dus niet verplicht, in plaats van voor een basisinkomen te kiezen, te laten opteren voor banen die door de overheid worden gecreëerd. Dat zou twee zaken kunnen verenigen, ontplooiing én het oplossen van knelpunten op de arbeidsmarkt. In ons marktdenken bezuinigt de overheid maar al te vaak op werk dat eigenlijk beter niet wegbezuinigd zou moeten worden.

Over de kosten van het basisinkomen wordt in mijn ogen wel wat eenzijdig gedacht. In het door mij aangehaalde onderzoek van Bas Jacobs wordt geconcludeerd dat een basisinkomen onbetaalbaar is. Nu is onbetaalbaar een relatief begrip en in dat rapport wordt ook gelijktijdig naar een 'vlaktaks' en naar de maximale hoogte van een progressief belastingtarief gekeken. Ik heb daarop drie opmerkingen. Wanneer je ergens wat meer voor moet betalen dan krijg je ook wat, dat is ook het geval ten aanzien van een basisinkomen. Uit onderzoek blijkt dat bij een hoger progressief belastingtarief dan 50% er belastingopbrengsten zullen 'weglekken'. Dat daarom 50% een absoluut maximum is, lijkt me niet juist. Een verlies aan belastingopbrengsten kan aanvaardbaar zijn, indien daarmee een groter maatschappelijk probleem kan worden opgelost. Een verhoging van het maximumta-

rief naar 65% zou dus geenszins onacceptabel hoeven te zijn. Dat een vlaktaks in dat geval onmogelijk is, lijkt me ook geen probleem.

ONGELIJKHEID

In het kader van dit hoofdstuk wil ik graag verwijzen naar een uitgebreid onderzoek van Anthony Atkinson, 'Inequality. What can be done?' (Ongelijkheid. Wat kunnen we eraan doen?) Polis Antwerpen (2015). Sir Anthony Atkinson is helaas kort na de publicatie van zijn boek op 1 januari 2017 overleden. De maatregelen die hij voorstelde zijn toegespitst op de situatie in het Verenigd Koninkrijk, maar zijn heel goed toepasbaar in andere landen, waaronder ook Nederland. In de Appendix zijn de 15 voorstellen die hij deed opgenomen.

In 2017 verscheen het boek *Oude en nieuwe ongelijkheid* van Kees Vuyk. Daarin beredeneert hij dat ongelijkheid niet alleen een zaak is van inkomen en bezit maar ook van opleiding en kansen. Hij plaatst kanttekeningen bij het verheffingsideaal van de sociaaldemocraten ten aanzien van opleidingsmogelijkheden en idealen. Hij wijst op de Europese tendensen naar steeds grotere segregatie. Aanbevolen!

HOOFDSTUK 6 TOT BESLUIT

In dit hoofdstuk schreef ik zes jaar geleden een paar korte opmerkingen over grote problemen die, naar nu blijkt, nog lang niet zijn opgelost en weer tot nieuwe problemen leiden. Over de aangestipte onderwerpen zijn boeken vol te schrijven. Bovendien liggen die on-

derwerpen buiten het directe thema van dit boek. In de nieuwe activiteit van de Stichting Utopa, de Idealenfabriek, zullen we de komende tijd een aantal van die onderwerpen aan de orde stellen. U leest er meer over in de appendix.

In de **Cultuursector** blijkt nu, als gevolg van de destijds doorgevoerde bezuinigingen, dat een zeer grote groep kunstenaars een steeds slechter inkomen geniet. Dat had men ook van tevoren kunnen bedenken en daar is ook voor gewaarschuwd. We zullen het over het beleid van de toenmalige minister, die zelfs droomde bij Poetin op bezoek te zijn geweest, maar verder niet hebben.

Ik schreef dat **gezondheid** geen onderwerp is dat aan marktwerking onderworpen behoort te zijn. Inmiddels maken we faillissementen van ziekenhuizen mee! En dan nog zijn er beleidsmakers die een ziekenhuis vergelijken met welke onderneming dan ook.

Het **onderwijs** blijft een politiek onderwerp wat maar niet tot rust komt. Nu blijkt dat we een aantal jaren geleden fors het mes hebben gezet in de beloning van leerkrachten. (Herinnert u zich de HOS-nota nog?) Nu zitten we met een groot tekort aan leerkrachten. Het wordt tijd dat we de scheiding tussen hoog en lager onderwijs vervangen door praktisch en theoretisch onderwijs. En dat we de grootste groep leerlingen in ons land, de vmbo en mbo-leerlingen, beter gaan waarderen, en niet alleen met de mond maar ook op hun bankrekening. Het zijn mensen met een gedegen vakkennis.

Bij de opening van de uitbreiding van de Leidse Instrumentmakers School door Koning Willem Alexander op 6 december 2016, waarbij de Stichting Utopa zeer nauw betrokken was, zei ik het volgende: “Vanaf het begin van de oprichting van de Stichting Utopa, nu bijna dertig jaar geleden, is één van de aandachtsgebieden van het bestuur vakmanschap. Wij vonden en vinden dat het aanzien van vakmanschap in ons land niet strookt met de belangrijkheid ervan. Dat geldt met name voor technische vakken. De maatschappij, politiek, bedrijfsleven roepen om vakmensen. Pas een paar jaar geleden werden we ons bewust dat we niet de juiste weg bewandelen om het tekort aan vakmensen op te heffen. Dat is niet alleen een kwestie van onderwijs maar ook een kwestie van beeldvorming. 50% van onze leerlingen gaat naar het vmbo/mbo. Ouders doen hun uiterste best hun kinderen op de havo te doen belanden, want het vmbo is “minder”. Vanaf vandaag spreken we niet meer over een “negatief” studieadvies maar over een unieke kans. Vanaf vandaag zouden we moeten spreken over praktisch en theoretisch onderwijs in plaats van over lager en hoger onderwijs. Wanneer iemand praktisch is heeft die beoordeling een positieve lading. Laten we met z’n allen opzien tegen praktische vakmensen. Ook het tekort aan verpleegkundigen en vakmensen in de bouw bewijst dat we zaken niet alleen aan de marktwerking kunnen overlaten.”

Wat **Europa** betreft, die problematiek is bij lange na nog niet opgelost. Nee sterker nog, een uittreding uit Europa is modieus geworden. In Griekenland kunnen

we zien wat de gevolgen zijn van het gevoerde beleid. Het Griekse probleem opgelost? Zeker niet. Kijk naar de Griekse schuldpositie, de werkloosheid en het vertrek van jongeren naar het buitenland. Zelfs Jeroen Dijsselbloem, die toch verantwoordelijk was voor het gevoerde beleid, erkent nu dat we Griekenland veel te hard hebben aangepakt. Wel mosterd na de maaltijd!

6.2 ER IS HOOP

In 2013 besloot ik mijn boek in de overtuiging dat er hoop is voor een betere toekomst.

Ik kan me voorstellen dat u na het lezen van dit boek denkt dat het alom kommer en kwel is. Dat is niet zo. We besteden in de media en het nieuws helaas meer aandacht aan slecht nieuws dan aan goed nieuws. Ook wordt het nieuws dikwijls uit de context gehaald waarbinnen dat nieuws geplaatst is. Goed nieuws geeft ons nu juist energie om verder te bouwen aan een betere toekomst. De Nederlandse filosoof en publicist Ralf Bodelier benadrukt die opvatting als bestuurder van de Nederlandse tak van 'Worlds Best News'. Die organisatie wil mensen inspireren met nieuws over vooruitgang in de wereld. Wanneer ik schrijf over de groter wordende kloof tussen arm en rijk heb ik het over de verschillen. Wanneer ik schrijf over inkomens heb ik het over de verschillen en over de absolute hoogte van die inkomens.

Er is ook goed nieuws dat tot optimisme stemt. Het aantal armen (door UNICEF gedefinieerd met een inkomen lager dan \$ 1.90 per dag) is van 2008 tot 2013 gedaald van 1.206 miljoen naar 767 miljoen. Omgerekend naar per-

centage van alle armen, met diezelfde definitie, een daling van 17.8% naar 10.7%. Inmiddels beschikt 91% van de wereldbevolking over goed drinkwater (WHO en UNICEF). Ook nam het aantal kindhuwelijken (meisjes die voor hun achttiende jaar trouwden) in het afgelopen decennium af van 25% naar 20%. Het aantal kinderen dat arbeid verricht is van het jaar 2000 tot 2018 gedaald van 245 miljoen naar 152 miljoen (bron ILO). We moeten dus niet het goede nieuws vergeten.

HOOFDSTUK 7 APPENDIX

In de appendix zijn drie nieuwe onderwerpen opgenomen: de eerste twee zijn de toespraak die Jan Terlouw uitsprak bij de aanvaarding van het eerste exemplaar van dit boek en de vijftien maatregelen die Anthony Atkinson bedacht om de ongelijkheid in de wereld te verminderen.

Tegelijk met deze herdruk start de Stichting Utopa een nieuwe activiteit, waarover meer informatie als derde nieuwe appendix is toegevoegd:

De Idealenfabriek. Idealisten samenbrengen en enthousiasmeren om een betere maatschappij te creëren.

HOOFDSTUK 8 LITERATUUROPGAVE EN PERSONENREGISTER

De literatuuropgave is geactualiseerd en het personenregister is aangevuld.

Het boek *50 jaar anders ondernemen* was vanaf het moment van verschijnen op de site van de Stichting Utopa

in het Nederlands en in de Engelse taal gratis te downloaden. Ook deze tweede druk blijft op de site van Utopa gratis beschikbaar. Binnen het onderwijs wordt van deze mogelijkheid dankbaar gebruik gemaakt. Dat is wel niet zo goed voor de verkoop maar wel goed voor het uitdragen van de idealistische boodschap die in de publicatie was vervat.

Loek Dijkman

Leiden 2019

Loek Dijkman

Nieuwe
utopische
idealen

TWEDE HERZIENE
DRUK

50 JAAR ANDERS ONDERNEMEN

Economische dogma's
Verdeling van werk, inkomen en bezit
De Topa Groep en de Stichting Utopa

COLOFON

Uitgave

Stichting Utopa, Waanders Uitgevers

Auteur

L.Th.L. Dijkman

Ontwerp

Stichting Utopa

Papier

Binnenwerk: 115 grs Hello FAT Matt 1,3 natuurwit

Omslag: 260 gr. eenzijdig sulfaat wit

Schutbladen: 135 gr. Hello FAT Matt 1,3 natuurwit

Druk

Easyprint, Nieuw-Vennep

© 2019 Loek Dijkman

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever of de auteur.

ISBN 978 94 6263 026 0

NUR 780

www.waanders.nl

www.stichtingutopa.nl

Aan mijn kinderen

Loes, Bart, Anneloes en Wouter

Fakkeldragers naar de toekomst

... Reichthum und Schnelligkeit ist
was die Welt bewundert und wornach jeder strebt;
Eisenbahnen, Schnellposten, Dampfschiffe
und alle mögliche Facilitäten der Communication
sind es worauf die gebildete Welt ausgeht,
sich zu überbieten, zu überbilden und
dadurch in der Mittelmäßigkeit zu verharren.

Goethe an Carl Friedrich Zelter
6. Juni 1825

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD EN IETS OVER MIJZELF	10
1 INLEIDING	19
2 ECONOMISCHE DOGMA'S	23
2.1 Het kapitalistische systeem	24
2.2 De markt	33
2.3 Eigenbelang of gezamenlijk belang	37
3 ONDERNEMEN	45
3.1 De functie van de onderneming, meer dan winst alleen	46
3.2 Het eigen vermogen van de onderneming in het licht van continuïteit en verantwoordelijkheid	49
3.3 Aandeelhouders, klanten en medewerkers	51
4 WERK, INKOMEN EN BEZIT, VERDELINGSVRAAGSTUKKEN	57
4.1 Werktijd en vrije tijd	58
4.2 Bezit en inkomen	72
4.3 Een basisinkomen en afzien van bezit	90
5 DE STICHTING UTOPA	101
5.1 De Stichting Utopa: oorzaak en gevolg	102
5.2 De Stichting Utopa: geschiedenis, doel, aandachtsgebieden en constructie	117

6	TOT BESLUIT	129	7.6	Samenvatting <i>Dollars or Democracy</i> van Yorick Blumenfeld door Randy Hayes, founder of the Rainforest Action Group U.S.A.	177
6.1	De toekomst en de kwaliteit van onze samenleving	130	7.7	Het gelijkheidsdividend, dr. G.C. de Vries	185
	Cultuur	130	7.8	Gronden van verlening van de Zilveren Anjer op 19 juni 2008	194
	Gezondheid	133	7.9	Negatieve inkomstenbelasting, B. Jacobs, R.A. de Mooy en C. Folmer, 2006	197
	Zorg voor zwakkeren en ouderen	134	7.10	Die schlesischen Weber, Heinrich Heine	204
	Onderwijs	135	7.11	Toespraak Jan Terlouw bij de aanbidding van de eerste druk 50 jaar Anders ondernemen, 25 mei 2013	206
	Europa	138	7.12	Sir Anthony B. Atkinson. 15 Voorstellen om de ongelijkheid terug te dringen. Uit <i>Ongelijkheid. Wat kunnen we eraan doen?</i> Uigeverij Polis Antwerpen, 2015	214
6.2	Er is hoop	141	7.13	De Idealenfabriek	219
	Visie en charisma	142	8	LITERATUUROPGAVE/ PERSONENREGISTER	227
	Tevredenheid	143	8.1	Literatuuropgave	228
7	APPENDIX	145	8.2	Aanbevolen literatuur	234
7.1	Zoeken naar mensen in Gods afwezigheid, Irenaeus Rosier O. Carm, 1994	148	8.3	Fotoverantwoording	244
7.2	“Minder arbeid en méér vrije tijd vereisen nieuwe ideeën en voorzieningen” Toespraak door prof. dr. Fred L. Polak ter gelegenheid van de opening van Artopa, 16 maart 1981	151	8.4	Personenregister	245
7.3	“Voor mij kan-ie wat” Deel radio-interview met Karel van de Graaf, maart 1981	159			
7.4	“Aanpakken van het inpakken” Toespraak bij de opening van het Topa Verpakking Product-technologisch Centrum en het Topa Studie Centrum op 16 februari 1984, door dr. Jan Terlouw	162			
7.5	“Artopa als lokvogel” Overwegingen bij het eerste lustrum van Artopa in 1986, door prof. dr. R.C. Kwant	168			

VOORWOORD EN IETS OVER MIJZELF

Dit boek verschijnt ter gelegenheid van mijn afscheid als directeur van de Topa-Groep. Een groep ondernemingen die verzendverpakken als kernactiviteit heeft: groothandel, fabricage, onderzoek en onderwijs op het gebied van transportverpakken. In 2013 vertrok ik na een dienstverband van 50 jaar. Een dergelijk dienstverband komt vandaag de dag nauwelijks meer voor. We studeren langer en zelfs wanneer we langer blijven werken (zoals ik) maken we geen 50 jaar meer vol, zeker niet bij één onderneming. Gedurende die 50 jaar heb ik gemerkt dat ik geen standaard kijk op ondernemen heb. Dat heeft 30 jaar geleden geresulteerd in de oprichting van de Stichting Utopa, de stichting die vanaf dat moment de enige aandeelhouder van de Topa-Groep werd.

Ik heb geprobeerd in die 50 jaar iets waarvan ik droomde te concretiseren. Dat dat is gelukt, heb ik niet alleen aan mezelf te danken, maar ook aan de medewerkers van de onderneming.

En terugkijkend denk ik dat ook toeval en geluk van invloed zijn geweest. In de laatste hoofdstukken kon ik het niet laten om een paar gedachten aan het papier toe te vertrouwen die met de toekomst te maken hebben. Zeker niet alles is omvattend en uitputtend aan het papier toevertrouwd. Maar die aangestipte onderwerpen, alhoewel heel belangrijk, vallen eigenlijk buiten het bestek van dit boek.

Tijdens het schrijven heb ik gemerkt dat ik met het omslaan van elke bladzijde, als het ware een bladzijde van mijn eigen leven omsloeg. Bladzijden uit de schoolperiode en daarna over mijn werkzame periode. Werk in en buiten ondernemingen. Betaald en onbetaald werk. Om u een beter inzicht te geven wie ik ben en wat ik deed, vertel ik eerst iets over mijzelf.

Ik ben in 1942 in Driehuis-Westerveld geboren (gemeente Velsen). De eerste drie jaren van de lagere school waren in Driehuis, de volgende jaren zat ik op het internaat St. Louis in Amersfoort. De hbs-a volgde ik op het Triniteitslyceum in Haarlem. Vanaf het begin van mijn middelbare schooltijd was ik dol op economie. Ik vond, en vind nog steeds, dat macro-economie behoort tot de Sociale Wetenschappen, samen met Rechtswetenschappen en het in mijn jeugd onderwezen vak staatsinrichting. Wat mij vooral boeide was het feit dat met behulp van die drie wetenschappen de wereld, onze samenleving, verbeterd zou kunnen worden. We praten over eind jaren vijftig van de vorige eeuw. Van Politicologie had ik toen nog nooit gehoord. Voor recht, economie en staatsinrichting kreeg ik op mijn eindexamen uitstekende cijfers. Ik ben mijn toenmalige leraar, pater Van Kleef, nog steeds dankbaar voor zijn uitstekende en inspirerende lessen. Door allerlei omstandigheden, waarop ik hier nu niet verder in wil gaan, vonden mijn ouders het niet zinvol dat ik me verder zou bekwamen in die wetenschappen, ondanks uitdrukkelijke adviezen van de schoolleiding om een paar vakken tegelijk te gaan studeren.

Later, in mijn diensttijd heb ik toch nog schriftelijk een eerste deel MO-economie gedaan.

In de laatste twee klassen op het Triniteitslyceum studeerde ik onder leiding van een van de paters ook wat filosofie en theologie. Dat kwam omdat in 1956 het boek *Ik zocht Gods Afwezigheid* verscheen van Irenaeus Rosier (1918-1994), een priester-arbeider die onder andere in de kalimijnen van Noord-Frankrijk werkte. (Zie verder in de appendix.) Hij zocht binnen zijn arbeidspastoraat naar mensen in Gods afwezigheid¹. Ik herkende een levenshouding en een ideaal. Dat leek mij ook wel wat, maar in de vijfde klas werd ik verliefd

¹ In zijn inleiding van dit boek schrijft hij: “Mijn studies noodzaakten mij gedurende langere perioden aan het gewone wereldse leven van iedere dag deel te nemen. Dat bracht met zich mee, dat ik mijn habijt met een profaan tenue moest verwisselen. Ik moest mij beperken tot het beleven van het gewoon menselijke in mij. Het was een conditio sine qua non om mijn werk te kunnen doen. Ik zou anders vele mensen in verlegenheid brengen, onnatuurlijke situaties scheppen en soms in bepaalde milieus niet eens geaccepteerd worden, waar ik nu de hartelijkste vriendschap ondervond.”

“Als kleine jongen had ik met bewondering opgekeken tegen ouderen totdat ik ervoer, dat ouder zijn eigenlijk niets bijzonders is. Steeds werd ik aangetrokken door het “andere” en steeds kwam ik erachter, dat niets meer bijzonder is dan iets anders, maar dat alles bijzonder is en uniek wanneer men het beschouwt vanuit de grond van het menselijk bestaan, waardoor tegelijk alles op elkaar gelijk en alles van elkaar verschilt. Ik kan niet zeggen, dat ik gelukkiger was aan een diner dan met een bordje in mijn hand, wachtend op een lepel soep en evenmin dat een opera mij meer boeit dan het voortduwen van een kiepkar met erts. Wat mij wel boeit, is het leven dat beiden omvat, het leven van de droom en de idealisering en het leven van de harde werkelijkheid. De droom trekt door de harde werkelijkheid heen en de harde werkelijkheid door de droom.”

op de secretaresse van de rector van de school en kwam ik tot het besluit dat ik alles zou willen worden behalve een celibatair. Het werken in de mijnen is er dus niet van gekomen. Jaren later kon ik me, en ook nu nog, ondanks veel goede dingen, niet meer in het geloof vinden. De organisatie van de Katholieke Kerk, de dogma's en de positie die vrouwen werd toebedeeld, waren daar de oorzaak van.

In diezelfde middelbareschooltijd was ik ook al sociaal-maatschappelijk geïnteresseerd en actief.

Zo was ik een aantal jaren vrijwilliger in het buurt- en clubhuiswerk in Haarlem. Daar volgde ik ook direct na mijn eindexamen in de avonduren een jaar de Sociale Academie. Na mijn eindexamen ging ik werken op het hoofdkantoor van de toenmalige Twentsche Bank. Ik was nog wel jong maar ik had goede cijfers bij me en zo mocht ik beginnen op de afdeling kredietverlening. Ik volgde het eerste deel van de “bankcursus”, een interne opleiding, en mocht tegelijk klusjes doen voor de hoofddirectie van de bank. Ik maakte statistieken van de verleende kredieten en de toevertrouwde deposito's, totdat ik werd opgeroepen voor het vervullen van mijn militaire dienstplicht.

Tot ieders verbazing, en ook die van mijzelf, werd ik ingedeeld bij de cavalerie. Het was een onderdeel met veel oude adel. Pas veel later hoorde ik van de uitdrukking dat juist arbeid adelt. Neemt niet weg dat ik goede herinneringen heb aan mijn diensttijd. Niet dat ik vechten of sport zo leuk vond, maar na mijn officiersopleiding

kwam ik tijdens de Berlijn- en Cubacrisis in Duitsland terecht. Daar viel ik op door logistiek organisatietalent en mocht ik als assistent op de stafafdeling Logistiek bij de majoor-S4 (niet de bekende S5 waarop je werd afgekeurd) gaan werken. In die diensttijd heb ik veel geleerd, zoals ik tot op de dag van vandaag nog veel leer. In die periode kwam ik tot de overtuiging dat het bedrijfsleven me toch meer lag dan het bankwezen. Het ondernemen zat me blijkbaar toch in het bloed en ik leerde bij Nederlandse en Amerikaanse bedrijven de eerste kneepjes van het vak. Inkoop, verkoop, administratie en de werking van de voorlopers van de huidige computers. Ook werkte ik in de verpakkingindustrie in een fabriek waar voor die tijd, nieuwe, plastic verpakkingen werden gefabriceerd. Ik haalde mijn diploma chemisch-technicus kunststoffen bij het PBNA.

In 1963 kon ik als verkoper komen werken in de winkel/groothandel van mijn vader, de Touw- en Papierhandel Amsterdam, aan de Herengracht in Amsterdam. Ik werd de vierde werknemer. Het was een stap met in mijn achterhoofd de uitdrukking 'liever kleine baas dan grote knecht'. Ik had toen 'al' zes jaar geroken aan de echte economie en de macht van de markt. Ik dacht me met mijn verkooptalent in die markt wel staande te kunnen houden en het bedrijf uit te kunnen breiden. Bij de uitbouw van de onderneming heb ik de organisatie van de krijgsmacht in mijn achterhoofd gehad; Personeel (S1), Inlichtingen (S2), Organisatie (S3) en Logistiek (S4).

Ik ben zonder kapitaal begonnen, maar wel met een kans die vele anderen nooit krijgen, en heb me zelf veel aan moeten en willen leren. Dat kwam ook omdat ik een, niet altijd terecht, aangeboren wantrouwen heb ten aanzien van adviseurs. Ik ben, zeggen anderen, nogal nieuwsgierig en leergierig en tot op de dag van vandaag vind ik leren leuk. Ik ben ook resultaatgericht. Dat wat ik leer probeer ik toe te passen in de praktijk. Dat resulteerde in 1984 in de oprichting van het Topa Instituut, waar moderne technologie werd toegepast op het gebied van productonderzoek en transportsimulatie, en de vervaardiging van computergestuurd individueel onderwijs op dat vakgebied.

Dit boek gaat echter niet zozeer over de geschiedenis van 50 jaar ondernemen maar over de keuzes die ik daarbij heb gemaakt. Ik besloot al tamelijk snel, met de opening van Artopa (in 1981, ik was toen 39) en met de oprichting van de Stichting Utopa (in 1988), een ander soort onderneming te willen creëren. Een onderneming met meer maatschappelijke betrokkenheid en verantwoordelijkheid. Een onderneming met andere verhoudingen ten aanzien van kapitaal en bezit. Dat was toen, en ik denk ook nu nog, geen gebruikelijke visie. Maar het past wel bij me; ik ben wel een non-conformist.

Ik zal ook wel iets van Don Quichot in me hebben, want ik heb me als voorzitter van de Rijnlandse Molienstichting, los van de Stichting Utopa, meer dan 20 jaar beziggehouden met het restaureren van ruim 45 monumentale windmolens. Ik heb al die jaren niet

gevochten tegen, maar vóór windmolens. Dat was niet altijd leuk en gemakkelijk. Maar ook hier waren het de molenaars met hun gezinnen die me, naast de molens natuurlijk, het meest boeiden. Hierdoor kwam ik veel met de overheid in contact: het rijk, de provincies, gemeenten, waterschappen en allerlei adviesorganen. Ik werd geconfronteerd met problematieken van bijvoorbeeld ruimtelijke ordening en politiek. Problemen die ik in mijn werk als ondernemer alleen uit de krant kende. Ik kwam tot de conclusie dat openbaar bestuur ingewikkelder is dan ondernemingsbestuur. Ik zag ook dat Nederland voor het grootste deel draait op deskundige ambtenaren.

Bij het schrijven heeft Franz Schubert me ongelofelijk geïnspireerd. Eindeloos luisterde ik dagenlang naar de sonate in B-dur D. 960, de laatste sonate die Schubert twee maanden voor zijn dood in 1828 componeerde. Een sonate zonder pianistische bravoure. Een sonate die me elke keer weer opnieuw tot tranen toe ontroert. Wijst Schubert naar een verre toekomst, naar een droom? Voorvoelde hij zijn afscheid van het leven? In de nalatenschap van Franz Schubert vond men na zijn dood de vertelling "Mein Traum". Schuberts droom is natuurlijk heftiger dan de mijne. Schubert vertelt hoe zijn vader hem van zijn thuis verbande: "Um zum zweytenmahl wandte ich meine Schritte (.....) in ferne Gegend. Lieder sang ich nun lange lange Jahre. Wollte ich Liebe singen, ward sie mir zum Schmerz. Und wollte ich wieder Schmerz nur singen, ward er mir zur Liebe".

De uitvoering van de sonate D. 960 die ik beluisterde werd gespeeld door Alfred Brendel. Het is een opname uit 1988, het jaar van de oprichting van de Stichting Utopa. Het jaar 1988, Schubert en Brendel, zou dat toeval zijn?

Een afscheid is ook een moment van terugblikken. Dat heb ik dan ook gedaan, zonder pijn in mijn hart, maar soms wel met een traan. De leiding van de onderneming is in goede handen en af en toe houd ik nog een oogje in het zeil. Na mijn afscheid van de Topa-Groep blijf ik nog werkzaam als voorzitter van de Stichting Utopa. In die stichting kan ik voorlopig mijn energie nog wel kwijt en ik heb veel hobby's en een ruime belangstelling voor veel zaken. Om er een paar te noemen: mensen, muziek, toneel, kunst, architectuur, techniek, planten en de natuur, winkelen, kleding maken, koken, filosofie, geschiedenis, lezen en nog veel meer.

Ik dank Eric van Dijk voor zijn scherpe geest en kritische blik bij het doornemen van het manuscript. Mijn beide dochters Loes en Anneloes hebben taalkundig de puntjes op alle i's gezet.

Ik vind dat het leven de moeite waard is om geleefd te worden. Ik ben een dankbaar en gelukkig mens. Ik geloof in een betere wereld, nu en later.

HOOFDSTUK 1

INLEIDING

1 INLEIDING

Dit boek gaat niet zozeer over mijn geschiedenis van 50 jaar ondernemen binnen de Topa-Groep, maar over keuzes die ik daarbij heb gemaakt. Ik heb geprobeerd mijn betoog logisch op te bouwen. In de eerste vier hoofdstukken ga ik in op een aantal van mijn denkbeelden en gedachten die verklaren waarom ik als ondernemer bepaalde beslissingen heb genomen.

In het eerste hoofdstuk heb ik het over ons kapitalistische model en de dogma's van het kapitalistische systeem. Ik beredeneer dat er bij de algemeen geldende opvattingen over het kapitalistische systeem, zoals de 'markt' en 'eigenbelang', vragen gesteld kunnen worden die deze fundamentele begrippen ter discussie stellen. We moeten blijven zoeken naar verbeteringen of betere alternatieven.

Dat geldt ook voor de functie van ondernemingen en het ondernemen zelf. Op de belangenverdeling tussen aandeelhouders en medewerkers valt veel af te dingen. Binnen ondernemingen dient de sociale verantwoordelijkheid voor de medewerkers, de loyaliteit, een belangrijke rol te spelen. Wil je vertrouwen krijgen, dan moet je beginnen vertrouwen te geven.

Hierna komt de verdeling van tijd aan de orde. Met name de verhouding tussen vrije tijd en werktijd. Hebben we een keuzevrijheid tussen het moeten en het willen werken? Die keuze wordt onder andere bepaald

door ons bezit, ons inkomen en door het aantal beschikbare banen.

In de paragrafen over bezit en inkomen heb ik het over de ontwikkelingen van inkomens en bezit in de laatste twintig, dertig jaar en de gevolgen daarvan op sociaal-maatschappelijk gebied. We hebben in Nederland onze eigen waarden en tradities. Wanneer we ons spiegelen aan ontwikkelingen in bijvoorbeeld Amerika of Engeland, dan moeten we onze verworvenheden koesteren.

Zelf heb ik een niet zo gebruikelijke weg gekozen in het ondernemen. Vijfentwintig jaar geleden bracht ik het vermogen van mijn ondernemingen onder in een stichting met een maatschappelijk doel. Het hoe en waarom van de Stichting Utopa komt aan de orde in een tweetal hoofdstukken.

Het slot bestaat uit een hoofdstuk met korte beschouwingen over een aantal sociaal-politieke zaken die in de belangstelling staan en onze toekomst in belangrijke mate zullen bepalen.

Mijn droom is de wereld iets te verbeteren, iets socialer te maken. Wellicht dat anderen geïnspireerd worden door deze publicatie.

HOOFDSTUK 2

ECONOMISCHE DOGMA'S

2.1 HET KAPITALISTISCHE SYSTEEM

We zijn er wel erg van overtuigd dat de verworvenheden die ons worden voorgehouden ook allemaal zegeningen zijn. Ik ben echter niet de enige die vraagtekens zet bij de houdbaarheid van ons huidige kapitalistische systeem. In een vroeg stadium van mijn ondernemerschap, in 1981, bij de start van de activiteiten van Artopa¹, had ik fundamentele vragen of de dingen zouden moeten blijven gaan zoals ze gingen. Na de verkiezing van Ronald Reagan in Amerika en Margaret Thatcher in Engeland vonden in die landen grootscheepse veranderingen plaats ten aanzien van de rol van financiers, banken, aandeelhouders en vakbonden. Men meende dat het toenmalige kapitalistische systeem was vastgelopen in reguleringen. Een grootscheepse deregulering werd op touw gezet. Als inspiratie golden economen die de supplytheorie verkondigden. De business, de zakenlui, de ondernemers kregen meer ruimte (en respect!). Samen met de financiële wereld en de bankiers, die ook genoten van het wegvallen van veel regels, zouden zij gaan zorgen voor de toename van de welvaart en de revitalisering van het kapitalistische systeem.

Het was de tijd dat de nieuwe technologieën ware profeten voortbrachten. Het was de tijd van Alvin Tofflers *Future Shock* (1970) en zijn boek *The Third Wave* in 1980. John Naisbitt publiceerde twee jaar later zijn boek

¹ Zie hoofdstuk 5.1.

Megatrends. We droomden van nieuwe vormen van werk die niet noodzakelijkerwijs fysiek in één gebouw zouden hoeven plaats te vinden. In Nederland verscheen in 1981 het boek *Op weg naar nieuwe kantoren en fabrieken: produktieorganisatie en arbeidsorganisatie op de tweesprong* van Ulbo de Sitter. Hij was hoogleraar in Nijmegen in bedrijfskunde en sociotechniek. We droomden niet alleen van andere gebouwen en andere organisaties maar ook van kortere arbeidstijden dankzij de verhoogde efficiëntie van de computertechnologie. Het was in die periode (1981), dat prof. dr. L. Polak zijn toekomstverwachtingen uitsprak ten aanzien van vrije tijd en werktijd.²

Het was ook de tijd dat we met ontzag spraken over de zoektocht naar excellente ondernemingen. In 1982 verscheen het boek *In search of Excellence* van Peters en Waterman. Er werden cursussen gegeven, en talloze boeken uitgegeven over dit onderwerp. Binnen een tijdsbestek van 10 jaar na deze rage bleek dat er maar weinig van die ondernemingen excellent waren gebleven, nee sterker nog, een flink aantal was van de markt verdwenen.

Het is nu, na de grote crisis van 2008, wel duidelijk dat al deze ontwikkelingen, en ik heb ze lang niet allemaal genoemd, een enorm gevolg hebben gehad voor niet alleen de economie, maar voor onze hele samenleving. De rollen tussen kapitaal en arbeid zijn totaal gewijzigd. Hier kom ik in een volgend hoofdstuk op terug.

² Zie appendix 7.2.

Een van de meest in het oog lopende kenmerken van het kapitalistische systeem is dat het een onverzadigbaar verlangen naar méér oproept, onder andere door de toepassing van het geld. In tegenstelling tot vroeger, toen zaken in natura werden betaald, werd door de opkomst van het prijsmechanisme en de theorie van de prijsvorming de rol van het geld steeds belangrijker. Hierdoor werden zaken en diensten direct vergelijkbaar, maar werd het ook mogelijk om eindeloos het bezit te vergroten. Met geld kon men meer geld vergaren, met bezit kon men meer bezitten.

Zelfs zaken die vroeger niet gekocht of verkocht werden, worden heden ten dage vercommercialiseerd. Begrippen als vriendschap en persoonlijkheid zijn vandaag de dag hot items in de reclame- en advertentiewereld en dus ook in de commercie.³ Aanhoudend wordt de boodschap gebracht dat ook deze zaken te koop zijn. Alles wordt tot een product vervormd.⁴ Alles krijgt en heeft zijn prijs, maar we zijn ons steeds minder van de waarde

3 Skidelsky, Robert & Skidelsky, Edward (2012), p. 171. "Personality becomes part of the jargon of advertising, with consumers of the most everyday products said to be 'expressing' or 'defining' themselves. Friendship is no longer the ethically serious relationship it was for Aristotle but an intrigue for the enjoyment of leisure. Meanwhile, leisure itself is subject to the same economizing logic that governs production, with sports, games and nightclubs striving to pack the maximum of excitement into the minimum of time."

4 Bauman, Zygmunt (2005), p. 88. "The market penetrates areas of life which had stayed outside the realm of monetary exchange until recently. It relentlessly hammers home the message that everything is or could be a commodity, or it is still short of becoming a commodity, that it should be handled like a commodity."

van iets bewust. Om een paar willekeurige voorbeelden te noemen: drinkwater, kennis, geschiedenis, schone lucht, een paardenbloem, trouw, een relatie, de liefde, een kus... Het kan niet anders dan dat we ons zelf weer moeten aanleren om de waarde van zaken niet alleen in geld uit te drukken. Dat kan slechts ten dele van 'bovenaf' worden gestimuleerd. Ons huidige systeem heeft ons een onvoorstelbare rijkdom gegeven, terwijl we tegelijkertijd minder tevreden zijn geworden. Er is veel onderzoek gedaan naar de relatie tussen de toename van welvaart en de toename van geluk. Ik vind de uitkomsten van die onderzoeken moeilijk te interpreteren omdat het begrip geluk voor heel veel mensen een verschillende definitie heeft. Daniel Kahneman heeft in 2006 een interessant wetenschappelijk onderzoek over dit thema gepubliceerd in *The Journal of Economic Perspectives*.⁵

Voor ons eigen lijfsbehoud en voor dat van anderen moeten we verandering brengen in het voortdurend consumeren, en in ons denken over de waarde van de dingen. Waarden zijn niet altijd (nee meestal niet) in geld uit te drukken. Een dergelijk denken is tegendraads en wordt al snel afgedaan als utopisch. Maar ons huidige kapitalistische systeem zal niet uit zichzelf die wijzigingen brengen die noodzakelijk zijn.

5 Kahneman, Daniel & Krueger, Alan (2006).

Het is bekend dat onze schaarstemodellen maar gedeeltelijk valide zijn en dat daar wel degelijk kanttekeningen bij zijn te plaatsen. We willen het echter, zo lijkt het, niet weten. Hans Achterhuis schreef in 1988 in zijn boek *Het rijk van de schaarste* een vlijmscherp betoog over o.a. voedsel- en medische schaarste. In zijn boek worden axioma's van de kapitalistische economie uitgelicht, geanalyseerd en van hun ultieme geldigheid ontdaan.

Ook de houding naar werknemers in de onderneming veranderde langzaam maar zeker. Uiteindelijk werd ook in Nederland verkondigd dat het niet normaal was om te rekenen op een arbeidzaam leven in één onderneming. Natuurlijk, je moest je leven lang blijven studeren, maar dat die ontwikkelingen zouden resulteren in een gebruik dat je regelmatig op je eigen baan moest solliciteren, hadden niet veel mensen voorzien. Het was een goed gebruik en een bewijs van goed bestuur dat medewerkers voortdurend wisselden van werkzaamheden en verantwoordelijkheden binnen een onderneming. Dit resulteerde dikwijls in de ervaring dat niemand meer wist wat de waarde van afspraken was. Het geheugen van ondernemingen en/of medewerkers werd 'verkort'.

Het is dus niet verbazingwekkend dat velen geloven dat het kapitalistische systeem op zijn laatste benen loopt. Ikzelf weet dat niet zo zeker. Wat ik wel zeker weet is dat we vastlopen met een ongewijzigd beleid. Maar het kapitalisme heeft ook regulerende eigenschappen in zich. Vergelijk maar eens de vorm van het kapitalisme in de Verenigde Staten en die in Engeland met de vorm van

het kapitalisme in grote delen van Europa en met name in Nederland. Bij die vergelijking komen grote verschillen naar voren. Het verontrustende is alleen dat het erop lijkt dat velen juist nu die Anglo-Saksische vorm van het kapitalisme als voorbeeld nemen. Joseph Stiglitz brengt in zijn nieuwste boek glashelder de onvolkomenheden in Amerika naar voren.⁶ Daar komt bij dat we denken dat alleen de politiek duidelijke maatregelen kan afdwingen. Ik denk dat hier voor ons zelf als individuen ook een belangrijke rol is weggelegd door een kritische en morele herbezinning op wat er rondom ons gaande is.

In de zomer van 2012 verscheen het boek *How Much is Enough?* van vader en zoon Robert en Edward Skidelsky. Robert is professor in de economie en Edward filosoof en universitair docent.

In hun boek stellen zij een aantal algemeen aanvaarde economische wetten ter discussie. Ook zij gaan ervan uit dat we (mede) door een moreel besef tot wezenlijke en noodzakelijke veranderingen zullen moeten komen. Vraag en aanbod op de markten lopen vast. Voortdurende economische groei is onhaalbaar, desastreus voor onze planeet en ook niet noodzakelijk, beweren zij. Wanneer we ons als consumenten meer zouden afvragen wat we nodig hebben in plaats van wat we niet bezitten, is er al veel gewonnen. Zij stellen dat wij in principe allemaal in staat zijn om onze behoeften te ijken aan wat we werkelijk nodig hebben om gelukkig te zijn. "Het probleem is alleen dat een concurrerende, geldgedreven

⁶ In zijn meest recente boek, *The Price of Inequality* (2012), waarschuwt hij Europa haar voorsprong te behouden.

economie ons onder voortdurende druk zet om meer en meer te willen. Onder zulke omstandigheden zou het doel van de politiek en andere vormen van collectieve bewegingen moeten zijn, een economische organisatie te bewerkstelligen die de goede dingen van het leven – gezondheid, respect, vriendschap en zelfontplooiing – binnen het bereik van ons allen brengt. Economische groei zou moeten worden geaccepteerd als een residu en niet iets dat moet worden nagestreefd”⁷. Volgens Robert en Edward Skidelsky zouden we ook de tijd waarin wij niet werken, minder consumptief moeten besteden. Zij benadrukken het belang van vrije tijd. Een vrije tijd waarin we ons kunnen ontplooiën, onszelf als individu kunnen ontwikkelen zonder verplichtingen. Ik ben het daarmee eens en heb dat eigenlijk altijd nagestreefd binnen de ondernemingen waarvoor ik verantwoordelijk was. Ik heb de mogelijkheden van het bestaande economische systeem geprobeerd ‘wat op te rekken’. Want ook binnen dat systeem is het mogelijk zelf beslissingen te nemen. Beslissingen over wat nodig is en wat niet, waarbij het begrip ‘nodig’ ruimte overlaat voor interpretatie. We zullen dus zelf keuzes moeten maken om de eindeloze economische groei te beteugelen.

Randy Hayes, oprichter van de Rainforest Action Group in Amerika, heeft een samenvatting gemaakt van het boek *Dollars or Democracy* van Yorick Blumenfeld, een vriend van me.

7 Skidelsky, Robert & Skidelsky, Edward (2012), p. 13.

Hij is van mening dat het huidige kapitalistische systeem gedoemd is om vast te lopen, te imploderen. De samenvatting van het boek van Blumenfeld is, met dank aan Randy Hayes, opgenomen in de appendix. Zo’n mening is eigenlijk van alle tijden. Karl Marx verwachtte tijdens zijn leven vele malen een ineenstorting van het kapitalistische systeem, een ineenstorting die telkens maar niet kwam. En na de ineenstorting van het communisme beleefde het kapitalisme weer een revival. Dat gold ook voor de waarden van het kapitalistische systeem. Ik vond het jammer dat we, na de afbraak van de Berlijnse muur in 1989, geen enkele moeite deden om te zoeken naar de goede elementen van het communisme, naar de supplementen die we in het kapitalistische systeem zouden kunnen integreren. Nee, integendeel, velen hadden er geen goed woord voor over en de ondergang van het communisme werd voornamelijk uitgelegd als een overwinning van het kapitalisme. Wat dat betreft kan ik *Das Kapital* van Marx van harte ter herlezing aanbevelen. En dan in de geweldige nieuwe vertaling van Isaac Lipschits. In het Financieel Dagblad van 1 mei 2010 schreef Geert Reuten, hoofd-docent economie aan de Universiteit van Amsterdam: “De tegenstrijdigheden in het kapitalisme bezorgen ons ook nu nog hoofdbrekens”, “Karl Marx en ‘Het Kapitaal’ is een spiegel waar we liever niet in kijken”⁸.

8 Reuten, Geert (1 mei 2010), p 17.

Een stuk wereldliteratuur dat te snel is weggezet als historie⁹. Of de overwinning van het kapitalisme in zijn huidige vorm beklijft is maar zeer de vraag. Wanneer we geen fundamentele economische, sociale en morele veranderingen aanbrengen, lopen we vast en zeker stuk.

9 Marx, Karl (2010). De zoon van Isaac Lipschits, Daniël Leon, schrijft in het nawoord op pagina 736: “Het Kapitaal opent met de definitie van ‘De waar’: gebruikswaarde en de waarde van ‘De waar’. Vandaag hebben wij behoefte aan een ook niet-materialistische opvatting van ‘De waar’ en wellicht een andere interpretatie met betrekking tot de ‘Waarheid van de Waar’ en de ‘Waarde van deze waarheid’: Het Kapitaal herinnert ons eraan dat er in deze wereld geen werkelijke schaarste bestaat. Schaarste werd en wordt nog altijd kunstmatig gecreëerd en in stand gehouden.”

2.2 DE MARKT

We denken dikwijls dat de markt bestaat uit een amorfe massa, iets ongrijpbaars, zoets als het heeal. Niets is minder waar. De markt bestaat uit een aantal spelers, personen, instanties, bedrijven en belangengroepen die duidelijk aan te wijzen zijn en die allemaal hun eigen belangen behartigen. Het is in mijn ogen een misverstand dat de werking van de markt een algemeen gegeven is, een gegeven buiten onze invloedssfeer. Bovendien zijn markten niet rationeel maar emotioneel. Markten worden gemaakt door mensen. Markten zijn onderworpen aan emoties, overdrijving, optimisme en pessimisme.

De markt zou dus eigenlijk niet alleen een wetenschapsterrein van economen moeten zijn, maar evenzeer van psychologen en sociologen. We hebben bovendien het idee dat ‘de markt’ alles in evenwicht brengt. Dat het creëren van evenwicht de eigenlijke functie van de markt is. Ik geloof daar niets van. Ik zie juist door de marktwerking op talloze gebieden een onevenwichtigheid, een ongelijkheid ontstaan. Bovendien is er een grote mythe in ons economisch denken dat de markt het alles zaligmakende mechanisme is dat ons het juiste evenwicht brengt en tegelijkertijd de meeste welvaart. Een wetenschapper als Daniel Kahneman¹ laat zien dat het beslissingsproces van mensen veel gedifferentieerder is dan ons in de economieboeken wordt voorgelouden.

1 In het hoofdstuk over inkomen en bezit (hoofdstuk 4) kom ik nog terug op zijn publicaties.

Ook Maarten van Rossem schrijft in zijn boek *Kapitalisme zonder remmen*: “De mathematisch geordende economie als een magnifieke, efficiënte evenwichtsconstructie was een simplificerend model. Een prachtige constructie, waarmee fijn gerekend kon worden, maar desalniettemin een model dat met de werkelijkheid opmerkelijk weinig te maken had”.² Het boek heeft als ondertitel *De opkomst en ondergang van het marktfundamentalisme*. Heldere kost en ter lezing aanbevolen.

Dat markten niet optimaal werken, blijkt wel uit het feit dat we zo langzamerhand op elk terrein waarop we processen aan de markt hebben toevertrouwd, een toezichthoudende instantie in het leven hebben geroepen³. En toch heeft de politiek vuile handen gemaakt door vanuit het geloof in concurrentie talloze activiteiten over te hevelen, of over te laten, aan de ‘vrije’ markt. Ik ben van mening dat vaak door een weinig creatieve houding gekozen wordt voor een marktwerking, terwijl in sommige gevallen veel meer energie zou moeten worden gestoken in een andere werkwijze, een ander management⁴. Bovendien worden dikwijls halfslachtige maatregelen genomen. Wat te denken van al die zogenaamde geprivatiseerde overheidsinstanties, waarvan elk echt probleem toch weer op het bord van de overheid komt? In mijn ogen hebben politici vaak het idee dat het bedrijfsleven

² 2011, p. 53.

³ Chavannes, Marc (2009), p. 166. In 2007 waren er honderden toezichthouders en in 2005 gaf Nederland € 800.000.000 uit aan toezicht en toezichthouders. Er waren toen 10.000 banen in de toezicht- en inspectiebranche.

⁴ Zie ook P. Frissen (2008), *De Preventieve Staat*.

een soort walhalla is waar voor elk probleem een juiste en passende oplossing wordt gevonden⁵. Uit ervaring kan ik zeggen dat dit niet zo is. Een ander verschijnsel van marktwerking is dat we overal over klanten praten. Een student is een klant. Een patiënt is een klant. Een belastingbetaler is een klant. Een gevangene is een klant en ga zo maar door. Hier doen we individuen tekort. Niet alleen diegene die de dienst ontvangt wordt ‘klant’, maar ook diegene die de dienst verricht wordt in de rol van ‘leverancier’ gedrukt. De overheid en semi-overheid zouden blij moeten zijn dat ze een positie innemen die anders is dan die van normale commerciële marktpartijen. Een positie die het mogelijk maakt de nadelen van de markt te kunnen compenseren.

Tot slot geloof ik ook niet in de allesomvattende positieve werking van concurrentie. De uitdrukking dat de concurrentie ‘moordend’ is zegt al genoeg. Ik noem slechts de nadelen van concurrentie tussen scholen, waar door de marktwerking resultaten gemanipuleerd worden. Dit heeft als gevolg dat normen en diploma’s soms weinig waard meer zijn. Het is toch jammer en onjuist dat universiteiten en hogescholen een soort onderwijsfabrieken zijn geworden waar de regels en niet het talent de maatstaf zijn. Ik geloof niet in de concurrentie in de gezondheidszorg, denk maar eens aan

⁵ Ankersmit, Frank & Klinkers, Leo (red.) (2008). “De overheid is niet meer de betrouwbare rots in de branding waar de samenleving zekerheid aan ontleent. Marktdenken en managementhypes teisteren de huidige overheid als de tien plagen van Egypte van weleer. Financiële overwegingen bepalen haar beslissingen. De overheid werd autistisch en sloot zich in zichzelf op.”

belangenverstrengeling tussen fabrikanten en specialisten. Nee, hier zou nog een wereld te winnen zijn wanneer we het managen van overheidsbedrijven zouden aanpakken met meer inspiratie dan met de botte regelgeving van “regels zijn regels”. Maar goed, dat heeft met ondernemen te maken. Ik heb in de afgelopen jaren in ieder geval de werkelijkheid van de vrije markt aan den lijve ervaren.

Ik kan natuurlijk proberen nog meer over de utopie van de vrije markt en de betrekkelijkheid ervan te schrijven, maar het is veel eenvoudiger dat u het heldere boek van Hans Achterhuis, *De utopie van de vrije markt* leest. Onovertroffen in duidelijkheid, systematiek en ordening. Zijn studie rekent af met de ‘vrije’ markt.

2.3 EIGENBELANG OF GEZAMENLIJK BELANG

Tot voor kort wist ik niet dat er wereldwijd, dus ook in ons land, al jarenlang onderzoek wordt gedaan naar prosociaal gedrag van mensen en onder welke omstandigheden dat zich wel of niet manifesteert. Hier doet de sociale psychologie goed en baanbrekend werk. In combinatie met macro-economen en gedragswetenschappers zouden er misschien nieuwe gereedschappen kunnen worden aangereikt om ons huidige kapitalistische systeem te verbeteren. In het in 2011 verschenen boek van de psycholoog Daniel Kahneman die in 2002 een Nobelprijs voor de Economie ontving, *Thinking Fast and Slow*, wordt duidelijk dat ons menselijk handelen lang niet zo rationeel is als we tot nu toe hebben aangenomen. Voor mij ging een wereld open wanneer hij spreekt over onze intuïtie (het snelle denken) en onze rationaliteit (het langzame denken). Hij ‘bewijst’ dat bij keuzes over verlies of winst, onze keuzes lang niet altijd rationeel zijn. Omstandigheden waarin we ons bevinden, spelen een grote rol bij de keuzebeslissing.

Daniel Kahneman laat proefondervindelijk zien dat bijvoorbeeld bij een keuze tussen een inkomensvermindering van \$ 10.000 of het krijgen van 12 dagen extra vakantie, die keuze lang niet altijd en voor iedereen hetzelfde is. Een dergelijke keuze wordt altijd gemaakt vanuit een referentiepunt, de situatie waarin de beslisser zich bevindt. Het verlies van inkomen of bezit weegt

voor velen zwaarder dan de ‘winst’ van vrije tijd. Bij een vooruitzicht op verlies blijkt het gewicht van de weging ongeveer 1,5 tot 2 maal zo zwaar te zijn als het vooruitzicht op de te ontvangen winst. Daniel Kahneman laat zien dat we in talloze situaties ander gedrag vertonen dan we zouden verwachten. Dat maakt het veronderstellen van algemeen aanvaarde axioma’s in ons denken en economisch handelen onjuist en daardoor ook zo risicovol. In een van de volgende hoofdstukken stip ik de problematiek van inkomen en vrije tijd aan.

Het kapitalistische systeem veronderstelt gedrag dat niet altijd wordt waargenomen bij gedragsonderzoeken. Zo werd in 1998 in een psychologisch onderzoek onder Harvard studenten, gevraagd een keuze te maken binnen twee hypothetische, verschillende, situaties¹. Een situatie waarin zij \$ 50.000 zouden verdienen terwijl het gemiddelde inkomen \$ 25.000 was en een situatie waar zij \$ 100.000 zouden verdienen terwijl het gemiddelde inkomen \$ 200.000 was. Het merendeel koos voor een lager inkomen. Er werd genoeg genomen met een verlies van \$ 50.000. Naar mijn idee een bewijs dat succes meer wordt afgemeten aan en vergeleken met de omgeving, dan de zaak zelf.² Dat kan ook deels verklaren waarom de beloning van directeuren zo steeg na publicatie van hun inkomens. Dat was tegengesteld aan de verwachting dat publicatie een matigend effect op die inkomens zou hebben. Men wilde niet voor een ander/collega onderdoen!

1 Solnick, S. & Hemenway, D. (1998), p. 373-383.

2 Skidelsky, Robert & Skidelsky, Edward (2012), p. 104.

In 2012 was ik onder de indruk van een openbare lezing van de gedragswetenschapper prof. Frans de Waal met als titel “Van Aap tot Engel”. Ik ben al jarenlang geïnteresseerd in zijn arbeid en publicaties. Maar een lezing met discussies is nog boeiender. Hij lichtte met teksten en beelden toe dat apen, maar ook olifanten, van nature sociaal gedrag vertonen. Ook kan van empathie gesproken worden. Apen hebben van nature een gevoel voor gelijke behandeling. Olifanten demonstreerden dat ze gezamenlijk tot prestaties in staat waren die ze onmogelijk alleen zouden hebben kunnen uitvoeren. Dat geeft hoop. Waarom zouden we die eigenschappen bij ons mensen niet meer kunnen activeren? Waarom uitgaan van uitsluitend ons eigenbelang? Zouden we niet ons best moeten doen altruïsme te bevorderen? Uit onderzoek blijkt ook dat dit prosociale gedrag afhankelijk is van de omstandigheden waaronder gevraagd wordt af te wijken van eigenbelang. Zou hierin niet een antwoord besloten kunnen liggen om aan een betere, humanere, wereld te werken? Wat mij betreft mogen sociaalpsychologen en sociologen toegerust worden met meer mogelijkheden en middelen om hun onderzoeken op dit gebied te vervolgen. En dat ondanks alle commotie die juist onlangs op het gebied van onderzoek binnen de sociale psychologie in ons land is ontstaan.

Na afloop van de lezing van Frans de Waal vroeg ik hem waarom niet meer economen zich bezig hadden gehouden met onderzoek naar de validiteit van het ons ingegoten ‘economisch principe’? “Die zijn er wel”, vertelde hij me: “de Nobelprijswinnaars Vernon L. Smith,

Paul Krugman en Daniel Kahneman.”

Deze geluiden klinken ook steeds meer door in de wereld van de economie. Binnen de prestigieuze School of Economics in Chicago publiceerden de econoom Richard Thaler en de jurist Cass Sunstein in 2008 hun boek *Nudge*. De publicatie van dit boek was een bevestiging van het onderzoek en de mening van gedragswetenschappers. Het was een eyeopener voor beleidsmakers. Cass Sunstein is door President Obama aangesteld als administrator van het “Office of Information and Regulatory Affairs”. Hierdoor werden de begrippen uit, en de toepassingen binnen, de sociale psychologie en gedragswetenschappen bekender en vaker gebruikt door beleidsmakers van de Amerikaanse regering.

Maar we kunnen ook dichterbij, in onze eigen leefomgeving, te rade gaan. We horen dikwijls over gedrag dat tegengesteld is aan eigenbelang. Hoe komt het dat we dikwijls mensen helpen die in nood zijn? Hoe komt het dat we dikwijls iets delen?

Raymond Corbey schrijft: “Mensen optimaliseren volgens de evolutietheorie in feite continu, bewust of onbewust, de eigen baten, zelfs in “altruïstisch” gedrag. Zelfzuchtige profiteurs, freeriders, worden consequent bestraft, zelfs als dat aanzienlijke kosten creëert voor de bestraffer. Veel economen denken nu dat menselijk gedrag méér is dan een welbewuste afweging van kosten en baten.”³

3 Corbey, Raymond H.A. (2006).

In een boekbespreking in de Academische boekengids⁴, schrijft Corbey: “Schaarser bij andere soorten en minder ontwikkeld dan bij mensen, is wederkerig altruïsme: samenwerking tussen niet per se verwante individuen op een ‘voor-wat-hoort-wat’ basis. Dat zie je onder meer bij chimpansees, bloed uitwisselende vampier-vleermuizen en vlooiende bavianen. Verder wordt er steeds nadrukkelijker op gewezen dat zulke typisch menselijke gedragingen als plezier in het zien van het geluk van anderen, liefdadigheid, sociaal protest, politiek activisme, fair play, hulpvaardigheid en gastvrijheid ook iets te maken hebben met onze biologische aanleg, en niet alleen met onze verworven culturele waarden. De mens is niet alleen een voortdurend, zelfs in altruïstisch gedrag, de eigen baten optimaliserende homo oeconomicus. Deze visie wordt ondersteund door het bestaan van emoties als schaamte, schuld, empathie, verontwaardiging, door alledaagse gedragspatronen en door ingenieuze speltheoretische experimenten waarin zelfzuchtige profiteurs consequent bestraft blijken te worden, zelfs als dat aanzienlijke kosten creëert. [...] Volgens Mauss geldt cultuur als datgene wat de menselijke biologie overstijgt, omdat hier symbolische, talige zingeving, waarde, betekenis, moraal in het spel is. Volgens Mauss zouden gift en wederkerigheid zelfs precies het moment markeren waarop het dier mens wordt, waarop het intreedt in de culturele en morele orde, en daarmee de Hobbesiaanse oorlog tussen allen achter zich laat.”⁵

4 Hierin bespreekt hij Komter, Aafke (2005). *Social Solidarity and the Gift*. Cambridge: Cambridge University Press.

5 Corbey, Raymond H.A. (2005), pp. 9-10.

Richard Sennet schrijft over dit onderwerp: “Wat hij [Mauss] bedoelt wordt duidelijk wanneer we in overweging nemen wat er gebeurt bij een normale kapitalistische ruil. Ik verkoop jou kaviaar en jij betaalt mij in geld, handschoenen of stekelvarkennaalden van vergelijkbare waarde. Beide zijden zijn in balans en daarmee is de zaak afgehandeld. Maar dit, zo zegt Mauss, is niet een ruil die ons emotioneel verbindt. Onze relaties schieten alleen wortel wanneer we ophouden zaken te vergelijken.[...] Mauss had een verstrekkend doel voor ogen toen hij het principe van asymmetrische ruil begon te ontwikkelen: het ‘sociale’ in socialisme.[...] Zijn geschriften over dit onderwerp zijn eerder aanzetten dan uitgewerkte ideeën. Maar hij was ver genoeg gekomen om te begrijpen dat hij wellicht een basisprincipe had ontdekt over hoe de verzorgingsstaat diende te functioneren. Dat verstrekkende doel werd voor het eerst aangekondigd in de conclusies van zijn boek, *Le Don* (The Gift), gepubliceerd in het jaar van zijn overlijden, 1950. Mauss zegt dat de verzorgingsstaat het individu iets anders verschuldigd is dan simpelweg een geldelijke vergoeding voor diens inspanningen.[...] Een levenlang werken kan niet in geld worden uitgedrukt. Derhalve zou een verzorgingssysteem niet gebaseerd horen te zijn op het geld dat mensen ervoor betaald hebben.[...] Hem viel op dat veel traditionele samenlevingen een asymmetrisch systeem van bijstand kenden en hij betwistte dat de moderne samenleving te arm was om zich zoiets te veroorloven. Wellicht draagt *Le Don* de verkeerde titel, want Mauss geloofde dat zij die profiteren iets terug moeten geven, zelfs al zijn ze niet in staat om met gelijke

munt te betalen. Ze moeten het doen om respect te krijgen in de ogen van anderen en zichzelf.”⁶

Ook hoogleraar Dorien Pessers gaat in op deze zaken in haar dissertatie in 1999 bij de Universiteit van Amsterdam *Liefde, solidariteit en recht. Een interdisciplinair onderzoek naar het wederkerigheidsbeginsel*.

Veel, zo niet bijna alle zaken omtrent wederkerigheid zijn we de laatste dertig, veertig jaar, in ons neoliberale stelsel kwijtgeraakt. Aan deze ontwikkeling en situatie kunnen we alleen iets veranderen wanneer we samen een andere weg ingaan. Samen actief worden en protesteren tegen slogans die ons als vaststaande waarheden worden voorgehouden. We zullen anders moeten gaan denken, ons opnieuw moeten bezinnen en dan ook daar naar handelen. Onze Duitse burens gebruiken daarvoor het woord ‘umdenken’.

6 Sennett, Richard (2003), pp. 212-214.

HOOFDSTUK 3

ONDERNEMEN

3.1 DE FUNCTIE VAN DE ONDERNEMING, MEER DAN WINST ALLEEN

Vanaf de dag dat ik als ondernemer begon, was ik ervan overtuigd dat een onderneming meer is dan een winst-machine. Natuurlijk weet ik dat zonder winst de schoorsteen niet rookt, maar er is meer. Aan het eind van een jaar is er de winst die uit de cijfers van de boekhouding rolt. Over die winst moet belasting betaald worden. Tot op de dag van vandaag staat belasting betalen bij mij in een positief daglicht. Ik houd altijd maar in gedachten dat geen belasting hoeven te betalen, normaliter het gevolg is van een matig of slecht bedrijfsresultaat.

In dat perspectief is belasting betalen het normale gevolg van succes, iets waar je dankbaar voor kunt zijn. Bovendien is de afdracht van een deel van die winst de bijdrage aan de financiering van onze maatschappij en de verdeling van een deel van de gegenereerde middelen. Een verdeling die beslist noodzakelijk is om de deficiëntie van ons kapitalistische systeem te corrigeren.

Maar er zijn ook andere winstbegrippen. Wat is de winst voor de medewerkers in de onderneming? En wat is de winst voor de omgeving, onze aarde? Want het was al in 1977 dat prof. dr. A. Heertje in zijn boek *Echte Economie* vaststelde dat lang niet alle kosten op de juiste plaats terecht komen en dat dus ook het door ons gehanteerde winstbegrip discutabel is. Wat is de winst voor al diegenen die onder een bestaansminimum leven? En wat is

de winst voor al die activiteiten die de samenleving door mode of korte termijnvisie veronachtzaamt?

Met de winst voor de medewerkers bedoel ik in de eerste plaats de winst voor hun welbevinden. Ik kom daar in het volgende hoofdstuk op terug. Hierbij denk ik aan de zorg en de betrokkenheid die je als onderneming aan de dag legt. Zorg voor hun banen. Zorg voor de periode na het werk, het pensioen. Zorg voor voldoende tijd om aan andere zaken dan aan hun baan te kunnen besteden. Zorg voor hen die anders zijn dan gemiddeld. Ik bedoel hierbij uitdrukkelijk niet de zorg dat winstbonussen zouden moeten worden uitgekeerd. Ik ben geen voorstander van bonussen van meer dan één of twee maand-salarissen. Een gewaardeerde medewerker heeft, denk ik, meer aan een verhoging van zijn vaste inkomen dan aan bonussen die in het vooruitzicht worden gesteld.

Er komt wel steeds meer aandacht voor de omgeving, het duurzame ondernemen. Soms vraag ik me wel eens af of die zorg voor duurzaamheid is ingegeven door de angst om negatief beoordeeld te worden bij onvoldoende exposure, maar goed, dan is die zorg toch maar mooi meegenomen. Als verantwoordelijke in een onderneming die zich bezighoudt met verpakken, en dus met restafval in het milieu, nam ik in 1980 de beslissing om een technologisch onderzoekscentrum op te richten. Het doel hiervan was om de hoeveelheid verpakkingsmateriaal te reduceren: goedkoper en dus beter voor de klant en beter voor het milieu. Natuurlijk speelde ook mee om zaken beter en wetenschappelijker onderbouwd

aan te pakken. In dat centrum worden producten beoordeeld op hun kwaliteit om wereldwijd getransporteerd te worden. Na onderzoek wordt advies gegeven om wijzigingen in het productontwerp aan te brengen, zodat er minder schade ontstaat. Tegelijkertijd wordt geadviseerd over een optimalisatie van de verpakking die meestal een reductie van verpakkingsmateriaal en volume inhoudt. Het Topa Product-technologisch Centrum (TPC) werd in 1984 door Jan Terlouw geopend. In de periode dat de beslissing werd genomen om het TPC te starten, was hij Minister van Economische Zaken. De toespraak die hij op 16 februari 1984 uitsprak, is in de appendix opgenomen onder 7.4.

Ik ben van mening dat juist de politiek in eerste instantie haar verantwoordelijkheid moet nemen voor de zorg voor mensen die onder het bestaansminimum leven en de zorg om waardevolle activiteiten binnen de samenleving niet verloren te laten gaan. Het is als onderneming natuurlijk niet verboden om ook op deze gebieden actief te zijn. Binnen de door mij ontworpen structuur van de onderneming is het heel goed mogelijk om ook op deze gebieden actief te zijn. Ook hier kom ik op terug in een later hoofdstuk over de Stichting Utopa (hoofdstuk 5).

3.2 HET EIGEN VERMOGEN VAN DE ONDERNEMING IN HET LICHT VAN CONTINUÏTEIT EN VERANTWOORDELIJKHEID

Hier kan ik kort over zijn. Het hoort altijd zo te zijn dat de onderneming een aantal tegenslagen, en die zijn er altijd, zelf op kan vangen. Vroeger leerde ik dat het eigen vermogen van de onderneming het stootblok, de buffer was bij tegenvallers. Tegenwoordig zien we maar al te vaak dat het eigen vermogen van de onderneming wordt afgeroomd ten gunste van kapitaalverschaffers of aandeelhouders. Met name bij overnames van ondernemingen door hedge funds worden ondernemingen met maximaal vreemd vermogen gefinancierd. Over dit vreemde vermogen moet rente worden betaald die de toekomstige winsten onder druk zet. De winstgevendheid wordt gerepareerd door met minder mensen hetzelfde werk te doen of door activa af te stoten en de opbrengst te gebruiken om de aangepane leningen af te lossen. Maar ook binnen menig private onderneming worden winsten elk jaar maximaal afgeroomd door dividendbetalingen aan de aandeelhouders, waardoor dergelijke ondernemingen niet veel vlees meer op de botten hebben. Komt er dan een dip in de conjunctuur, dan is de medewerker daarvan meestal de dupe. Niet dat faillissementen altijd te voorkomen zijn, maar het vermogen zou zodanig moeten zijn dat nieuwe plannen en reorganisaties zouden kunnen worden uitgevoerd.

Dat betekent bijvoorbeeld dat men medewerkers bijtijds kan om- of bijscholen.

3.3 AANDEELHOUDERS, KLANTEN EN MEDEWERKERS

Ik heb het altijd moeilijk, zo niet onmogelijk gevonden om in de onderneming voldoende rekening te houden met de in mijn ogen tegengestelde belangen van aandeelhouders, klanten en medewerkers. Er wordt gezegd dat als het goed gaat met de onderneming dat het dan ook goed gaat met de medewerkers en de kapitaalverschaffers. Maar dat is me toch iets te simpel gesteld. In de jaren 80 woei er een nieuwe wind door ondernemersland. Toen Ronald Reagan en Margaret Thatcher aan de macht waren gekomen, werd een omvangrijk dereguleringsproces op gang gebracht. Met verstrekende gevolgen, zoals we nu kunnen vaststellen. Eén ervan was de toegenomen macht en belangrijkheid van de aandeelhouder. Het probleem zat en zit voor mij in de positie van die aandeelhouders. Vroeger waren in ieder geval in particuliere ondernemingen, de aandeelhouders 'houders' van aandelen. Tegenwoordig zijn de aandeelhouders geen houders meer, maar handelaren in aandelen. Dus handelaren in kapitaal en arbeid. Ik vind de belangen van aandeelhouders dikwijls tegengesteld aan die van de medewerkers. Dat blijkt ook telkens weer uit het feit dat na een ontslagronde de koers van het aandeel van de betrokken onderneming steevast stijgt.

Mijn argwaan geldt niet alleen voor aandeelhouders in beursgenoteerde ondernemingen. Ook mijn eigen

aandeelhouderschap in mijn eigen onderneming stond bij mijzelf ter discussie. Wat zou ik doen wanneer ik zou moeten kiezen tussen het belang van mijn medewerkers en het belang van mijn eigen bankrekening? Wat zou ik doen op het moment van de verleiding van een overname door een andere partij door middel van een hoog bod op mijn aandelen? Voor mij stond al vroeg vast dat ik dat toch anders wilde organiseren. Ik zou het liefst leiding willen geven aan een aandeelhouderloze onderneming. Een onderneming waar ik zelf ook geen aandeelhouder meer zou zijn.

Die beslissing had natuurlijk wel consequenties voor het commerciële en financiële beleid en voor het beleid ten aanzien van klanten en financiers. Meer hierover in het hoofdstuk *Bezit en Inkomen*.

De problematiek van klanten is anders dan die van aandeelhouders. Klanten moet je zien te krijgen en te behouden, daar ben je als onderneming voor. Zonder klanten geen bestaan, zo simpel is dat. Maar met deze opmerkingen maak ik me er toch iets te gemakkelijk van af. Verkoop en marketing zijn vakken apart. Een markt veroveren (het woord doet al denken aan een soort oorlogshandeling) of consolideren is bepaald geen gemakkelijke opgave. Als goede ondernemer doe je eigenlijk je stinkende best voor klanten. Dan is het wel eens jammer dat in het bedrijfsleven lange relaties ‘eroderen’. Nieuwkomers en klagers krijgen soms meer gedaan dan trouwe klanten. Dat is jammer, want lange relaties met klanten en leveranciers zijn de ruggengraat van een onderneming.

Een lange relatie met medewerkers is ook goud waard¹. Ik wil niet zeggen dat ik nooit problemen met medewerkers heb gehad, natuurlijk wel. Maar in alle verbanden waar mensen samen zijn, of dat nu een gezin, een club, partij, land of een onderneming is, komt verschil van inzicht en mening voor. Hoewel er een oud gezegde is “ik wens je veel personeel”, vond en vind ik het werken met medewerkers het leukst. Het woord medewerkers zegt het al: mee werken, samen iets doen. Ik denk nog steeds dat als je niet van mensen houdt, je geen ondernemer moet worden. Het is uitermate boeiend om in arbeidsprocessen de creativiteit van groepen te activeren. En tegengesteld aan huidige opvattingen heb ik ervaren dat hoe pluriformer een groep mensen is, des te creatiever de oplossingen zijn die er worden gevonden. Die pluriformiteit wordt in een onderneming bevorderd door het aantal medewerkers, en dus ook door parttime dienstverbanden. Volgens gangbare begrippen is dat een dure methode en is het efficiënter om de bestaande medewerkers meer uren te laten werken. Ik deel die ervaring niet. Nee sterker nog, hoe meer verschillende talenten er in een onderneming aanwezig zijn, des te meer mogelijkheden er zijn om een creatieve en efficiënte organisatie op te zetten. Mensen kan je eigenlijk niet veel veranderen; het is eenvoudiger de organisatie op te bouwen rondom de talenten van individuele medewerkers. Hoed u dus voor de organogrammen

¹ Binnen de ondernemingen van de Topa-Groep, de groep ondernemingen waarvoor ik verantwoordelijk was, is het gemiddelde dienstverband 10,2 jaar. Dat is ook de mediaan. Bij de groep medewerkers die 5 jaar of meer in dienst zijn (60% van het totaal), is het gemiddelde dienstverband 14,7 jaar.

die vooraf worden ontworpen. Kijk wat voor talent er binnen de onderneming aanwezig is, of kijk wat voor talent zich aandient en bouw je organisatie daaromheen. Dat is goed voor de medewerker en goed voor de groep. Een dergelijke aanpak kost wel veel tijd, toewijding en energie, maar geeft ook veel voldoening. Voor je humeur is het wel handig het gezegde in je achterhoofd te houden dat ‘een kok nooit naar alle monden kookt’.

Ondernemen is verantwoordelijkheid nemen. Verantwoordelijkheid naar je medewerkers toe en naar je klanten. Nog maar al te vaak zie ik die regel met voeten getreden. Als ondernemer heb je natuurlijk ook een zorgplicht voor je medewerkers. Je onderneemt per slot van rekening samen, en dus geldt ook hier ‘samen uit, samen thuis’.

Een voorbeeld van die verantwoordelijkheid vind ik de recente uitspraak van een wegenbouwer uit Renkum, Karel Hooijer. Zijn bedrijf wordt geplaagd door de slechte marktomstandigheden in de bouw. Ongeveer 20% van zijn medewerkers liet hij omscholen vanuit de wegenbouw naar asbestverwerking. “Dat betekent dat ik mensen binnen kan houden. [...] Heel veel mensen werken al tientallen jaren bij ons. Het is vervelend om goed functionerende medewerkers te ontslaan. Bovendien hebben die mensen allemaal een vrouw, kinderen en een hypotheek.”²

² De Gelderlander, 4 september 2012, p. 24

Ik heb me dikwijls afgevraagd waarom ons nationale postbedrijf de overtollige postbodes niet omschoolde naar wijkbeveiligers. De mensen zijn graag buiten en kennen iedereen in hun wijk bijna persoonlijk. Dan hadden ze misschien twee werkzaamheden tegelijk kunnen doen: de wijken veiliger maken en de post bezorgen. Dat had een hele nieuwe onderneming kunnen worden en nog winstgevend ook! Bovendien werd deze onderneming niet ‘overvallen’ door een veranderende markt. Dat er minder post zou worden bezorgd wisten we al meer dan vijftien jaar geleden.

HOOFDSTUK 4

WERK, INKOMEN EN BEZIT, VERDELINGS- VRAAG- STUKKEN

4.1 WERKTIJD EN VRIJE TIJD

Ik kom nu aan een wat ingewikkelder materie: werkgelegenheid, werktijd en inkomensverdeling. Velen gruwen al bij het onderwerp inkomensnivellering. Dat is sociaal gedoe en links gepraat, hoor ik dikwijls. Toch wil ik proberen te laten zien dat de verdeling van inkomen en ook van bezit, samen met de verdeling van werk, in mijn optiek de sleutel is om tot een betere maatschappij te komen. Een maatschappij waar we niet steeds het méér-méér najagen, maar de gelegenheid krijgen om ons veelzijdiger te ontwikkelen en beter in staat zullen zijn ieder het zijne, het noodzakelijke te kunnen verschaffen. Dat zal niet van de ene op de andere dag gaan. Dat hoeft ook niet, maar een visie omtrent welk doel we willen bereiken is onontbeerlijk om de goede tussentijdse stappen te nemen. Keulen en Aken zijn toch ook niet op één dag gebouwd, nietwaar?

WERKGELEGENHEID

We praten voortdurend over full-employment. We streven voortdurend volledige werkgelegenheid na. En die werkgelegenheid is met name wereldwijd een groot probleem. In Amerika was medio 2012 ruim 8% van de mensen werkloos¹ en in Europa ruim 10%². En binnen deze algemene percentages zijn er grote verschillen per land en per leeftijdsgroep. In de Verenigde Staten is

1 Elsevier Nieuws, “Werkloosheid Amerika blijft hoog; weinig nieuwe banen”, 6 juli 2012.
2 Centraal Bureau voor de Statistiek, “Werkloosheid in Europa loopt sterk uiteen”, 27 september 2012.

25% van de mensen die voor het eerst de arbeidsmarkt (willen) betreden, werkloos. Onder hen is 17% jonger dan 25 jaar. In Italië is dat 28%, in Ierland 30% en in Spanje is de werkloosheid onder die groep 43%.³ Door de conjuncturele opleving zijn de cijfers wel verbeterd. Toch is de werkloosheid in de EU medio 2018 nog steeds 7%. Soms gaan hele generaties verloren met alle psychische gevolgen die daarmee samenhangen. Het verdriet en de frustraties zijn groot. Veel mensen verliezen hun zelfrespect, niet alleen door verlies van arbeid maar ook door de veranderingen in de werkorganisatie, terwijl we macro-economisch een hoge prijs betalen voor het verlies aan werkgelegenheid.⁴ Al mag dan de voorspelling van Keynes, die verderop in dit hoofdstuk wordt toegelicht, niet zijn uitgekomen, duidelijk is wel dat er minder banen zijn en minder werk is dan we zouden willen hebben. In veel Europese landen vangen we fricties op met uitkeringen vanuit de overheid. Dat is de reden dat onze Europese economie vertraagt en langzamer reageert op recessies dan in de Verenigde Staten.

DE WERKTIJD

Laten we eens kijken naar de ontwikkeling van de werktijd in de afgelopen jaren. Van arbeid en kinderarbeid gedurende lange dagen, zijn we nog niet zo lang geleden gekomen tot een 8-urige werkdag en een 40-urige werkweek en in veel gevallen een werkweek van 38 of 36 uur. Tenminste dat denken we. Maar al jaren is er een

3 Krugman, Paul (2012), p. 18.

4 Sennett, Richard (1998), p. 64-75.

ontwikkeling dat we de werkdag steeds verder oprekken. Niet officieel, maar we nemen ons werk mee naar huis of andere plekken dan de werkplek. Het begrip werkplek vervaagt ook. We hebben het over thuiswerk en flexplekken, flexwerkers en wat al niet meer. We komen langzaam maar zeker in een 24-uurs economie terecht en dikwijls zonder dat we ons ervan bewust zijn. Zelfs wanneer we op vakantie zijn, moeten nog berichten en mails worden opgehaald en beantwoord. Ik vraag medewerkers om de mails die ze 's avonds na zessen willen verzenden, als 'ontwerp' te bewaren tot de volgende ochtend. Zelf kun je er behoefte aan hebben om nog iets af te werken, je hoofd 'leeg' te maken, maar zadel een ander dan niet met werk op buiten werktijd. Natuurlijk kun je ervoor kiezen je binnenkomende mails niet te bekijken of te beantwoorden, maar is niet iedereen nieuwsgierig wanneer er een mailtje binnenkomt? Bovendien is het op de computer van veel mensen een mengeling van privé en zakelijk verkeer. Het hele mailverkeer wordt trouwens een zakelijke crime, maar dat is een ander onderwerp. De terreur van de mail en van de cc'tjes kost medewerkers zoveel tijd dat van een efficiencyvoordeel nauwelijks sprake is.

Er is nog een andere ingrijpende verandering in de werktijd te constateren wanneer we kijken naar de werktijd per gezin of per huishouden. Was het zo'n vijftig jaar geleden heel gebruikelijk dat één persoon in een huishouden kostwinner was en dus een baan buitenshuis had, tegenwoordig heeft de meerderheid van de huishoudens twee banen, of soms zelfs meer. En dat uit noodzaak

om het hoofd boven water te houden, of om luxebehoeften te bevredigen. Van een gezamenlijke werktijd van 40 uur is dan totaal geen sprake meer. Begrijp me goed, vrouwen moeten zich in werk kunnen ontplooiën. Ik wil bepaald niet uitstralen dat het recht van de vrouw het aanrecht is, maar een vrije keuze, zeker bij starters, is tegenwoordig eigenlijk nauwelijks mogelijk. En ook in de ondernemingen van de Topa-Groep, die bij mijn weten als een van de eersten de 36-urige werkweek invoerden, hoor ik geluiden dat men best meer uren zou willen maken om meer geld te kunnen verdienen. Overigens was die invoering van 36 uur ingegeven door de toenmalige hoge jeugdwerkloosheid. Maar we kozen ook voor die maatregel, omdat we ons ervan bewust waren dat er meer was dan werk alleen. Zo kreeg (en krijgt nog steeds) iedereen een vaste vrije middag waarop hij of zij andere dingen kan doen dan werken in het bedrijf (echte vrije tijd dus).

Los van bovenstaande opmerkingen is er met de werktijd nog iets heel vreemds aan de hand. Bij de opening van Artopa in 1981, hield ik een openingstoespraak over werktijd en vrije tijd. De Nederlandse futuroloog prof. dr. F.L. Polak profeteerde dat het idee van Artopa binnen korte tijd door vele ondernemers zou worden nagevolgd⁵. Er kwam immers een zee van vrije tijd op ons af. We zouden dankzij de vruchten van de automatisering en robotisering aanzienlijk korter gaan werken. En dat gebeurde dus niet. Er kwam geen navolging en we gingen met zijn allen niet korter werken. Polak was

⁵ Zie voor de tekst Appendix 7.2.

overigens niet de eerste die deze profetie deed. John Maynard Keynes schreef in 1930 een artikel “Economic Possibilities for our Grandchildren”. Hij voorspelde dat we in het jaar 2030, dat is dus al snel, nog maar 15 uur per week zouden hoeven werken. Waarom is die droom niet uitgekomen? Keynes ging uit van een aantal parameters die niet juist bleken te zijn. De voornaamste waren dat er geen oorlogen meer zouden komen (en de Tweede Wereldoorlog kwam er dus wel, en sneller dan gedacht) en dat de bevolkingsgroei niet zo groot zou zijn als deze is en is geweest. Maar er is nog een belangrijke reden. De winst van het slimmere en goedkopere werken is niet in het bezit van de werkers gekomen, maar in het bezit van de kapitaalverschaffers en kapitaalbezitters. De theorie van Karl Marx was dus zo vreemd nog niet! In het deel *Bezit en Inkomen* kom ik daar nog uitgebreid op terug. Feit is dat de meeste werknemers, zelfs als dit gevolgen heeft voor het eigen inkomen, liever korter dan langer zouden willen werken. In het merendeel van de ontwikkelde landen blijkt dat 51% korter en slechts 12% meer zou willen werken.⁶ Dit zijn wensen, en dit betekent niet dat wanneer de keuze gemaakt zou moeten worden, de cijfers hetzelfde zouden zijn.

Nederland neemt in de wereld een aparte plaats in als het gaat om het aantal uren dat we per jaar werken. Een in mijn ogen vooraanstaande plaats. Tussen 1983 en 2009 schommelde het aantal arbeidsuren in ons land rond de 1400. In Duitsland daalde dat aantal van 1700 naar eveneens 1400. De daling in Frankrijk was veel kleiner,

6 Skidelsky, Robert & Skidelsky, Edward (2012), p. 29.

namelijk van 1700 uur naar 1550 uur. In Engeland daalde het aantal uren met 3%, van 1700 naar 1650. In de Verenigde Staten wordt het grootste aantal uren per jaar gewerkt, iets minder dan 1800 uur. Het aantal uren daalde daar in 25 jaar met 5%.⁷ En tot mijn verwondering wordt er in Italië even veel uren ‘gewerkt’ als in Amerika! Het kan niet anders dat de Italianen een andere definitie of organisatie van werkuren hebben dan de Amerikanen. Landen met een grotere ongelijkheid van inkomen tenderen naar langere werktijden, en werknemers in ondernemingen waar de beloningen sterk verschillen hebben de neiging om harder te werken dan die in ondernemingen waar dit niet het geval is.⁸

Tegelijkertijd verdienen wij Nederlanders \$ 42.000 per hoofd van de bevolking, een van de hoogste inkomens in Europa. Minder werken en toch een goed inkomen creëren schijnt dus wel te kunnen. Het is dan ook vreemd om over Nederland te oordelen als een land met luie mensen die het ‘zalig niets doen’ als motto hebben. Uit de bovenstaande cijfers blijkt dat productiviteit niet alleen samenhangt met het aantal werkuren. Nederlanders hechten bovendien veel waarde aan andere zaken dan werk alleen: waarde aan vrije tijd, aan tijd voor zelfontplooiing. Dat is dus wel iets anders dan de noodzaak van een ‘VOC-mentaliteit’ waartoe onze voormalige minister-president Balkenende ons opriep.

Bij de gegevens over het aantal gewerkte uren is wel een aantal kanttekeningen te plaatsen. Zo kan de werktijd

7 Skidelsky, Robert & Skidelsky, Edward (2012), p. 23.

8 Freeman, Richard B. (2008), p. 133-142.

tussen groepen in de samenleving veel verschillen. Er zijn niet voldoende betaalde uren beschikbaar voor mensen die meer willen werken maar niet voldoende werk hebben. Terwijl de hoogbetaalde werkenden dikwijls minder uren zouden willen werken dan ze nu doen. Ook zijn er verschillen tussen gewerkte uren door vrouwen en die door mannen.

VERDELING VAN WERK

Maar los van die verschillen moet het ons toch te denken geven hoe het komt dat we in de rijke landen na 1930 een inkomensstijging hebben gerealiseerd van 400 tot 500% en dat de werktijd maar 20% gedaald is.⁹ Ik denk dat de meest simpele maar ook meest doeltreffende maatregel is om de hoeveelheid werk die beschikbaar is te verdelen – te herverdelen. Banen zijn schaars en als gevolg daarvan komt er een automatisme op gang om de beloning voor de baanbezitters en/of baanverkrijgers te temperen. Daardoor worden ondernemingen in staat gesteld meer winst te maken, en daarmee weer meer (nieuwe) banen te scheppen. Banen waarvoor het nodig is vraag naar goederen te creëren, die we wellicht niet nodig hebben, maar wel graag willen bezitten. Als natie kunnen we beter kijken hoeveel uren we de werkweek willen en kunnen verminderen, om een ideaal evenwicht te bereiken. De eerste stap zou de invoering van de vierdaagse werkweek kunnen zijn. De kosten daarvoor betalen we als gemeenschap toch al door middel van vangnetconstructies voor inkomen en bijstand.

⁹ Skidelsky, Robert & Skidelsky, Edward (2012), p. 25.

Dat is dus een heel ander geluid dan de oproep die een politieke partij onlangs deed om de veertigjarige werkweek weer in te stellen teneinde de productiviteit op te voeren! Dat neemt niet weg dat werktijdvermindering vergezeld moet gaan van een betere inkomensverdeling en een basisvoorziening voor iedereen. Op die manier zou elke persoon zelf kunnen beslissen hoeveel en wanneer hij aan het arbeidsproces zou willen deelnemen. Zo'n verdelingsmechanisme is niet statisch, maar een voortdurend proces over een periode van dertig tot vijftig jaar. Daar kom ik op terug in het volgende hoofdstuk 'Bezit en Inkomen'.

In 1983 gaven we als Topa-Groep een speciale editie uit van het toen net verschenen boek van dr. R.J.A. Janssens *Emancipatie ten aanzien van de arbeid. Op weg naar het post-materialisme?*. Ik schreef toen bij het aanbieden van dit boek aan onze klantenkring: "Een boek aanbieden bij de start van een aantal nieuwe bedrijfsactiviteiten is niet ongebruikelijk. Een boek over de waarde van arbeid bij een dergelijke gelegenheid is dat, denk ik, wel. Het is niet de eerste keer dat ons bedrijf zich op dit gladde ijs begeeft; zoals u zich wellicht nog herinnert en zoals u hebt kunnen lezen in het voorwoord van dr. Janssens, hebben wij in 1981 Artopa opgericht. Dat Artopa in een duidelijke behoefte voorziet, moge blijken uit het feit dat tot nu toe, in krap drie jaar ongeveer 50.000 mensen van dit centrum gebruik hebben gemaakt. Ook nu bij de feestelijke opening van ons Topa Verpakking Product-technologisch Centrum, TPC, en ons Topa Studie Centrum, TSC, wil ik dit gebeuren graag in een groter kader

plaatsen. Speciaal op ons, ik bedoel mensen die voor het overgrote deel in ondernemingen en instellingen werkzaam zijn, rust niet alleen een bijzondere verantwoordelijkheid inzake werk en werken, immers wij zijn direct en nauw betrokken, maar ook een bijzondere mogelijkheid. Wij staan met ons allen met de neus op de feiten en terecht mag van ons enige creativiteit in deze worden verwacht. In die zin wil ik u dit boek aanbieden. Als vingeroefening in creativiteit, niet om de inhoud ervan te beamen, al mag dat natuurlijk wel, maar als katalysator. Als kanttekening bij het heuglijke feit van de start van nieuwe activiteiten, in het besef dat er meer zal moeten gebeuren.

Voor alle duidelijkheid: indien u als relatie de indruk zou krijgen dat wij niet graag voor u zouden willen werken, dan is dat een verkeerde. Integendeel, maar die indruk kunt u alleen wegnemen door het ons te laten doen.”

Er kwamen veel reacties op het boek en het werd uitgebreid in de pers besproken en becommentarieerd. In zijn voorwoord schrijft professor L.J. Emmerij: “Onze samenleving heeft de neiging om baanloosheid als een soort autonoom “ziekteproces” te benaderen. Zij die geen baan willen, veracht men en zij die problemen met hun baan hebben, worden gezien als zijnde ‘pathologisch’. Met deze zinnen duidt de auteur één van de hoofdproblemen aan die het nodig maken op zoek te gaan naar een maatschappij waarin betaald werk minder plaats gaat en moet innemen en waarin dat betaalde

werk meer aan de mens is aangepast. Dat is duidelijk een doelstelling op lange termijn.”¹⁰

MAATWERK IN WERK

We zullen het werk zelf dus ook aantrekkelijker moeten maken. Werken is wel niet alles, maar werken kan ook leuk en zelfs opwindend zijn. Wanneer werk geen slavernij is, maar een gelegenheid geeft tot zelfontplooiing wordt werk aantrekkelijk. De werkplek is ook een sociaal gebeuren waar nieuwe vrienden of vriendinnen gemaakt worden. Dat vereist een andere aanpak. Met meer oog voor het individu. Met ook meer maatwerk. Maatwerk dat nodig is in bepaalde periodes dat iemand deelneemt aan het arbeidsproces. Ik denk hierbij aan leeftijd maar ook aan de bijzondere positie van medewerkers. Zoals vrouwen, mensen met een handicap, jongeren en ouderen. De toekomst ligt volgens mij in een verdere individualisering van werkovereenkomsten. Hoe ingewikkeld dat ook moge blijken. En dat niet alleen om in eventuele arbeidstekorten te kunnen voorzien, want met die tekorten zie ik het voorlopig nog niet zo’n vaart lopen. Nee, dankzij individualisering kunnen we komen tot nieuwe werkorganisaties die meer nut opleveren dan de huidige. Meer nut voor de werkers, omdat ze meer bevrediging vinden in hun werk en daardoor ook beter zullen presteren, meer zelfontplooiing en minder restrictief toezicht. Tegelijkertijd een werkorganisatie waarbij de medewerkers zich vertrouwd voelen, waar ze willen “thuishoren”. Waar de onderneming een zo goed mogelijk sociaal vangnet biedt.

¹⁰ Janssens R.J.A. (1983), p 5.

Dikwijls hoor ik ondernemers klagen over het gebrek aan loyaliteit van hun medewerkers. Minder vaak hebben ze zichzelf afgevraagd hoe loyaal zij zelf zijn aan de werkers in hun bedrijf waarvoor zij de verantwoordelijkheid hebben. Loyaliteit is zonder enige uitzondering een wederzijds proces. Een proces waar de onderneming het initiatief behoort te nemen. Verder is het zo dat wanneer je zelf, als ondernemer of baas, aandacht wil krijgen, je moet beginnen met aandacht geven. Mensen merken heel snel wanneer aandacht werkelijk gemeend is en wanneer aandacht in een verpakking wordt gedaan om de zogenoemde ondernemingsdoelstellingen te realiseren. Aandacht hebben voor het individu betekent oog hebben voor speciale omstandigheden.

Uit een onderzoek van VNU Media Recruitment blijkt dat “werknemers het hoogste belang hechten aan een betrouwbare en sociale werkgever. Gemeten naar het opleidingsniveau zijn er weinig verschillen.”¹¹ Natuurlijk is er nog een lange, maar interessante weg te gaan om te bepalen hoe die verdeling van dat sociale vangnet vorm kan worden gegeven. Met name de veranderende rollen die de overheid, de ondernemingen en de werknemers daarin gaan vervullen zijn belangrijk. Maar dat er nieuwe visionaire regelgeving en langetermijnmaatregelen vereist zijn, ligt voor de hand.

Hoogleraar organisatiekunde aan de UVA, Wessel Ganzevoort, zegt in een interview met Michiel Goudsward: “Iets wat we zelf ter hand kunnen nemen, is dat

¹¹ Het Financieele Dagblad, 30 juni 2012, p. 37.

we mensen meer tegemoet kunnen treden op basis van vertrouwen. [...] Het georganiseerde wantrouwen kost ondernemingen een hoop geld.”¹² Ik kan die mening alleen maar delen, uit ervaring.

Vanaf 2016 ondersteunt de Stichting Utopa een promotieonderzoek aan de Universiteit Leiden over de betekenis en de rol van vertrouwen in onze samenleving.

Maar nu eerst: hoe is het eigenlijk de laatste dertig jaar gegaan met de inkomens en de verdeling van die inkomens? En wat zijn de verschillen in de diverse landen?

¹² Het Financieele Dagblad, 23 juni 2012, p. 27.

4.2 BEZIT EN INKOMEN

Voordat ik begin aan de moeilijke vraag hoe het mogelijk is de verschillen tussen rijkdom en armoede te verkleinen, wil ik graag een van Nederlands grootste filosofen, Hans Achterhuis, aanhalen: “Door geld als hoogste waarde te propageren lok je hypocrisie en bedrog uit.”¹ Hans Achterhuis, in 2011 benoemd tot Denker des Vaderlands, heeft zich al veel meer met geld, arbeid en met het utopisme bezig gehouden. Zijn publicaties hebben me zeer geïnspireerd. Geld is voor mij niet de hoogste waarde en ik wil ook geen utopist zijn. Utopisten hebben tot op de dag van vandaag niet veel vrijheden gebracht. Toch ontkom ik er niet aan om in dit hoofdstuk over geld en de rol van het geld, over gelijkheid en ongelijkheid te praten.

In 2011 verscheen ter gelegenheid van het met emeritaat gaan van de Amsterdamse socioloog prof. Nico Wilterdink, de bundel *Cultuur en Ongelijkheid*. De artikelen gaan over meer dan inkomen, geld en werk. In het kader van dit hoofdstuk zal ik uit deze bundel citeren en bronnen aanhalen. Hoe heeft de rijkdom zich de laatste dertig jaar ontwikkeld en wie zijn er voornamelijk rijker geworden?

BEZIT WERELDWIJD

In de bovengenoemde bundel *Cultuur en Ongelijkheid* schrijft Don Kalb in een bijdrage “De Gekaapte Staat” het volgende: “In de jaren zeventig en de vroege jaren

¹ Boon van der, Vasco & Marel van der, Gerben (24 december 2011), p.8.

tachtig claimde de financiële sector nooit meer dan ca. zestien procent van de totale winst van het Amerikaanse bedrijfsleven. In de jaren negentig begon dit percentage te stijgen, tot meer dan 40% in 2004. Goldman Sachs en JP Morgan wisten een winst op hun eigen vermogen van 20 tot 30% te realiseren, terwijl de winstgevendheid buiten de bankensector stagneerde rond de zeven à acht procent. Lonen en bonussen in de financiële sector piekten en verloren alle relatie met de loonontwikkeling in de andere sectoren.”²

Rond het jaar 2000 bezaten de 5% rijkste mensen in de Verenigde Staten meer dan 50% van de totale rijkdom van het land. De top 20% bezat 80% van die rijkdom (de bekende 80-20 regel).

Tegelijkertijd is de situatie van de Amerikaanse middle-class verslechterd. Richard Sennett betwijfelt zelfs of bij de huidige inkomens, de werkgelegenheid voor de middleclass gegarandeerd is³. De inkomens van de lagere decielen van de Amerikaanse werknemers stagneren. In 2005 had 20% van de laagstbetaalden een jaarinkomen onder de \$ 13.478 en de twee volgende decielen, dus van 20 tot 40 %, een jaarinkomen tussen \$ 13.478 en \$ 25.847. Deze inkomens zijn lager dan die van andere geïndustrialiseerde economieën.⁴

Wereldwijd heeft de rijkdom zich in 2010 (en ook daarna) verder geconcentreerd. Eind 2010 waren er wereld-

² Kalb, Don (2011), p. 27.

³ Sennett, R. (1998).

⁴ Mennel, Stephen (2011), p. 41.

wijd 12,5 miljoen huishoudens met meer dan 1 miljoen dollar beheerd vermogen. Dat is een stijging van 12,2% ten opzichte van 2009. Samen maken deze superrijken nog geen 1% van de wereldbevolking uit, maar bezitten wel 39% van het wereldwijd beheerd vermogen⁵. Onder dat beheerd vermogen wordt verstaan: geld dat is gestald op bankrekeningen of belegd in effecten. Vermogen dat vastzit in een eigen bedrijf, in woningbezit of aangeschafte luxe goederen wordt voor de berekening buiten beschouwing gelaten. Mondiaal nam het beheerd vermogen toe met 8% tot \$ 121.800 miljard. Dat is \$ 20.000 miljard meer dan voor de crisis in 2008. De oorzaak is de groei en de goede prestaties van de financiële markten. In Europa zijn de Zwitsers het rijkst met 10% zeer vermogende huishoudens. China staat op nummer drie met meer dan 1 miljoen miljonaars. De Verenigde Staten hebben veruit de meeste superrijken: 5,2 miljoen gevolgd door Japan met 1,5 miljoen. Nederland telt ongeveer 152.000 miljonaars⁶.

De Boston Consulting Group verwacht dat de komende jaren de wereldwijde rijkdom met 6% per jaar zal toenemen.⁷ In 2015 is het aandeel van de wereldwijde rijkdom in Zuidoost-Azië van 18% naar 23% gestegen.⁸

Nico Wilterdink heeft in zijn inaugurele rede in 1993 “Ongelijkheid en interdependentie” een verklaring gegeven voor de toename van de ongelijkheid: “mondialise-

5 Hermanides, E. & Jonker, S. (23 juni 2012), p. 39.

6 Idem.

7 The Boston Consulting Group (2012), p. 6.

8 The Boston Consulting Group (2011).

ring ondergraaft het historisch compromis tussen kapitaal en arbeid op nationale schaal en versterkt de positie van het kapitaal op zowel nationale als wereldschaal.”⁹ Het is eigenlijk vreemd dat het, ondanks de gigantische toename van de ongelijkheid en de enorme gevolgen van de crisis van 2008, zo stil is gebleven rondom het thema ongelijkheid.

Bij mij komt het onheilspellende gedicht van Heinrich Heine bovendrijven. Niet dat ik zit te wachten op opstanden zoals die in 1844 in Engeland en ook in andere delen van Europa, ontstonden. Op 6 juni 1844 werd in Duitsland een opstand van wevers door het leger neergeslagen en vielen er elf doden waaronder vrouwen en kinderen.

Heine dichtte:

“Das Schiffchen fliegt, der Webstuhl kracht,
Wir weben emsig Tag und Nacht-
Altdeutschland, wir weben dein Leichentuch,
Wir weben hinein den dreifachen Fluch,
Wir weben, wir weben!”¹⁰

“Het schuitje vliegt, de weefstoel kraakt,
wij weven vlijtig dag en nacht –
Oud Duitsland, wij weven je lijkgewaad,
met de drievoudige vloek in iedere draad,
Wij weven, wij weven!”¹¹

9 Vries de, Geert (2011), p. 51.

10 Zie voor het volledige gedicht Appendix 7.10.

11 Hosfeld (2009), p. 53.

INKOMENS IN DE OESO

Don Kalb vraagt zich af of de democratieën na 2008 terugvechten om de staatskaping door de financiële sector ongedaan te maken. Hij constateert een vermindering van de democratische macht van de burgers over de economie. “Het meest centrale element wordt nog steeds verhuld. In de rijke landen van de OESO zijn sinds 1975 de feitelijke inkomens van werknemers consequent gedaald ten opzichte van het totale product en ten opzichte van de revenuen van de kapitaalbezitters. Terwijl de relatieve koopkracht van werknemers daalde is er een ‘pool’ van ongeveer zeven tot tien triljard dollar op jaarbasis (een kleine 10% van het BBP van de OESO-landen) beschikbaar gekomen voor speculatieve doeleinden, ten behoeve van de zelfverrijking van de eigenaars van de rijke economieën. Dit kapitaal werd niet geïnvesteerd in materiële productie. Arrighi, Friedman en het McKinsey Global Institute zijn het hierover roerend eens.”¹²

Wanneer ik dit lees, denk ik aan de theorie over de arbeid van Marx. Tegelijkertijd bekruipt me het idee dat, voor wat betreft inkomstenverwerving, werken inderdaad voor de dommen is.

Buiten het feit dat een groter deel van het totale BBP naar de financiële sector is gevloeid, is het ook interessant om te zien hoe de inkomensverschillen tegelijkertijd enorm zijn vergroot. De inkomens van de topmanagers van Amerikaanse ondernemingen zijn na 1990 buitenpro-

¹² Kalb, Don (2011), p. 32.

portioneel verhoogd. In 1973 was de verhouding tussen inkomens aan de top en die van de gemiddelde werknemer 45:1. In 1997 was die verhouding 326:1!¹³ De verhouding van 45:1 in 1973 was al hoger dan bijvoorbeeld in Europa, maar desondanks zijn de verschillen verder toegenomen.¹⁴

BEZIT IN NEDERLAND

In de bundel *Cultuur en Ongelijkheid* schrijft Olav Velthuis in een bijdrage “Vermogensverhoudingen in Nederland na de kredietcrisis”: “Het totale vermogen van de Nederlandse huishoudens is tussen 1993 en 2008 sterk gestegen. In 1993 bedroeg dat vermogen 358 miljard euro, ofwel gemiddeld 57.000 euro per huishouden. In 2008 was dat verdrievoudigd tot 1299,6 miljard euro ofwel 167.000 euro per huishouden.”¹⁵

De 10% rijkste Nederlanders werd door de crisis weliswaar getroffen, maar in 2009 bleek dat die daling zich bijna geheel hersteld had. Deze 10% rijksten, 717.000 Nederlanders, bezat in 2009 685 miljard euro ofwel 56,7% van het totale vermogen in handen van Nederlandse huishoudens. “Dat was slechts 1% minder dan net voor de crisis en zelfs gelijk aan het percentage in 2008.”¹⁶ Verder toont hij aan dat in feite de minst vermogenden het meest getroffen zijn in de vermogensachteruitgang. Zijn conclusie is dat de crisis van 2008 dus niet de vermogensverschillen heeft genivelleerd, integendeel, de kre-

¹³ Mennel, Stephen (2011), p. 40.

¹⁴ Idem.

¹⁵ Velthuis (2011), p. 7.

¹⁶ Idem.

dietercrisis is een uitvergroter van de verschillen geweest.

Het aantal miljonairs in \$ in Nederland is, volgens het Global Wealth rapport van de Boston Consulting Group, na een dip in 2008 weer terug of zelfs iets gestegen naar 152.000.¹⁷ Trekken we daar de opgebouwde pensioenen van af, dan komen we op een aantal van iets minder dan 100.000. Bij de presentatie van die cijfers is wel iets eigenaardigs aan de hand. Er wordt alleen gekeken naar vermogen op de bank of in beleggingen. Een eigen huis wordt niet meegeteld. Ook schulden worden niet meegeteld. Dat is natuurlijk vreemd. Ik heb altijd geleerd dat je van het aflossen van schulden niet armer wordt. De laatste jaren worden schulden, door de lage rentestand en de stijgende hypotheekrente, eerder afgelost.¹⁸ Zo lijkt het alsof de miljonairs rijker worden; dat is natuurlijk onzin. Maar de definitie van miljonair is ook niet juist. Iemand met een huis van een miljoen en verder geen geld op de bank of bezit van effecten, is volgens deze opgave geen miljonair, en iemand met \$ 1.200.000 op de bank en een hypotheekschuld van \$ 600.000 is dat wel! Of iemand die van zijn beleggingen van \$ 1.200.000, \$ 300.000 in vastgoed belegt, is plotse-ling ook geen miljonair meer. Dus voorzichtig met het begrip miljonair.

¹⁷ Het Financieele Dagblad, 23 juni 2012, p. 39. Van alle huishoudens in Nederland is volgens de definitie van de Boston Consulting Group 2,1 % miljonair. De verdeling van het bezit is in Nederland gelijkmatiger dan in veel andere landen. 2% van alle huishoudens heeft 20% van het vermogen in handen. Wereldwijd bezit 0,9% van de huishoudens 40% van alle rijkdom.

¹⁸ Idem.

INKOMENS IN NEDERLAND

Laten we kijken naar de inkomens die in Nederland worden verdiend. Het Centraal Bureau voor de Statistiek publiceerde gegevens over het jaar 2010¹⁹. Wat opvalt is de inkomensgelijkheid in Nederland. Die is groter dan in welk ander land in Europa en veel groter dan in Amerika. Van de 16.304.000 personen verdienen er 12.800.000 een inkomen. In de groep zonder inkomen zijn natuurlijk de kinderen tot 15 jaar ruim vertegenwoordigd met 2.900.000. Van de verdienende Nederlanders verdient 93% minder dan € 54.367. Het modale inkomen lag in 2010 op € 33.000 bruto. Dat is een bruto maandloon van € 2.546 plus 8% vakantiegeld.

Slechts 904.000 Nederlanders (7%) betalen het hoogste belastingtarief van 52%. In deze groep zijn de vrouwen ondervertegenwoordigd; 48.000 vrouwen en 300.000 mannen verdienen meer dan € 75.000. Wat verder opvalt is dat in de groep die € 150.000 of meer verdient (48.000 personen) het gemiddelde inkomen € 229.000 bedraagt. Dat is dus niet het modale inkomen van die groep. Van de totale groep verdieners maken zij iets minder dan een half procent uit en verdienen zij bijna 3% van onze totale verdiensten.

De inkomensongelijkheid in ondernemingen is in ons land wel toegenomen. Die toename is niet zo groot als in de Verenigde Staten of Engeland maar toch aanzienlijk. In de top-100 bedrijven in Nederland steeg de verhouding tussen het gemiddelde directeurssalaris en het modale inkomen van 1:15 in 1985, naar 1:35 in 2007.

¹⁹ N.R.C. Handelsblad, 10 mei 2012, p. 25.

Voor de top-25 ondernemingen was dat een stijging van minder dan 1:30 naar 1:60. In beide categorieën is sprake van een verdubbeling²⁰.

Ook in Nederland zal het zo zijn dat de stijging van de inkomens in de groep van de meest-verdieners voor een belangrijk deel bepaald zal zijn door de buiten verhouding gestegen inkomsten van CEO's van beursgenoteerde ondernemingen. Een tendens die met name in de Verenigde Staten en Engeland tussen 1986 tot 2008 waarneembaar is. In die jaren verdubbelde in Amerika het deel van 1% rijksten in het nationale inkomen van 9% naar 18% en in Engeland van 7% naar 14%²¹. In een andere periode, die van 1980 tot 2000, daalde in Nederland dat aandeel licht van 6% naar iets meer dan 5%.

Een vreemde zaak is ook de buitensporige groei van inkomens van topmanagers van grote ondernemingen. Men dacht dat publicatie van die inkomens een matigend effect zou hebben op de inkomens. Het tegendeel blijkt: topmanagers zagen het als een persoonlijke diskwalificatie om niet tot de hoogste inkomensgroep te behoren. Bij de verdere argumentatie voor de vaststelling van topinkomens heb ik mijn bedenkingen. Ik geloof niet in het argument dat door concurrentieoverwegingen dergelijke salarissen wel betaald zouden moeten worden. In ondernemingen is het dikwijls dringen aan de top bij benoemingen. Ook dreigementen dat ondernemingen een deel van hun activiteiten naar een ander land (lees: Engeland of Amerika) zouden verplaatsen, getuigen niet

²⁰ Uffelen van, Xander (2008), p. 80.

²¹ Alvaredo et al.

van veel stijl. De argumentatie dat het topinkomen van de CEO in vergelijking met de behaalde winsten maar een schijntje is, snijdt eveneens geen hout. Dan zou het inkomen van onze premier als deel van ons bruto nationaal inkomen gemakkelijk het tienvoudige kunnen zijn. Nee, we zijn wereldwijd de maat kwijt geraakt. Er is niemand die duidelijk paal en perk heeft gesteld aan hoeveel genoeg was. Er is niemand die een halt heeft toegeroepen aan variabele beloningen, met alle gevolgen van dien. Aandeelhouders, en in hun kielzog menig commissaris, vinden de beloning van de top in hun bedrijven een zaak die zij laten afhangen van de ontwikkeling van de winsten en de dividenden.

Ik denk dat de politiek juist hier een taak heeft om de publieke opinie te beïnvloeden. Hier was volgens mij duidelijk sprake van een dubbele moraal. Het is bijvoorbeeld navrant dat premier Wim Kok eerst spreekt over onge-nuanceerde verrijkingen en later, na het verlaten van de politiek, het heeft over een 'duivels dilemma'. Lodewijk de Waal had het over het invoeren van een 'kleptocratax' en gaf later geen of een afgezwakt commentaar, nadat in een onderneming waar hij commissaris was weer salarisverhogingen hadden plaatsgevonden die op zijn zwakst gezegd discutabel waren. Nee, ik vind dat men consequent en duidelijk had moeten zijn: een duidelijk afwijkend standpunt beargumenteren of vertrekken uit de raad van commissarissen. Dit 'voortschrijdend inzicht' is voor geen burger te begrijpen.

Toch zien we ten aanzien van beloningen en bonussen ook andere verschijnselen. De klanten van ondernemingen waar in hun ogen de beloningsstructuur niet juist is, gaan protesteren. Hierbij denk ik aan reacties van klanten van Albert Heijn en die van de ING Groep. Maar er waren ook bestuurders van andere grote ondernemingen die onder invloed van de mening van hun klanten en de maatschappij zich genoodzaakt zagen een deel van hun bonus c.q. bezit weg te schenken.

INKOMENS VAN TOPAMBTENAREN EN (SEMI)PUBLIEKE FIGUREN EN DE 'BALKENENDENORM'

Overigens wil ik over de inkomens van topambtenaren en personen met een publieke of semi-publieke functie nog het volgende opmerken. In 2011 waren er in Nederland 1.000 ambtenaren en 2651 personen met een publieke of semi-publieke functie die meer verdienen dan de 'Balkenendenorm'. Dat is niet het totale aantal dat deze norm overschrijdt. Ondernemingen waarin de overheid als aandeelhouder invloed op de beloning van medewerkers kan uitoefenen, zijn niet meegerekend.

Met deze norm is eigenlijk ook iets raars aan de hand. Eerst werd de honorering van de premier als norm genomen. Vanaf 2010 is 130% van het gemiddelde ministersalaris de norm geworden. Die norm is nu € 187.000 per jaar inclusief onkosten en pensioenbijdrage. Het is niet vastgesteld dat het salaris van de premier van Nederland, of het salaris van een minister, maatgevend zou moeten zijn voor de top- of semi-

ambtenaren in ons land. Integendeel, we hebben gezien dat 48.000 mensen meer verdienen dan de premier. Dat zou er eerder op duiden dat zijn inkomen en dat van ministers te laag is. Dat geloof ik ook, temeer omdat ik denk dat de complexiteit van het openbaar bestuur groter is dan de complexiteit van het besturen van de gemiddelde onderneming. Dat die salarissen aan de lage kant zijn, blijkt ook wel uit de inkomensstijging die premier Balkenende, minister Bos, minister Eurlings, minister Wijers, om er maar een paar te noemen, na hun overstap naar het bedrijfsleven realiseerden. Je zou gaan denken dat het ministerschap een periode van afzien is die later in een 'overstapdividend' beloond wordt. Dat is eigenlijk een vreemde zaak. Aan de andere kant begrijp ik de discussies maar al te goed. Immers, deze salarissen worden uit belastinggelden betaald. Het voornemen van de overheid om de norm op termijn te verlagen naar het gemiddelde salaris van een minister, € 160.000, lijkt me geen succesvol plan. In de zorgsector bevindt zich overigens het grootste deel van de 'meerverdieners'. Dat is natuurlijk wel navrant omdat de zorg zelf door bezuinigingen onder druk staat.²² Ook is het saillant dat presentatoren bij de publieke omroep die zelf boter op hun hoofd hebben, kritische vragen stellen over hoge publieke inkomens.

GELIJKHEID EN VERSCHILLEN

In de problematiek van de verdeling van inkomen en bezit is het opvallend dat mondiaal kritiek wordt geuit op de managers van ondernemingen en niet op de on-

²² Het Financieele Dagblad, 9 januari 2013, p. 3.

dernemers die zelf hun onderneming hebben opgericht. Men maakt blijkbaar een duidelijk onderscheid tussen de manager en de ondernemer. Het wordt acceptabel gevonden dat bijvoorbeeld Bill Gates, Steve Jobs en ook Nederlandse ondernemers steenrijk werden, nadat hun ondernemingen naar de beurs waren gebracht. Ik deel die mening niet. Los van het feit dat dergelijke ondernemers een deel, meestal een klein deel, van het bijeengegaaarde vermogen dan in een stichting onderbrengen met een goed doel. Laat ik duidelijk zijn, natuurlijk is het te loven dat tenminste een deel van het getoucheerde kapitaal in een goeddoelinstichting wordt ondergebracht. Deze ondernemers hebben de vermogensvorming binnen hun onderneming echter niet alleen kunnen realiseren, maar gezamenlijk met hun medewerkers. Dat zij aan de top zaten op het moment van de verzilvering, of dat zij hun onderneming zelf hebben opgericht, is geen rechtvaardiging voor het verkrijgen van die opbrengst. Dat gerealiseerde ondernemingsvermogen is ook ontwikkeld samen met medewerkers en ook te danken aan de maatschappij, het land, de wereld waarin die onderneming werkzaam is of was. Derhalve ben ik van mening dat die maatschappij ook een moreel recht heeft op een deel van dat vermogen.

De conclusie kan niet anders zijn dan dat wereldwijd een groot deel van wat we gezamenlijk de laatste twintig à dertig jaar verdienen naar de financiële sector, naar de CEO's van de grote beursgenoteerde ondernemingen en naar de oprichters van succesvolle ondernemingen is gegaan. Dat deel is niet eerlijk en goed verdeeld.

De gevolgen van sociale ongelijkheid worden glashelder in beeld gebracht in het boek *The Spirit Level. Why Equality is Better for Everyone*²³. In dit boek wordt aangetoond dat meer geëgaliseerde samenlevingen beter zijn voor het welbevinden van burgers. Zo komen in de Scandinavische landen, Duitsland en Nederland minder armoede en minder geweld voor. Bovendien hebben we vergeleken met de Verenigde Staten en Engeland minder gevangenen en een gezondere bevolking. Geert de Vries, hoofddocent sociologie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, stelt in zijn bijdrage aan de bundel *Cultuur en Ongelijkheid*: “Gelijkheid is niet alleen rechtvaardiger, het maakt mensen ook gelukkiger.”²⁴ Hij spreekt van een ‘gelijkheidsdividend’. Ik ben onder de indruk van zijn korte maar krachtige bijdrage in deze bundel. Hij doet ook een vlammend appèl op sociologen om de discussie aan te gaan over deze materie van inkomen en bezit. Ik ben dan ook heel dankbaar dat hij en de uitgever hebben toegestemd in de publicatie van deze bijdrage in de appendix van dit boek.

Dat wil niet zeggen dat ik een voorstander ben van absolute gelijkheid, ik geloof meer in de aandacht voor en de ontwikkeling van verschillen. Dat lijkt vloeken in de kerk, maar laat ik mij verduidelijken. Het adagium ‘gelijke monniken, gelijke kappen’ is volgens mij een tamelijk onzinnige uitdrukking. Er is geen monnik gelijk en dus behoren regels ook niet altijd gelijk te zijn. In 2006 werd Dorien Pessers, hoogleraar Rechtstheorie

²³ Pickett, K. & Wilkinson, R. (2010).

²⁴ Vries de, Geert (2011), p. 54.

aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, door Paul Witteman geïnterviewd naar aanleiding van de uitspraak van de toenmalige minister Rita Verdonk “Regels zijn regels”:

Witteman: “Zullen we naar de volgende gaan? Gelijke monniken, gelijke kappen. Met andere woorden: Als we bij een Iraans gezin zo handelen, moeten we dat ook bij mevrouw Hirsi Ali doen.”

Pessers: “Ja inderdaad: ‘Gelijke monniken, gelijke kappen’. Gelijke gevallen gelijk behandelen. En ongelijke gevallen behandelen naar de mate van ongelijkheid, zoals dat heet. Elke jurist en elke rechter en elke fatsoenlijke bestuurder weet dat er zelden gevallen echt identiek zijn. Daarom is er altijd een escape. Je moet de omstandigheden van het geval in acht nemen.”

Witteman: “Maar dat zou betekenen dat het begrip ‘gelijke monniken, gelijke kappen’ in politieke en juridische zin geen betekenis heeft?”

Pessers: “Jawel. Je moet natuurlijk categoriale onderscheidingen kunnen maken. Maar waar het gaat over zulke ongelooflijk verstrekkende besluiten als het ontnemen van een nationaliteit van iemand, dan moet je echt in de context van die zaak duiken. En je er niet makkelijk van afmaken met ‘gelijke monniken, gelijke kappen’.”

Witteman: “Maar we leven in een rechtsstaat. Of is dat niet zo?”

Pessers: “En juist omdat we in een rechtsstaat leven, moeten we altijd heel voorzichtig zijn met de bescherming van dat individu. Want de bescherming van het individu is de kern van de rechtsstaatidee”.²⁵

Laten we oog hebben voor ieder individu, met zijn eigen kwaliteiten, zijn eigen noden en zijn eigen talenten. Ik ben dus voorstander van een meer individualisering van maatregelen, op het gebied van zorg, belangstelling en respect.

In 2007 verscheen de studie *De Staat van Verschil: Een Kritiek van de Gelijkheid* van P.H.A. Frissen. Hij stelt dat zelfs als je de verschillen egaliseert “het geheel minder dan de som der delen is.”²⁶ In de epiloog van dat boek zegt hij: “Tegenover de gelijkheidsobsessie van de verzorgingsstaat, geïnstitutionaliseerd in allerlei domeinen en praktijken, en die van zijn burgers, die de kenmerken van een verslaving heeft, heb ik een koestering van verschil en ongelijkheid bepleit.”²⁷ Ik denk dat in het bedrijfsleven de problematiek van gelijkheid en verschil

²⁵ Pessers, Dorien & Witteman, Paul (2006), p. 17.

²⁶ Frissen, P.H.A. (2007), p. 287. “In tegenstelling tot de gebruikelijke opvatting dat de samenstellende delen betekenis ontlenen aan het geheel of dat er een samenwerking tussen deze delen een toegevoegde waarde of synergie te vinden is, is mijn positie een andere. De notie van differentie impliceert dat er geen geheel in de zin van overkoepeling of betekenisverlenende ordening is.”

²⁷ Frissen, P.H.A. (2007), p. 291.

ook heel sterk speelt. Laten we in het bedrijfsleven ons voordeel doen met deze analyse die binnen het openbaar bestuur heeft plaatsgevonden.

Moeilijker is het om concreet te worden hoe hoog inkomens dan wel mogen zijn. Of tegen welk progressief tarief hoge inkomens moeten worden belast. En hoe zit dat dan met vermogens? Vermogens waarover bij de verkrijging al eens belasting betaald is. Ik ben geen voorstander van torenhoge schijven in de hoogste groepen van de inkomstenbelasting. Prof. Bas Jacobs van de Erasmus Universiteit heeft daarover veel gedoceerd en ook gepubliceerd. Dit is een vakgebied apart. Hij zegt niet dat er niet genivelleerd zou kunnen worden, hij bewijst dat het doelmatiger kan en dat er boven een bepaald percentage marginale belastingheffing (ongeveer 50%), geld verloren gaat. Een verhelderend boek²⁸. Toch wil ik onder de aandacht brengen dat de nieuwe president van Frankrijk, François Hollande, een belastingheffing van 70% heeft ingesteld op inkomens van meer dan € 1 miljoen. Dat mag dan uit oogpunt van overheveling van inkomens inefficiënt zijn, het morele gevoel van burgers wil ook gevoed worden. Maar misschien zijn er betere wegen.

Ik zou een lans willen breken om de beloning van directeuren van ondernemingen vast te stellen binnen een verhouding tussen het modale inkomen binnen die onderneming (en dan natuurlijk zonder het inkomen van de directie) en de beloning van de top. Een

²⁸ Jacobs, Bas (2008).

verhouding van bijvoorbeeld 1:15 tot maximaal 1:20 lijkt me heel goed uitvoerbaar. Dat betekent dat een dergelijk inkomen, in een onderneming met werknemers met een modaal inkomen, maximaal tussen de € 500.000 en € 700.000 komt te liggen. En dat is dan inclusief bonus en opties en al wat we nog meer verzinnen. In een onderneming met werknemers met een bovenmodaal inkomen, bijvoorbeeld € 40.000, dan ligt de beloning van de top tussen de € 600.000 en € 800.000. Mocht men daar van af willen wijken dan dient dat gemeld te worden. In de trant van de bekende regel 'Pas toe of beargumenteer'.

Dat er aan het huidige beloningsbeleid nog wel wat te sleutelen valt, blijkt uit een berekening van Focus Orange in opdracht van het Financieele Dagblad²⁹. In 2018 verdienden CEO's van de 21 grootste Nederlandse beursfondsen, gemiddeld 83 keer zoveel als een doorsnee werknemer in hun bedrijf. In 3.1 werkdag verdient de CEO net dus zoveel als zijn medewerker in een heel jaar. Zoals al eerder gezegd is dat in Engeland 133 en in Amerika 347 tot 361 keer zoveel.

²⁹ Het Financieele Dagblad, 8 januari 2019, p. 23.

4.3 EEN BASISINKOMEN EN AFZIEËN VAN BEZIT

Twee bijzondere mogelijkheden kunnen bijdragen aan de oplossing van de problematiek van werktijd, vrije tijd, gebrek aan banen en inkomensongelijkheid. Dit is de invoering van een basisinkomen voor iedere burger vanaf 18 jaar en het afzien van bezit.

EEN BASISINKOMEN

Om de onnodige consumptiedrang te beteugelen en om de hoeveelheid werk beter te kunnen verdelen, pleit ik al jaren voor de invoering van een basisinkomen aan de voet van ons belonings- en inkomenssysteem. Dat basisinkomen zou kunnen bestaan uit een maandelijks uitkering of een uitkering ineens van een bepaald bedrag, of uit een combinatie van beiden. Een uitkering waar men recht op heeft ongeacht het inkomen dat men daarboven verdient. Een basisinkomen heeft geweldige voordelen. Om er een paar te noemen:

- De verschillen tussen rijk en arm nemen af.
- Vrouwen (maar ook mannen) hebben een inkomen indien men heeft gekozen voor een zorgtaak. Een basisinkomen werkt emancipatoir.
- Mensen worden (ook in relaties) onafhankelijker van kostverdieners.
- Het maakt de keuze gemakkelijker tussen werktijd en vrije tijd.
- De druk op verkrijgbaarheid van banen zal afnemen.
- De lonen kunnen verlaagd worden, omdat men reeds

een basisinkomen ontvangt. Dit heeft een gunstig gevolg voor de kostprijs van producten.

- Het basisinkomen heeft een gunstig effect op de werkloosheid terwijl werk eerlijker kan worden verdeeld.
- Een geweldige hoeveelheid bureaucratie kan worden opgeheven, immers bijstandsregelingen, WW-uitkeringen, subsidies die de kosten van leven verlagen, kunnen geheel of voor een groot deel verdwijnen.
- De studiefinanciering kan worden opgeheven voor studenten ouder dan 18 jaar en de verlening van de OV-jaarkaart vereenvoudigd.
- Bepaalde groepen in onze bevolking (bijvoorbeeld immigranten en mensen met een handicap) krijgen een steun in de rug om in ons land een aanvaardbaar bestaan op te bouwen.
- De mogelijkheden om zich buiten het werk te ontplooiën worden verruimd.

Indien dit basisinkomen voor een deel wordt uitgekeerd als kapitaalsuitkering, kunnen aan die uitkering bepaalde restricties worden gekoppeld voor wat betreft de besteding. Het is niet de bedoeling dat die uitkering direct wordt besteed aan consumptie van goederen of diensten. Een dergelijke uitkering zou gebruikt kunnen worden om een huis te kopen, te studeren, een eigen bedrijf te beginnen of om later te gebruiken als pensioen of aanvullend pensioen.

Een invoering van een basisinkomen zou vergezeld moeten gaan van een vermindering van de belasting op werk (wat eigenlijk al jaren aan de gang is) en een ver-

hoging van de belasting op de consumptie. Die tendens om de BTW te verhogen, is er ook nu al. Uiteindelijk zouden we het consumeren meer moeten belasten en het creëren van inkomen minder. Dat zulke maatregelen op veel weerstand zullen stuiten, daar ben ik me van bewust. Men moet immers het brood in het zweet des aanschijns verdienen. En was werken niet een straf, veroorzaakt door de zondeval? En is ledigheid niet des duivels oorkussen?

Toch zijn er wereldwijd al wel een paar plekken waar een vorm van basisinkomen praktijk is. Op die plekken, bijvoorbeeld in Arabië en in Alaska, is de financiering totaal anders geregeld dan in ons land zou moeten of kunnen. In Saudi-Arabië bijvoorbeeld is het inkomen namelijk niet voor alle inwoners beschikbaar.

In 2006 verscheen de studie “Vlaktaks en arbeidsparticipatie” van B. Jacobs, R.A. de Mooy en C. Folmer¹. Zij hebben de gevolgen van een invoering van een basisinkomen van € 500,- per maand netto doorgerekend. Dat blijkt een maatregel te zijn die nogal wat gevolgen heeft, zowel op de hoogte van de belastingheffing als op de arbeidsplaatsen. In de appendix is het deel uit hun onderzoek dat betrekking heeft op het basisinkomen integraal opgenomen. Alhoewel de berekeningen uitgaan van de situatie in 2006, dus van voor de crisis in 2008, zijn volgens Bas Jacobs de uitkomsten in grote lijnen ook geldig in de huidige situatie. Als middel om inkomens te nivelleren blijkt de invoering van een basisinkomen niet

¹ Jacobs et al. (2006).

het meest efficiënte middel. Toch is hiermee niet alles gezegd. De gevolgen van vermindering van werkgelegenheid zouden wellicht voor een deel kunnen worden opgevangen door aanwending van tijd die niet meer aan werken hoeft of kan worden besteed, aan ontspanning te besteden. Bovendien mag een nieuwe vorm van samenleven of welzijn ook wel wat kosten. Overigens denk ik dat de invoering van een basisinkomen ook in stappen kan en dan vergezeld van een flankerend beleid. Zo zouden we ook eerst onze energie kunnen richten op de invoering van een vierdaagse werkweek. In de berekening van Jacobs e.a. is geen rekening gehouden met de besparingen in de werkelijke uitvoeringskosten van alle sociale uitkeringen die nu gemaakt worden en na invoering van een basisinkomen niet meer nodig zijn. Aan de andere kant heeft de invoering van een basisinkomen daar waar bespaard wordt in uitvoeringskosten, ook weer negatieve gevolgen voor de werkgelegenheid. Ik heb niet de wijsheid in pacht, zeker niet op het punt van hoe en wanneer een basisinkomen zou kunnen worden ingevoerd. Daar zijn anderen voor nodig.

Daarbij moeten we wel goed bedenken dat bij verdelingsproblematieken bepalend is wat rechtvaardig is, en niet alleen wat het meeste rendement oplevert. Wanneer we werkelijk een betere maatschappij willen realiseren, mag dat natuurlijk ook iets kosten. De geschiedenis heeft bewezen dat rechtvaardigheidsgevoel tijdsgebonden is. Het is subjectief en wordt mede bepaald door de omgeving en de tijd waarin wij leven. Daarom denk ik dat bij de verbetering van de verdeelsystematiek ook de

moraal, en dan denk ik niet aan geloof of kerk, en de vrijwilligheid een belangrijke rol kunnen en moeten spelen. Waarom openen we niet een publiek debat over deze zaken? Het wijzigen van ons denken in ons kapitalistische frame is een zaak van lange adem, een zaak van kleine stappen en natuurlijk ook een zaak van de politiek. Maar gelukkig bepalen wij die politiek in onze Nederlandse democratie zelf. Ik vind dat we een prima land hebben, ik zou nergens anders willen wonen.

AFZIEN VAN BEZIT

Tot nu toe had ik het over inkomens en vermogen. Nu wil ik ingaan op het al dan niet vrijwillig afzien van bezit.

Onafhankelijkheid is een van de meest begeerde omstandigheden waarin een mens kan verkeren. Men kan zijn eigen keuzes maken zonder door anderen gemanipuleerd of gedwongen te worden. Dat wil niet zeggen dat onafhankelijkheid betekent dat men geen rekening met anderen zou hoeven te houden. Bezit geeft, wanneer wij het bezit regeren en niet het bezit ons, een beveiliging waardoor we in bepaalde omstandigheden zelf keuzes kunnen maken. Bezit geeft ook verplichtingen. Ik pleit dus niet voor een utopische bezitloze maatschappij.

Eerst wil ik kort iets zeggen over de tegenhanger van bezit: negatief bezit, schulden. Ik heb me altijd verbaasd over de houding die we automatisch aannemen ten opzichte van mensen en organisaties die schulden hebben. Of erger nog, indien de schulden hoger zijn dan de bezittingen, dus negatief vermogen of negatief bezit.

Automatisch schieten we in de reflex van ‘Wie zijn gat brandt, moet op de blaren zitten’ of ‘Eigen schuld, dikke bult’. Wat ik vaak gezien heb bij geldverstrekkers, is dat gezinnen die teveel schulden hebben er nog leningen bij krijgen, zodat hun schuld nog groter wordt. Meestal is dat geen goede oplossing. Beter is het om te kijken wat de schuldenaar in alle redelijkheid kan interen op zijn inkomen en wat hij met dat bedrag gedurende een bepaalde periode van zijn schuld kan aflossen. En dan passen we, als een wijze ouder, wel toezicht toe totdat alles weer op orde is en de schuldenaar er tegelijkertijd iets van heeft geleerd. En natuurlijk houden we een vinger aan de pols.

Eigenlijk is het creëren van schulden een van de basisbeginselen van het kapitalisme. Met het lenen van geld brengen we schuldposities tot stand. Daarbij zou men de positie van de schuldenaar als eerste in het oog moeten houden. Helaas is dat niet zo. De geldgever heeft het voor het zeggen en leent dikwijls meer dan verantwoord is, en de schuldenaar is blij omdat hij meer krijgt dan hij verwachtte. Hier is het net als bij al het geld: geld hebben om geld te maken en/of schuld maken om geld te krijgen. De niet onomstreden anarchist en antropoloog David Graeber heeft er een heel boek over vol geschreven.² Je kunt ervan denken wat je wil, het is in ieder geval positief dat er kanttekeningen worden geplaatst bij het reguliere kredietverleningssysteem.

² Graeber, David (2011).

Afzien van bezit, al of niet bedongen door de overheid, is al zo oud als de mensheid. Sint Maarten gaf al de helft van zijn mantel aan een bedelaar. Ook vinden we het niet abnormaal dat bij ons overlijden onze erfgenamen linksom of rechtsom belasting over de erfenis betalen. En ook indien we vóór ons overlijden een deel van ons bezit weggeven, kijkt de fiscus mee en wil daar ook een deel van toucheren. Weggeven of afzien van bezit gebeurt dus vrijwel alleen partieel. Interessant is natuurlijk te weten over welk deel we praten. Ik heb al gepleit voor inkomensnivellering. Inkomensnivellering zal leiden tot een nivellering van bezit en dus ook tot een verminderde mogelijkheid om van bezit af te zien. Het aardige van afzien van bezit is dat men als gever kan meebeslissen waaraan dat weggegeven deel van het bezit wordt besteed. Dat is niet het geval bij door de overheid wegbelaste delen van vermogen, hoewel we indirect als burgers van een democratie ook daar wel iets over te zeggen hebben. Bovenal is bezit een middel om onze onafhankelijkheid zeker te stellen.

Iedereen heeft een eigen idee over hoe groot dat bezit moet zijn om die functie van onafhankelijkheid te kunnen vervullen. Toch zou ik met wat goede wil wel een maat of indicatie voor zo'n vermogen kunnen geven. Laat ik eens een vingeroefening doen. In het geval dat iemand zijn vermogen zelf heeft opgebouwd en hij van dat bezit zou willen afzien, zal hij normaliter willen uitrekenen hoe groot het benodigde vermogen moet zijn om niet meer te hoeven werken en toch de noodzakelijke uitgaven te kunnen doen. Dat kan bijvoorbeeld met

leeftijd te maken hebben en met de hoogte van zijn bezit. Laten we eens ruim rekenen. Los van het inkomen zou men als rekenvoorbeeld een consumptief besteedbaar bedrag van netto € 100.000 (dat is 5 x het netto modale inkomen!) kunnen aannemen. Stel dat de leeftijd van de gever op het moment van beslissen 40 jaar is. Dan heeft hij dus nog ruim 40 jaar te leven. Een vermogen van € 4.000.000 met een inflatie van 2% en een rekenrente van 4% en belast in box 3, is voldoende om 47 jaar van te leven. Wanneer iemand op zijn vijftigste deze beslissing zou nemen, kan hij dus zonder bezwaar 97 jaar worden. Bovendien heeft de persoon in ons rekenvoorbeeld ook nog eventueel een inkomen en later nog een AOW-uitkering en eventueel nog een pensioen! In ons voorbeeld zou deze persoon dus zonder bezwaar het meerdere boven die € 4.000.000 kunnen weggeven, ervan uitgaande dat hij géén pensioen heeft, wel een huis en wel dát bezit wat zijn leven die kleur geeft waardoor hij zich prettig voelt. Met een dergelijke berekening zouden er dus veel mensen zijn die een deel van hun vermogen zouden kunnen weggeven. De maatschappij zou er dan heel anders uitzien. Zoals al eerder gezegd, zullen we zelf een norm moeten aanleggen voor het niveau van onze noden. Maar los van de bovenstaande arbitraire berekening spelen bij het afzien van bezit, of het weggeven van een deel daarvan, nog een aantal andere zaken.

De laatste jaren brengen steeds meer mensen in Nederland een deel van hun vermogen onder in een stichting. Zo'n stichting, meestal een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI), kunnen zij zelf met een aantal andere

bestuursleden aansturen, maar ze kunnen het vermogen ook onderbrengen in een stichting op naam bij het Prins Bernhard Cultuurfonds. Dit fonds beheert dan het vermogen naar het doel en volgens de richtlijnen die zijn afgesproken met dat fonds. Maar er zijn ook andere ANBI-instellingen, waaraan bezitters een deel van hun vermogen kunnen schenken of nalaten.

Dikwijls wordt naar voren gebracht dat het schenken van bezit juist een middel is om de eigen persoonlijkheid te strelen en te benadrukken. Immers, zo redeneert men, door in de publiciteit te treden, onderstreept men dat men in de ‘ondernemerswereld en de geld- en vermogenswereld’ geslaagd is. Dat mag dan misschien in een aantal gevallen zo zijn, dan nog blijft het feit dat het resultaat van het afzien van een deel van het bezit, letterlijk weldadig is voor de samenleving.

Het is in Nederland eveneens voorgekomen dat veelverdiemers onder druk van de publieke opinie, of uit moreel besef, afzagen van inkomen. Xander van Uffelen noemt in zijn boek *Het grote graaien* een paar voorbeelden: Michiel Boersma van Essent, Jan Bennink van Numico, Bert Groenewegen van PCM.³ En zo zullen er nog wel meer zijn.

In de voorgaande hoofdstukken heb ik duidelijk gemaakt, dat ik uitgesproken meningen heb over bezit, inkomen en gelijkheid. Voor mijzelf heb ik geprobeerd een zuiver beeld te scheppen waarom ik in 1988, nu

³ Uffelen van, Xander (2008).

30 jaar geleden, tot de oprichting van de Stichting Utopa ben gekomen.

Die meningen hebben daar natuurlijk ook een rol bij gespeeld. In het volgende hoofdstuk zal ik proberen ze nog wat te verduidelijken en toe te lichten.

HOOFDSTUK 5

DE STICHTING UTOPA

5.1 DE STICHTING UTOPA: OORZAAK EN GEVOLG

Wanneer ik terugkijk op 50 jaar ondernemen in de ondernemingen van de Topa-Groep en 30 jaar 'ondernemen' in de Stichting Utopa, dan herken ik een onderstroom in mijn handelen en denken die eigenlijk een constante is. Bij een uitbreiding in 1981 en verhuizing naar Lisse van een van die ondernemingen, nam ik het besluit een extra deel van die bedrijfsuitbreiding speciaal te bestemmen voor Artopa. In die naam zijn twee werelden samengevoegd, die van de kunst en de vrije tijd, en die van het bedrijf.

In mijn openingstoespraak (16 maart 1981) zei ik het volgende: "Wanneer we in de toekomst kijken, dan denk ik dat 't er een zal zijn met minder werk. Dit zal ons allemaal voor een aantal problemen stellen, maar minder werk hoeft niet altijd vervelend te zijn. Het heeft ook positieve aspecten. Vrije tijd bijvoorbeeld. Het zou daarom nuttig kunnen zijn reeds nu aan te leren hoe zinvol met die vrije tijd om te gaan. Dit kan enorm veel voldoening geven en iets heel plezierigs zijn. Wellicht plezieriger dan altijd werken. Een ander aspect is, dat er in de toekomst zoveel creativiteit van ons allemaal gevraagd zal worden, dat het voor de hand ligt ons er actief mee bezig te gaan houden. Zodat we beter op nieuwe situaties kunnen inspelen. En dan kun je er mijns inziens niet omheen om ook aan de technologische kant van deze trend aandacht te besteden. Immers de techniek

heeft grote invloed op de manier waarop maatschappelijke processen zich ontwikkelen. In ons concept past dan ook dat we mensen in staat willen stellen zich te bekwamen in bijvoorbeeld computertechniek. Laten zien dat de computer nieuwe dimensies toevoegt aan studie en onderwijs, aan hobby's en recreatie en aan het leggen van contacten tussen mensen met bijvoorbeeld gelijkgestemde interesses. Daarom ben ik ook zo blij dat een man als prof. dr. F.L. Polak de opening van Artopa zal inleiden met een futuristische kijk op de vrijetijdsbeleving. Mijn ideeën sluiten voor een groot deel aan bij zijn toekomstfilosofie."

In Artopa konden personen en organisaties gratis terecht, zolang zij zelf ook van het innen van geld afzagen. Kwam geld ter sprake, dan was er geen plek voor hen. Van consumptiegedrag in die vrije tijd was geen sprake. Een uitzondering werd gemaakt voor tentoonstellingen van amateur- en beroepskunstenaars. Zij mochten hun werken aan de man proberen te brengen. Artopa was daarbij geen bemiddelaar of galerist. Mensen konden er terecht voor muziek- en dansuitvoeringen. Er werd druk gerepeteerd door amateurorkesten van allerlei pluimage. Er waren discussiegroepen en vergaderingen van organisaties zonder winstoogmerk. Mensen konden zich er ook bekwamen in computertechniek; er stond een heuse, voor die tijd grote computer (een IBM systeem 3 model 4). De PC stond nog in zijn kinderschoenen. Ook stond er (in 1981!) een terminal met het individueel computergestuurd PLATO-onderwijssysteem van Control Data: onderwijs dat

een van de ondernemingen (het huidige Topa-Instituut) toen al op grote schaal ontwikkelde. Ook konden kinderen er getest worden op dyslexie, een verschijnsel waarmee men binnen het lager onderwijs in die tijd niet veel ervaring had. Er was ook computergestuurd onderwijs over andere onderwerpen beschikbaar.

Gedurende het bestaan van Artopa werd een beroep gedaan op de verantwoordelijkheid van de gebruikers. Er was geen toezicht, de gebruikers kregen een elektronisch toegangspasje en ruimden alles na afloop van hun activiteit zelf weer op. Dat liep al die jaren voortreffelijk. Artopa heeft bijna 10 jaar een succesvol bestaan geleid. Toen een deel van de onderneming in het jaar 2000 door expansie gedwongen naar Lelystad verhuisde, waren de tijden veranderd. De PC had zijn intrede gedaan. Andere bedrijven en horeca-instellingen stelden hun wanden ter beschikking voor tentoonstellingen. Muziekscholen verboden hun leraren uitvoeringen op andere plaatsen te geven dan in hun muziekschool. In de appendix zijn de openingstoespraak van prof. dr. Fred Polak en een radio interview met mij (januari 1981) opgenomen. Ook is een essay opgenomen uit 1986 van prof. dr. R.C. Kwant dat hij schreef bij het eerste lustrium van Artopa. Bij de oprichting van de Stichting Utopa was Kees Kwant één van de bestuursleden.

De oprichting van Artopa kreeg nogal wat aandacht in de pers. De overheersende teneur was achterdocht en ongelooft. Dat wantrouwen was er ook bij het gemeentebestuur dat toestemming moest verlenen voor de bouw

en het gebruik. Die toestemming bleef maar uit. Men zocht naar andere beweegredenen dan die er waren. Een ondernemer die iets voor niets deed, dat kon niet waar zijn, daar moest iets anders achter zitten. Men was bang dat Artopa een slimme truc was om de bestemming van het terrein waarop het centrum gevestigd werd, te wijzigen. Het terrein was een industrieterrein, direct aan de rand van het dorp Lisse. Maar wat er niet is, kan men ook niet vinden. Toen ik uiteindelijk dreigde de slepende aanvraag in de openbaarheid te brengen, nam de burgemeester persoonlijk de beslissing om de bouw goed te keuren. Een deel van de Topa-Groep verhuisde later naar Lelystad-Noord, naar een prachtig pand aan de A6. Dit opvallende, rode pand – rood, hoe kan het anders met de rode bedrijfskleur van de Topa-Groep – kreeg zowel de publieksprijs, als ook de prijs van de Provincie Flevoland als mooiste industriepand van Flevoland. Na de verhuizing naar Lelystad kocht de gemeente Lisse de grond van ons, en ironie van het lot, nu staan er kapitale villa's op die plek.

In mijn ogen was Artopa de voorloper van de Stichting Utopa. Onbewust een vingeroefening om te leren hoe een later idee te vervolmaken. Want een idee hebben is één, het realiseren ervan is twee. Zo is het idee van Utopa een groeiproces geweest. Dingen gebeuren bovendien nooit door één oorzaak alleen. Het zijn altijd meerdere dingen tegelijk, die weliswaar meestal met elkaar verband houden, waardoor uiteindelijk een gebeurtenis plaatsvindt. Zo ook met de Stichting Utopa.

Ik heb geprobeerd de belangrijkste beweegredenen samen te vatten.

DE OORZAKEN VAN DE OPRICHTING

I. Het herbestemmen van ‘overwinst’

In het deel over ondernemen heb ik al gezegd dat een onderneming meer is dan een winstmachine alleen. De winsten van een onderneming moeten naar mijn mening voor een deel toebedeeld worden aan de maatschappij waaraan die onderneming die winsten heeft ontleend¹.

In zijn artikel over Marcel Mauss schrijft Corbey het volgende: “in het ‘Essai sur le don’ (1923-1924) is het kernidee dat wederkerige uitwisseling het cement van de samenleving is, de sociale orde constitueert. Er treedt een drievoudige verplichting op die in Mauss’ ogen een wetmatigheid van het sociale is: men is, in bepaalde situaties, gehouden te geven, de andere partij is gehouden te ontvangen én is gehouden terug te geven. Elk samenlevingsverband of -proces kan volgens Mauss geanalyseerd worden als een complexe vervlechting, op vele niveaus, van uitwisselingsactiviteiten.”²

¹ Ik ben van mening dat het ondernemen en ondernemingen een verplichting van ‘wederkerigheid’ in zich (behoren te) hebben. Zie ook Corbey (2008) en Sennet (2003).

² Corbey, Raymond (2006), p. 5.

Het ‘herbestemmen’ van de winst gebeurt natuurlijk ook al door de fiscale maatregelen in ons land. In mijn ogen betekent dat ook dat ondernemingen de morele plicht hebben om belasting af te dragen conform de geest van de bestaande wetten en niet conform de letter. De sport om zo weinig mogelijk belasting te betalen is niet de mijne. (Dat komt natuurlijk, omdat ik me überhaupt niet zo tot sport aangetrokken voel, maar dat is een ander verhaal.) Allerlei constructies die bijvoorbeeld multinationals, maar zij niet alleen, bedenken om belasting te verminderen of te ‘ontwijken’, vind ik afkeurenswaardig. Maar ook fiscale constructies door lagere overheden of overheids- en semioverheidsbedrijven, zoals waterschappen en onze eigen Nederlandse Spoorwegen, om de exploitatiekosten te drukken, hebben een negatief effect op onze eigen belastinginkomsten. Wanneer ik het heb over het herbestemmen van winst, heb ik het dus over de winsten die na belastingafdracht overblijven en die normaliter worden uitgekeerd aan de aandeelhouders of uitgekeerd worden in de vorm van bonussen, aandelenopties of andere winstuitkeringen.

Men vraagt me wel eens waarom het deel van de winst dat in mijn filosofie aan de maatschappij wordt uitgekeerd niet als winstuitkering aan de medewerkers wordt uitgekeerd.

Ik ben expliciet tegenstander van variabele inkomens die groter zijn dan ongeveer 10 tot 15% van het vaste inkomen. Mochten medewerkers “recht” hebben op grotere bedragen, dan vind ik het beter om het vaste in-

komensdeel te verhogen. Dat geeft rust en zorgt ervoor dat de medewerkers, en dus de onderneming, bestuurbaar blijven. Mocht om welke reden dan ook een groter variabel deel wenselijk of nodig zijn, dan kan die uitkering pas plaatsvinden wanneer aan een rendementseis van het ondernemingsvermogen is voldaan. Dus niet de juridische beloningsafspraken dienen te prevaleren, maar de gezondheid van de onderneming. Een gezondheid die wordt aangewend voor medewerkers en voor klanten. Winstuitkeringen aan medewerkers vind ik ook niet de methode om de 'overwinst' te bestemmen. Winst is variabel en mijn ervaring is dat de vreugde van een winstuitkering kleiner is dan de pijn om die uitkering volgende keer te missen. Bovendien wordt een variabele beloning bij modale inkomens meestal ingezet om de gezinsuitgaven op een hoger niveau te brengen. Beloon de medewerkers waar men tevreden en blij mee is met een salaris in het bovenste kwartiel van een vergelijkbare groep. Het is voor de onderneming en voor de medewerker gevaarlijk beloningen zo hoog te maken dat de werknemer met zijn beloning nergens anders meer terecht kan. Hij zit dan in een 'gouden kooi'. Dat geeft een gevoel van onvrijheid en zo'n gevoel werkt contra-productief voor het welzijn van de medewerker en ook voor de onderneming zelf. Het klinkt wat patriarchaal, dat ben ik me bewust, maar in 'zorgen voor' zit ook iets vaderlijks.

Welnu, nadat belastingen betaald zijn, en de medewerkers hun terechte deel hebben ontvangen, wordt elk jaar bekeken welk deel van die winst nodig is voor de

continuïteit van de onderneming.

Mochten er toch aandeelhouders zijn, dan zouden die in mijn optiek een dividend dienen te krijgen gelijk aan de rente op staatsleningen verhoogd met een risicopremie van enkele procenten, al naar gelang het risicoprofiel van de onderneming. Een directeur-groootaandeelhouder (DGA) is in mijn ogen een aandeelhouder die op dezelfde manier gehonoreerd dient te worden als gewone aandeelhouders. En natuurlijk wordt hij als directeur gehonoreerd zoals ook andere directeurs worden gehonoreerd. Hierover heb ik in de voorgaande hoofdstukken over bezit en inkomen al geschreven hoe ik die honorering dan vorm wil geven. De hoogte van die inkomens wordt bepaald door verhoudingen binnen de onderneming en de idealen die we hebben ten aanzien van gelijkheid en ongelijkheid.

Wat daarna tenslotte van de ondernemingswinst overblijft, zou kunnen worden besteed aan goede doelen. De charme van deze constructie is dat elke goededoelensstichting haar eigen accenten kan plaatsen. Dit maakt een maatschappij pluriformer en ook socialer.

II De 'aandeelhouderloze' onderneming

In mijn ogen is een 'aandeelhouderloze' onderneming ideaal, maar met aandeelhouders die gehonoreerd worden conform bovenstaand systeem valt natuurlijk nog wel te leven. Ik ben ook niet zo naïef dat ik denk dat alle ondernemingen nu opeens zonder aandeelhouders kunnen bestaan. Ik was en ben nog steeds van mening dat het cumulatief vermogen dat in een onderneming

wordt opgebouwd, niet alleen ten goede dient te komen aan de oprichter van die onderneming. Dat gold dus ook voor mijzelf bij de oprichting van de Stichting Utopa. Ik ben dus al 30 jaar geen directeur-groootaandeelhouder, geen eigenaar van ‘mijn’ ondernemingen meer. Dikwijls vertrouwde men mij toe dat ik er toch hard voor had gewerkt en dat ik dus recht had op die verrijking. Ik vind nog steeds dat ik wel een bijzondere positie inneem als ondernemer, maar dat ook anderen met mij daar even hard voor hebben gewerkt. Maar al zou die filosofie geen opgang maken, dan nog heb ik een kans gehad die anderen niet hebben gekregen. En ik heb waarschijnlijk ook geluk gehad. Succes heb je niet alleen aan jezelf te danken.

III Eigenbelang versus belang van de onderneming

Een andere reden om van bezit af te zien was het feit dat ik in beslissingen ten aanzien van het al of niet zelfstandig voortbestaan van de onderneming niet gehinderd zou willen worden door eigenbelang. Het belang van de medewerkers en de klanten stond en staat voorop. Dat maakt een beslissing in ieder geval voor een deel gemakkelijker en zuiverder.

IV “Genoeg is genoeg”

Bij mijn beslissing om het vermogen van de onderneming onder te brengen in de Stichting Utopa speelde ook mee dat ik 30 jaar geleden tot de conclusie kwam dat voor het bedrag waarvoor de onderneming kon worden overgedragen, ik vrijgesteld zou zijn van werken. Niet dat ik sindsdien met werken ben opgehouden. Integendeel,

ik kreeg het steeds drukker, omdat de Stichting Utopa groeide en het ook niet zo simpel was om mijn idealen te verwezenlijken. Bovendien nam ook het aantal medewerkers van de bedrijven en van de stichting toe.

Op een gegeven moment kwam ik tot het oordeel: Genoeg is genoeg! Die beslissing nam ik overigens niet alleen. In 1984 was mijn partner en later mijn echtgenote, Sylvia de Munck, mijn praatpaal en klankbord om tot deze beslissing te komen. Zij vormt als vice-voorzitter samen met mij en nog vijf andere bestuursleden het bestuur van de Stichting Utopa. Maar ook met mijn kinderen heb ik uitvoerig overleg gevoerd. Zij werden door deze beslissing grotendeels ontferd, alhoewel zij niet tot de bedelstaf werden veroordeeld. Dit om te voorkomen dat zij later, na mijn overlijden, bezwaar tegen de overdracht van dit vermogen zouden aantekenen. Die gesprekken zijn in goede harmonie verlopen. Tot op de dag van vandaag steunen en stimuleren de kinderen ons bij het verwezenlijken van onze idealen.

V Mecenaat of Filantropie

Voor mijzelf heeft het feit dat de Stichting Utopa is opgericht geen gevoel opgeleverd van ‘Kijk mij eens’. Tot nu toe heb ik alle publiciteit gemeden. In 2008 kwam ik in de publiciteit omdat ik een Zilveren Anjer uit handen van Hare Majesteit Koningin Beatrix ontving. Met die onderscheiding was ik bijzonder vereerd. Het was een bevestiging dat mijn inspanningen om mijn idealen te verwezenlijken, werden opgemerkt. En natuurlijk was het een zelfbevestiging.

Dat ik in dit pleidooi mijn gedachten op papier heb gezet, heeft te maken met mijn afscheid als directeur van de ondernemingen van de Topa-Groep na een vijftigjarig dienstverband. Het doel van deze publicatie is dat ik anderen kennis wil laten nemen van wellicht ongebruikelijke beslissingen. Beslissingen die in mijn ogen ook door anderen zouden kunnen worden genomen.

Dikwijls noemt men mij een mecenas. Ik vind die betiteling niet juist. Niet dat ik iets tegen het mecenaat zou hebben. Waarom zou ik? Het heeft vroeger, maar ook nu nog, een geweldige functie vervuld voor de kunst³. De Stichting Utopa is echter geen kunstfonds, maar een maatschappelijk geëngageerd fonds. Dat er nu twee activiteiten zijn die de Stichting zelf als projecten in het leven heeft geroepen, muziek en beeldhouwkunst, is een toevallige samenloop van omstandigheden. Op beide gebieden was er niemand te vinden die in die sector een dergelijk project wilde opstarten of medefinancieren.

Ik vind mezelf geen mecenas, maar een filantroop. Volgens de Dikke Van Dale is dat een mensenvriend⁴. Filantropie is een woord dat niet zo veel meer wordt gebruikt, maar dat dichterbij mij en het doel van de Stichting Utopa staat dan het mecenaat.

³ Kempers, Bram (1987).

⁴ Filantroop: Mensenvriend; in het bijzonder iemand die het lot van zijn medemensen zoekt te verbeteren. Filantropie: Menslievendheid; weldadigheid.

DE GEVOLGEN VAN DE OPRICHTING VAN DE STICHTING UTOPA

I Argwaan en wantrouwen

Wanneer je goede dingen doet die ongebruikelijk zijn, dan word je toch geconfronteerd met een enorme dosis argwaan. Het kan niet waar zijn. Daar moet iets achter zitten. Dat was zo bij de oprichting van Artopa, dat was ook zo met de oprichting van Utopa. De belastingdienst zocht een jaar lang naar de achterliggende reden waarom ik deze stap nam. Temeer omdat bij de overdracht van een onderneming waarbij van een aanmerkelijk belang sprake is, meestal een zo hoog mogelijk overnamebedrag wordt gevraagd. Ik wilde zo snel mogelijk mijn idealen binnen de stichting verwezenlijken en dus ging ik niet voor het maximum. Daar kwam bij dat op het moment van de oprichting, in 1988, de Topa Holding een omvangrijk investeringsprogramma uitvoerde, waardoor de winsten op dat moment minder waren dan gebruikelijk. De kost gaat voor de baat uit, was ook hier van toepassing. Dat maakte de zaak enigszins verdacht. Maar zoals ik al eerder zei: “Wat er niet is, kun je niet vinden” en uiteindelijk gaven de fiscale autoriteiten de toestemming na een aantal extra handtekeningen. Zo’n ervaring kreeg ik onlangs wederom, toen de wetgeving ten aanzien van ANBI-instellingen werd gewijzigd. Die wetswijziging was terecht; er was een hausse in goededoelenstichtingen. En er waren er ook die de ANBI-constructie alleen uit fiscale overwegingen hadden toegepast. Maar goed, na een aantal maanden kwam alles opnieuw weer in orde. En ik moet zeggen dat ik ook wel begrip voor de belastingdienst kon en kan opbrengen,

maar leuk was het niet dat mijn inspanningen met het predicaat ‘verdacht’ werden aangemerkt.

II Geld uitgeven is moeilijker dan je denkt

Ik kwam ook tot de ontdekking dat het moeilijk is om geld te verdienen, maar dat het even moeilijk of nog moeilijker is om het geld op een goede manier uit te geven. Daar kwam bij dat het niet leuk is om te bemenen dat je er plotseling vele vrienden bij hebt gekregen die eigenlijk uit zijn op geld. Dat heeft bij mij een niet altijd terechte argwaan gekweekt. Ik bemerkte ook dat het makkelijker is om als geveer geld te geven dan als ontvanger geld aan te nemen.

III De rol van de terugtrekkende overheid

Ik beleefde een nieuwe ervaring. Ik kwam tot de conclusie dat veel organisaties een korte horizon hebben. Vier jaar is al heel lang. Maar misschien heeft dat wel met mijn eigen langetermijndenken te maken. Vaak is de waan van de dag, of van het kwartaal of het jaar, maatgevend. Maar gebrek aan geheugen, of soms helemaal geen geheugen, stelde ik toch dikwijls vast bij de overheid. Dat maakt het lastig om met overheden gezamenlijk langdurige projecten uit te voeren of in langlopende overheidsprojecten te participeren. Bij een terugtrekkende overheid moet je je er continue van bewust zijn dat je niet die taken gaat vervullen die tot overheidstaken behoren. Maar over de normering welke taken wel of niet tot de taken van de overheid behoren, verschillen veel burgers van dit land van mening. Voor de Stichting Utopa is er een natuurlijk raakvlak met de over-

heid, gezien haar doelstelling ‘ontwikkelingskansen van mensen’. Maar ondanks de problematiek van het opereren op het snijvlak van overheidstaak en particulier initiatief, is het toch heel bijzonder om als stichting in een bepaald geval hulp te kunnen bieden daar waar de overheid door een gelijkheidsbeginsel nooit zou kunnen helpen.

IV Handelen tussen droom en werkelijkheid

Ik kan iedereen aanraden een deel van zijn bezit, of dat nu een groot of een klein deel is, weg te geven. Mijn ervaringen zijn persoonlijk, voor anderen gelden hoogstwaarschijnlijk andere beweegredenen.

Het heeft mijn kennis verrijkt. Ik ben met ontzettend veel mensen in aanraking gekomen die ik anders in de wereld van het ondernemen nooit ontmoet zou hebben. Ik noem er een aantal. Mensen uit het onderwijs en de wetenschap: biologen, archeologen, onderwijskundigen en gedragswetenschappers. Mensen uit de zorg, maar ook politici, muzikanten, kunstenaars en nog vele anderen. Ook kwam ik in aanraking met andere organisaties dan ondernemingen. Met name de overheid en het openbaar bestuur. En niet te vergeten de ervaringen met kinderen. Die ervaringen hebben me ‘rijker’ gemaakt en ik denk dat ik een aantal van die ervaringen weer opnieuw heb kunnen gebruiken in het ondernemen.

In 2018 bestaat de Stichting Utopa 30 jaar. Voor mij is en was het allerbelangrijkste het verwezenlijken van een ideaal, een iets betere wereld. Een wereld waar ik meer

vrede mee kan hebben. Dat ideaal is inmiddels overgenomen door het bestuur en de medewerkers van de stichting. Het is geweldig anderen in staat te stellen hun dromen te kunnen verwezenlijken.

Terugkijkend op 50 jaar ondernemen in de Topa-Groep en in de Stichting Utopa: het geeft veel voldoening om dromen te verwezenlijken voor de zwakkeren in de samenleving, of voor diegenen die een functie of beroep vervullen dat door de maatschappij als niet meer zo belangrijk wordt ervaren. Des te meer daar dikwijls na enige tijd blijkt dat het oordeel van die samenleving toch niet zo weloverwogen was.

5.2 DE STICHTING UTOPA: GESCHIEDENIS, DOEL, AANDACHTSGEBIEDEN EN CONSTRUCTIE

De Stichting Utopa ontleent haar naam aan de Topa-Groep. Een groep ondernemingen die werkzaam is op het gebied van transportverpakken, met accenten op handel, productie, technologie, onderzoek en nascholing.

De stichting werd in 1988 opgericht en heeft vanaf dat jaar alle aandelen van de Topa-Groep in haar bezit. De inkomsten van de stichting bestaan onder andere uit de dividenden die de stichting op dit aandelenbezit ontvangt. Hoezeer de Stichting Utopa en de Topa-Groep door de eigendomsverhouding ook met elkaar zijn verbonden, de commerciële zeggenschap over de Topa-Groep berust niet bij de stichting. De samenhang tussen de Stichting Utopa en de Topa-Groep is als bij een munt: twee zijden die elkaar niet zien maar toch bij elkaar horen. Twee verschillende gezichten die samen een eenheid vormen.

Mijn belangrijkste beweegreden om mijn bezit in de Stichting Utopa onder te brengen was mijn visie dat de onderneming een rol in haar omgeving vervult die verder gaat dan het verschaffen van werk en het maken van winst. De gedachte hierbij is dat de onderneming haar “overwinst” niet aan aandeelhouders uitkeert maar aan haar omgeving waaraan zij haar bestaansrecht ontleent.

De winst wordt aangewend voor het algemeen nut.

DE CARL-ZEISS-STIFTUNG IN JENA

De constructie om het vermogen van een onderneming in een stichting onder te brengen, alsmede het idee dat eraan ten grondslag ligt, is niet nieuw. Op 19 mei 1889 richtte Ernst Abbe in Jena in Duitsland de Carl-Zeiss-Stiftung op. Ernst Abbe ontwikkelde zich in enkele jaren van matig betaalde universiteitsprofessor tot een vermogend industrieel. Voor Abbe gold zijn persoonlijke overtuiging dat ondernemingseigendom aan strengere ethische maatstaven dient te voldoen en als openbaar goed wordt behandeld, voor zover dat uitgaat boven de maatstaf van een passend loon voor werk. Hij schrijft: “Diese Überzeugung...verpflichtet mich vor meinem Gewissen, die Mittel, welche die Gunst der Umstände in meine Hände gelegt hat, bei meinen Lebzeiten zu gemeinnütziger Verwendung zu bringen und gleichzeitig Vorkehrungen zu treffen, dasz auch nach meinem Tode Gleiches geschehe.”¹ In het oprichtingsstatuut van 1896² wordt de doelstelling van de stichting verder vastgelegd:

- 1 Zakelijke zekerheid en continuïteit van de onderneming.
- 2 Het vervullen van de sociale plichten naar de medewerkers en naar de bevolking van Jena.
- 3 Het ondersteunen van de universiteit van Jena.

1 Auerbach, Felix (1918/2011), p. 328.

2 Auerbach, Felix (1918/2011), pp. 364-426.

Je zou kunnen zeggen dat Jena voor mij een soort bedevaartsoord is geworden. Vijf jaar geleden bezocht ik Jena opnieuw na ruim 25 jaar. Ik kreeg opnieuw kippenvel. Het is bijzonder op een plek te zijn waar ruim een eeuw geleden hetzelfde gedachtegoed opgang maakte als zoveel later bij de oprichting van de Stichting Utopa. Het blijkt maar weer; de geschiedenis herhaalt zich.

Ook Ernst Abbe had een zeer uitgesproken mening over de verschillen van beloning in de onderneming. De verhouding tussen de laagst betaalde en de hoogst betaalde in de onderneming mocht niet groter zijn dan 1:10!³ Het argument dat directeuren in vergelijkbare ondernemingen beter werden betaald, deed aan deze regel niets af.⁴ Winstdelingen en bonussen waren uitgesloten voor directeuren. Het gevaar van manipulatie van de bedrijfscijfers was te groot. Hadden we deze les van Abbe maar onthouden. In eerdere hoofdstukken heb ik aangetoond dat dit gedachtegoed vandaag de dag bij de meeste ondernemingen is verdwenen. Bij Zeiss werd als een van de eerste ondernemingen in 1900 de werktijd verkort zonder salarisreductie.⁵

DE VAN LEER GROEP

Bij de Van Leer Groep, net als de Topa-Groep een van oorsprong Nederlands verpakkingsbedrijf, werd in 1979 het ondernemingsvermogen ten behoeve van de ontwikkelingskansen van jonge kinderen in een stichting ondergebracht. Na een beursgang werd het bedrijf

3 Auerbach, Felix (1925), p. 209.

4 Idem, p. 214.

5 Idem, p. 215.

opgedeeld en aan derden verkocht. De opbrengst van de aandelen zijn ondergebracht in de Van Leer Group Foundation.

DE DOELSTELLING VAN DE STICHTING UTOPA:

Het actualiseren en stimuleren van creatieve talenten van mensen, daar waar de aanleg van enkelingen, om welke reden dan ook, geen kans krijgt. Onze samenleving legt zwaar de nadruk op bepaalde waarden, maar plaatst daardoor andere in de schaduw. De stichting stelt zich ten doel een bijdrage te leveren aan het compenseren van deze onevenwichtigheden. Omdat de waarden die de samenleving benadrukt aan periodieke veranderingen onderhevig zijn, actualiseert de stichting haar aandachtsgebieden voortdurend.

De geschiedenis leert dat bij het nemen van beslissingen economische argumenten vaak de doorslag geven. Achteraf blijkt dat die argumenten soms eenzijdig, discutabel of zelfs onjuist zijn. De stichting wil met de haar ter beschikking staande middelen deze eenzijdige waarde-beoordeling enigszins compenseren en als katalysator fungeren in een beoogd veranderingsproces. Tegelijkertijd wil de stichting de betrekkelijkheid van ons tegenwoordige bestel benadrukken zonder direct een beter (utopisch) alternatief voorhanden te hebben.

De naam van de Stichting Utopa past wonderwel binnen de Topa-Groep. Deze naam roept natuurlijk ook associaties op met *Utopia*, het in 1516 door Thomas More gepubliceerde boek waarin hij een volmaakt ge-

lukkige staat beschreef. Een utopie..... Na Thomas More volgden nog vele utopisten, ook in Nederland. In ons eigen land bestonden rond 1900 utopische bewegingen rond Frederik van Eeden en Nescio.

Ondanks de verschillen van inhoud hadden alle utopieën door de eeuwen heen betrekking op de relatie van de mens tot zijn omgeving, op de verhouding van mens tot mens, van de mens tot de natuur en van de mens tot zijn werk. In het perspectief van deze verhoudingen is de Stichting Utopa werkzaam, waarbij het historisch besef steeds een terugkerend element is. Binnen de hierboven genoemde aandachtsgebieden wordt door de stichting voortdurend een segment gekozen dat extra aandacht en ondersteuning behoeft. Waar mogelijk ondersteunt de stichting educatieve activiteiten die een verband hebben met de geselecteerde aandachtsgebieden. Projecten met een uitgesproken politiek, commercieel of religieus karakter vallen buiten het aandachtsgebied van de stichting.

Zo worden, of werden de afgelopen vijftig jaar, binnen de relatie 'mens tot mens' de volgende aandachtsgebieden ondersteund: emancipatie van vrouwen en 'demancipatie van mannen', kinderen, kansarmen, mensen met een handicap en hoogbegaafden. Binnen de relatie 'mens en werk': onderwijs, arbeidsfilosofie en vakmanschap. Binnen de relatie 'mens en omgeving': geschiedenis, archeologie, monumenten, beeldhouwkunst en muziek. Binnen de relatie 'mens en natuur': biologie van planten.

EIGEN PROJECTEN

Naast subsidiëring van projecten voor derden beheert en exploiteert de stichting zelf de volgende projecten:

De Idealenfabriek in Amsterdam, Leiden en Wageningen. Utopische idealen, geloof in iets beters

In de Idealenfabriek wil Stichting Utopa haar utopische idealen uitdragen door wisselende thema's aan de orde te stellen middels het tijdschrift Andersland. De Idealenfabriek wil uitvoerig en gedegen complexe problematieken van alle kanten belichten en zo de samenleving een stukje verbeteren. Utopische idealen zijn sinds het einde van de vorige eeuw steeds meer op de achtergrond geraakt. Utopisten waren dromers. De kans op realisering van die dromen was gering, zeer gering. De plaats van deze utopische idealen werd in toenemende mate ingenomen door eigenbelang, cynisme, negativisme en pessimisme. Men vond het steeds minder noodzakelijk om zich met idealisme in te zetten voor sociaal-maatschappelijke en politieke verbeteringen, wanneer die niet het individu centraal stelden. Toch is idealisme daarop een van de beste antwoorden. Het gaat er niet zozeer om onze idealen per se ten koste van alles gerealiseerd te zien, maar utopische idealen doen ons en onze medeburgers geloven dat er andere en betere mogelijkheden zijn. Utopische idealen wijzen de weg. Het proberen onze samenleving te verbeteren is alleen al de moeite waard. We hoeven niet altijd bij de pakken neer te zitten. Utopische dromen geven hoop. Hoop op een betere toekomst. Een betere toekomst voor onszelf, voor onze kinderen en voor onze aarde. www.idealensfabriek.nl

Beeldengalerij Het Depot in Wageningen

Stichting Het Depot ondersteunt beeldhouwers van torsen en fragmenten van het menselijk lichaam, waarbij de ontplooiingskans van de kunstenaar centraal staat. Met een bebouwde oppervlakte van bijna 10.000 vierkante meter is Beeldengalerij Het Depot het grootste podium voor beeldhouwers in Nederland. Het Depot geeft het gratis publiekstijschrift Fragment uit. www.hetdepot.nl

Arboreta De Dreijen en Hinkeloord in Wageningen

Stichting Het Depot heeft Arboretum Hinkeloord en Arboretum De Dreijen in eigendom en beheert deze arboreta als cultureel erfgoed. www.hetdepot.nl

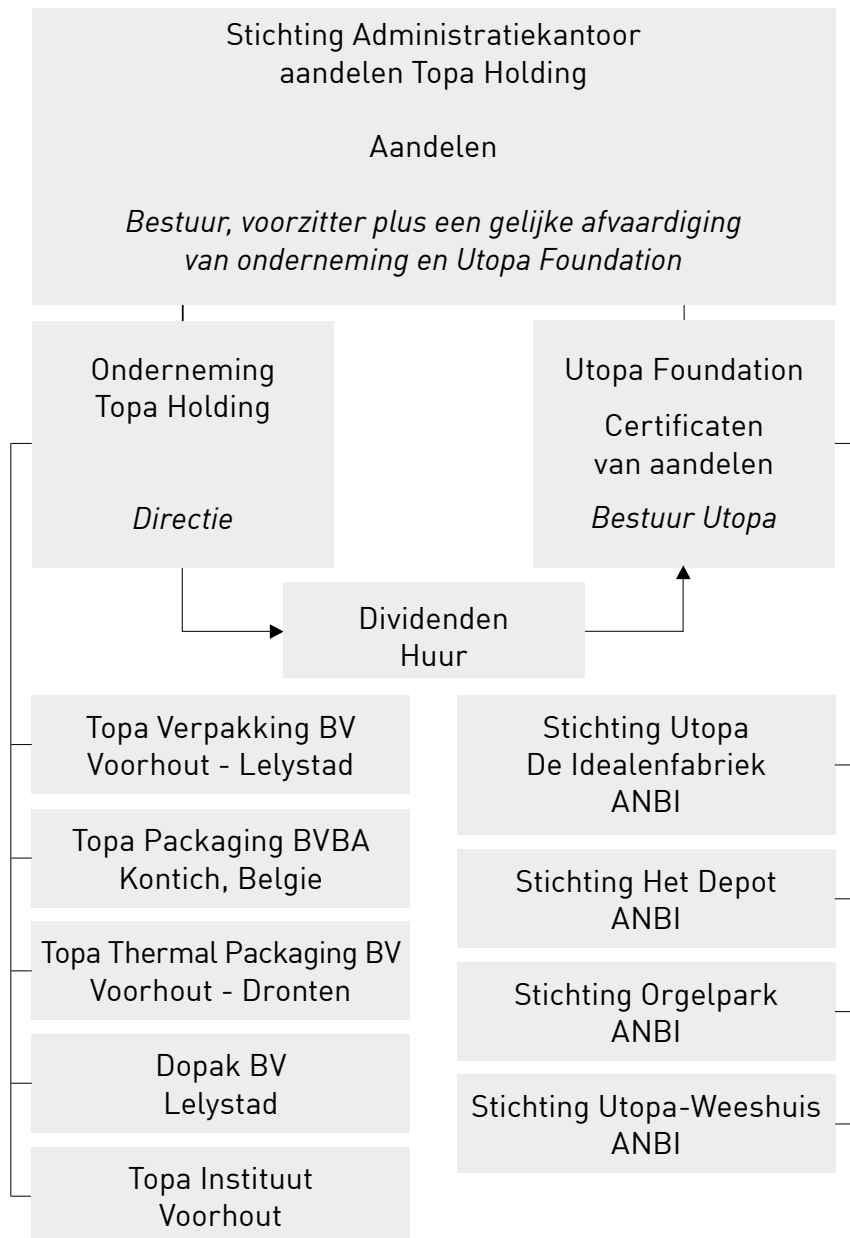
Het Orgelpark in Amsterdam

Het Orgelpark wil het orgel door een nieuwe presentatie integreren in het algemene muzikaleven. Jaarlijks vinden ongeveer 100 concerten plaats. Het Orgelpark is ook wetenschappelijk actief met het Orgelpark Research Program. In 2010 vestigde het Orgelpark een leerstoel orgelkunde aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Het Orgelpark beschikt over een groot aantal bijzondere orgels. www.orgelpark.nl

Het Utopa-Weeshuis / Kinderrechtenhuis in Leiden

In dit project wordt een aantal niet-gouvernementele organisaties (NGO's) gefaciliteerd die zich inzetten voor de rechten van kinderen in zowel Nederland als daarbuiten. Het Utopa Weeshuis is opengesteld voor publiek. www.utopa-weeshuis.nl

DE CONSTRUCTIE VAN DE STICHTING UTOPA

In deze constructie heeft de oprichter dus niet meer de beslissingsbevoegdheid over de besteding van de middelen die aan de Stichting Utopa worden uitgekeerd. Vanaf het begin was er een bestuur waarin ik, alhoewel oprichter en voorzitter, toch een minderheidspositie innam. Het bestuur bepaalt de lijnen, zij het dat ik, zeker in de eerste tien à vijftien jaar, als voorzitter-directeur de opbouw van de stichting op me nam. Inmiddels is er al een aantal jaren een directeur in dienst van de stichting. Zowel de Stichting Utopa als haar dochterstichtingen zijn organisaties op zich. Medio 2018 werkten er bij de stichtingen ongeveer 50 medewerkers.

De besturen van de Stichting Utopa en de dochterstichtingen ontvangen geen bezoldiging. Ik prijs me gelukkig dat tot nu toe alle besluiten in die 30 jaar unaniem genomen zijn. Helaas zijn twee bestuursleden van het eerste uur overleden, Kees Kwant en Jan Dijkstra. Een derde bestuurslid, Peter Roessel, is al vanaf de oprichting in functie. In 2018 telt het bestuur van de Stichting Utopa zeven leden.

Het bestuur van het administratiekantoor bestaat uit drie leden. Ik ben voorzitter en er zijn nog twee leden, één vanuit de Stichting Utopa (de houder van de certificaten van aandelen Topa Holding) en één vanuit de onderneming Topa Holding. Een aantal met name genoemde besluiten van de directie van de onderneming behoeft de goedkeuring van het administratiekantoor. In feite vervult het administratiekantoor de rol die commissarissen bij andere ondernemingen vervullen.

De Topa Holding (en alle daarbij voor 100% behorende ondernemingen) is in Nederland aangemerkt als ‘grote onderneming’: een optelsom van het aantal medewerkers, de omzet en het balanstotaal. Uit de voorgaande hoofdstukken moge duidelijk zijn dat het belang van de onderneming prevaleert boven het aandeelhoudersbelang van de Stichting Utopa. Of in gewoon Nederlands: de onderneming is de kip met de gouden eieren.

Een mens kan niet over zijn graf heen regeren. Toch heb ik geprobeerd de organisatie zo in te richten dat besluiten over vervreemding van bijvoorbeeld de ondernemingen niet door één partij genomen kunnen worden. Wanneer het in het belang van de onderneming (werknemers en klanten) is om tot verkoop of fusie over te gaan, dan is dat mogelijk. Bij verkoop ontvalt echter de mogelijkheid voor de onderneming om haar ‘overwinst’ voor goede doelen ter beschikking te stellen. Dan krijgt de Stichting Utopa ‘een zak met geld’ en dat is dus een heel andere situatie. In dat geval is Utopa een fonds dat van haar geld of effecten moet leven, maar dan zonder een directe band met de onderneming die een deel van haar winst aan de maatschappij teruggeeft.

HOOFDSTUK 6

TOT BESLUIT

6.1 DE TOEKOMST EN DE KWALITEIT VAN ONZE SAMENLEVING

Ik ben geen futuroloog, maar verder vooruitkijken dan vier jaar denk ik wel te kunnen. Over de toekomst kan men boeken vol schrijven en het aardige is dat niemand op het moment van publicatie voor 100% kan zeggen of die voorspellingen wel of niet zullen uitkomen. Die wijsheid komt pas later. Toch wil ik proberen nog een paar onderwerpen die mij bezighouden en buiten het thema van dit boek vallen, kort aan te stippen. Accenten die ik dikwijls mis wanneer over deze onderwerpen wordt gesproken of geschreven. Onderwerpen die de kwaliteit van onze samenleving in hoge mate zullen bepalen: cultuur, gezondheid, de zorg voor de zwakkeren, onderwijs en Europa.

CULTUUR

Ik heb beweerd dat de Stichting Utopa geen kunststichting is. Toch hebben twee majeure activiteiten van de stichting met kunst van doen: beeldhouwkunst en muziek. Met afschuw heb ik kennis genomen van de bezuinigingsmaatregelen die op dit gebied in ons land worden uitgevoerd en voorbereid. Een degradatie van de pluriformiteit, van de 'kleuren' in onze samenleving. En dat door politiek gemarchandeer. Gemarchandeer door een politieke partij (de VVD) met een non-politieke groep (de PVV) om voor 200 miljoen een kunstklimaat op te offeren. We moesten ons schamen om kunst

te degraderen tot een politieke kleur, hobby's van links of rechts of wat voor onzin dan ook. Kunst en cultuur is het zout in onze samenleving. Kunst is een bron van inspiratie, ook voor ondernemers. Van kunstenaars kunnen we veel leren. Bovendien zijn kunstenaars 'anders' dan gemiddeld. Op dat andere moeten we bijzonder zuinig zijn. Uit eigen ervaring kan ik zeggen dat ik door het contact met kunstenaars gedurende de laatste 20 jaar veel geleerd heb. Ik ben een aantal zaken anders gaan zien en heb meer oog voor de verschillende talenten van mensen gekregen.

Wat ik zo bijzonder bedroevend vind, is dat men voornamelijk heeft gekozen voor het in stand houden van de bekende instituten en dat vooral kiemcentra van nieuwe kunst hebben moeten verdwijnen. Dan schiet me te binnen dat Jan Terlouw in zijn laatste boek *Hoed u voor mensen die iets zeker weten* een pleidooi houdt voor het in stand houden van het Gelders Orkest: "Beethoven en het Gelders Orkest".¹ De overheid moet niet op de stoel van het publiek gaan zitten en zeker niet het aantal bezoekers als maat gaan aanhouden. Kunst is geen markt en waar kunst tot markt wordt verheven, wordt het eerder een kermis of een zakelijk pokerspel.

Maar er is nog heel iets anders. Ook een aantal musea werd beoordeeld. Een van de criteria was hoeveel geld dat museum zelf binnenbracht! Dit is eigenlijk toch al te zot voor woorden. Alsof musea de maat wordt genomen als waren zij ondernemingen. Bovendien zijn

¹ Terlouw, Jan (2011), p. 310.

bijvoorbeeld alle Rijkscollecties in musea van u en van mij, van ons allemaal. Wij hebben er met zijn allen voor gewerkt en hebben dat dus ook betaald. Het is eigenlijk een grove onrechtvaardigheid dat we om die collecties te kunnen bezichtigen weer opnieuw moeten betalen. In Het Depot in Wageningen is de toegang gratis, ondanks dat we hier volgens de letter praten over een particuliere collectie. De collectie van Het Depot is aangeschaft met geld dat bedoeld was om aan de gemeenschap terug te geven, vandaar. Musea gaan zich te buiten aan tentoonstellingen die veel publiek opleveren. Was het niet zo dat kwaliteit geen noodzakelijk verband had met grote aantallen?

De artistiek leider van het Orgelpark, Johan Luijmes, vertelde me onlangs dat door de bezuinigingsmaatregelen van het kabinet Rutte het Orgelpark voor de musici als een soort reservaat gaat fungeren. Ik neem Rutte dit kwalijk. Wat ik ook kwalijk vind, is dat veel kunstinstaties zich hebben laten misbruiken om adviezen aan de overheid te geven. Zogenaamd om er het beste van te maken. Indien je als adviseur niet gelooft in je advies, moet je opstappen! Ik heb het al eerder gezegd, ik houd niet van ‘duivelse dilemma’s’.

Ik hoop dat de bezuinigingen snel ongedaan worden gemaakt voordat het te laat is en voordat we jaren spijt zullen krijgen van deze ondoordachte maatregelen. En dat voor 200 miljoen.

GEZONDHEID

Natuurlijk is gezondheid ons grootste goed. Natuurlijk worden onze uitgaven voor onze gezondheid steeds groter. Iedereen weet intussen wel waarom: we worden ouder, er zijn meer mogelijkheden enzovoorts. Waarover ik het wil hebben, is dat het erop begint te lijken dat gezondheid ook ons gouden kalf aan het worden is. Gezondheid en medische voorzieningen zijn een groot goed en moeten voor iedereen beschikbaar zijn. Voor rijk en arm en zonder onderscheid. Dat staat los van de nog vast te stellen hoogte van de eigen bijdrage aan die voorzieningen. Ik merk dat we met zijn allen het feit dat de dood eens zal komen uit onze gedachten bannen. Het lijkt me niet onlogisch om onder ogen zien dat op een bepaald moment behandelen geen ‘zin of nut’ meer heeft. Daarbij kun je je afvragen wat de kosten-batenanalyse is van een behandeling op een bepaald moment. Instanties zijn onlangs in de publiciteit getreden over de keuze wanneer wel of niet, en hoe lang bepaalde aandoeeningen nog te behandelen zijn. Het lijkt me bijzonder moeilijk en ingewikkeld om daar beleid voor te maken. Maar het lijkt me wel noodzakelijk. Misschien moeten we wat bewuster omgaan met het sterven, al of niet op latere leeftijd. De dood is een deel van ons leven. Ik wil niet zo ver gaan dat de dood onze vriend is maar om iemand het eeuwige leven toe te wensen is ook zo wat. Ik was zeer onder de indruk van het boek van Hans Achterhuis, *Het rijk van de schaarste* uit 1988², waarin hij dit thema al geruime tijd geleden onder de aandacht bracht. Met een visie die nu als visionair kan worden betiteld.

2 Zie het stuk “Overleven en de angst voor de dood”, vanaf p. 283.

ZORG VOOR ZWAKKEREN EN OUDEREN

Het was geloof ik Hare Majesteit Koningin Juliana die eens zei dat men de kwaliteit van een samenleving kon afmeten aan de zorg voor de zwakkeren. Ik vind nog steeds dat ze daar groot gelijk in had. Maar ik merk ook dat bijvoorbeeld op de zorg voor kinderen op bepaalde scholen wordt bezuinigd. De laatste berichten voor wat betreft het speciaal onderwijs waren onheilspellend. Ik sprak onderwijskrachten die tranen in hun ogen hadden. Op hetzelfde moment maken we met veel bombastie bekend dat we gelukkig weer 130 km per uur kunnen gaan rijden. Zodat we door de verbeterde technologie het milieuvoordeel weer te niet kunnen doen. De lucht mag weer even slecht zijn als een aantal jaren geleden. En we verwijzen naar door onszelf verzonden regels. En dat in een land waar we in een paar uur van west naar oost kunnen rijden. Dit is toch kiezersbedrog? Maar ja, er zijn meer automobilisten dan kinderen die buiten het regulier onderwijs vallen. Waarom protesteren we niet? Waarom komen we niet op voor de zwakkeren?

Waarom maken we ons niet meer zorgen over de omstandigheden waaronder zorgmedewerkers moeten werken in verzorgingshuizen of in de wijk? Langzaam maar zeker komen berichten naar buiten dat we de maatstaf van medemenselijkheid uit het oog verliezen. En dat voor een groep die is vrijgesteld van het werken en zou kunnen genieten van een zo goed mogelijk genot van de laatste vrije tijd. Dat we moeten bezuinigen op de zorgkosten komt ook omdat we zelf die zorg, voor bijvoorbeeld onze ouders, niet meer ervaren als ook

een eigen verantwoordelijkheid. Wanneer we zorg ook weer tot onze eigen verantwoordelijkheid gaan rekenen, kunnen we ons afvragen waarom die zorg niet meer zou mogen gaan kosten. Gelukkig worden we nu eenmaal ouder. Het verspreiden van angstverhalen dat de zorg binnenkort ons halve salaris opsoupeert lijkt me goedkoop.

ONDERWIJS

Zojuist heb ik de problematiek van het bijzonder onderwijs aangestipt. Over het onderwijs zou ik nog iets willen zeggen in het perspectief van de problematiek werktijd en/of vrije tijd. Ik begrijp een aantal zaken niet. We hebben te weinig banen om volledige werkgelegenheid te creëren. Derhalve is het een zegen dat onze jeugd bij gebrek aan banen onderwijs volgt. Dat we die onderwijstijd in het hoger onderwijs bekorten, kan ik dus maar ten dele plaatsen. Door die verkorting gaat het hbo en universitair onderwijs steeds meer op een verlengstuk van het middelbaar onderwijs lijken. In het kader van mijn gedachten over ons kapitalistische systeem pleit ik voor een aantal verplichte vakken in het vervolgonderwijs: geschiedenis, filosofie, sociologie, psychologie en economie. Dit om onze toekomstige generaties beter in staat te stellen zelf een oordeel te vellen over de inrichting van de maatschappij waar zij zelf aan deel zullen nemen. Om hen in staat te stellen ons huidige systeem beter te doorzien. En bij de geschiedenis dan niet ophouden, maar beginnen bij de Franse Revolutie. Dat zou ook behulpzaam zijn bij de eenwording van ons Europa. (Maar daar kom ik wat verder nog op terug.)

Dikwijls heb ik het gevoel dat kinderen en studenten leren en studeren om later een goede baan te kunnen bemachtigen. Dat lukt maar ten dele: die banen zijn er niet altijd. Bovendien moet het niet zo zijn dat de ondernemingen de onderwijsinstututen zien als een soort fabrieken waar mensen voor de baanindustrie worden klaargestoomd. Maar dat inzicht dient ook te gelden voor onze politici en beleidsmakers. Met het muziekonderwijs is ook iets vreemds aan de hand. De muziek-scholen worden geopend en opgeheven als een gevolg van mogelijkheden en onmogelijkheden. Alsof muziek een luxe is. Muziekonderwijs is een noodzaak en in veel studies is aangetoond dat muziekonderwijs intelligentere kinderen oplevert. Dat is dus een ander accent dan voornamelijk hameren op taal en rekenen.

De laatste tijd heeft een groot aantal politici in het kader van de verkiezingen veel over het onderwijs gesproken. Ze spraken vanzelfsprekend over het belang van goed onderwijs. Ik wil een lans breken voor aandacht en geld voor het toponderzoek op onze universiteiten. En dan niet alleen toponderzoek dat technisch of commercieel kan worden toegepast, maar juist ook wetenschappen als filosofie, sociologie, economie en wetenschappen die de omgang met onze planeet bestuderen. Maar ook het management en het denken binnen de universiteiten kan wel een opfrisser gebruiken. De hoogleraar financiële geografie, Ewald Engelen, beschrijft in zijn artikel "Lulkoek" in nummer 2011-3 van het tijdschrift *Agora* (Magazine voor sociaalruimtelijke vraagstukken) de in zijn ogen weinig visionaire kijk van bestuurders

van universiteiten op de samenleving en op hun eigen organisatie.³

Aan de andere kant vind ik het vreemd en niet erg zinvol om onze jeugd steeds meer door een onderwijssysteem te persen dat gebaseerd is op cerebrale capaciteiten. Ik pleit voor het in ere herstellen van het technisch onderwijs. Onderwijs voor de jongens en meisjes met 'de gouden handjes'. Het onderwijs waar je wordt opgeleid voor een vak dat je later zelfstandig kunt uitoefenen. Bovendien blijkt dat in dergelijke beroepen dikwijls als eigen baas een goede boterham te verdienen is. Maar wellicht dat we dan ook wat tegengas kunnen geven aan het feit dat repareren niet meer in is, of niet meer gedaan wordt. Bij defecten aan apparaten en machines is de reparatie dikwijls zo duur dat we maar iets opnieuw aanschaffen en de defecte machine maar afvoeren naar de alsmar grotere afvalbergen.

3 "[...] Rest Academia, De eerlijkheid gebiedt mij te zeggen dat die zich de afgelopen jaren steeds ho(e)riger aan de heersende belangen-coalities is gaan betonen. Haar eigen bestuurders die zich hebben afgewend van de academische werkvloer en zich in toenemende mate hebben ingelikt bij de bestuurlijke elite hebben hier in belangrijke mate aan bijgedragen. Net als de media onzeker over haar maatschappelijke positie, haar functie en haar financiering, heeft de universiteit zich steeds meer onderworpen aan een utilitair discours dat haar status laat afhangen van een conformistische vorm van kennisvalorisatie. Steeds minder geld is beschikbaar voor kritisch, onafhankelijk onderzoek. Steeds groter is de greep geworden van politici en beleidsmakers op de probleemdefinities die sociale wetenschappers vervolgens mogen onderzoeken." (p.29).

Deze wijzigingen die ik voorstel, zijn gering en makkelijk inpasbaar in de huidige opleidingssystemen. Want in onderwijsland is in eerste instantie behoefte aan rust. Zorg voor een goede opleiding van docenten (daar zijn we inmiddels mee begonnen) en laat de leraar weer zijn werk doen waar hij voor gekozen heeft: de affiniteit met jonge mensen, de affiniteit met de volgende generatie.

EUROPA

De crisis in Europa is een ingewikkeld probleem. Deels omdat deze crisis samenkomt met de grote crisis van 2008. Over die crisis is al een hoop gezegd en geschreven. Economen, politici en bestuurders zijn het niet met elkaar eens hoe die crisis een halt toe te roepen.

In Europa en in de zuidelijke landen is de situatie gecompliceerder dan een kwestie van wel of niet lenen of aflossen. Maar het is toch wel opmerkelijk dat wij de oorzaak van die schulden uitsluitend toeschrijven aan die landen zelf, terwijl de landen die geen schuldpositie innemen het ook mogelijk hebben gemaakt dat die schulden ontstonden. Het zou wellicht wijzer zijn om een deel van die schulden kwijt te schelden, zodat de schuldenaar sneller uit de problemen komt en dus ook sneller weer in een situatie komt om een normale economie op te bouwen. Bovendien is het zo dat we door het kwijtschelden van schulden er gezamenlijk, dat wil zeggen als Europa, niet armer van worden; we blijven even rijk of arm als daarvoor. De één zijn schuld is het bezit van de ander. Alleen, we zijn nog niet gewend aan het feit dat we er gezamenlijk voor staan en kijken

als land alleen naar onze eigen positie. En dat terwijl we ons in de ergste crisis sinds de jaren dertig bevinden. Dat is een andere houding dan te roepen dat wat Griekenland betreft de maat nu wel vol is.

Datzelfde geldt in de Verenigde Staten voor de enorme drommen huiseigenaren die niet meer in staat waren hun schulden te betalen. Ik denk dat het wijzer zou zijn indien de Amerikaanse staat die schulden van de burgers zou overnemen en tegelijk miljoenen mensen weer in het arbeidsproces laat integreren. Het klinkt wellicht utopisch, maar de Nobelprijswinnaar Paul Krugman breekt ook een lans voor een dergelijke aanpak in zijn boek *End This Depression Now!*⁴. En ook hier geldt: Amerika als geheel wordt daar niet armer, maar wel beter door. Ik heb niet de kennis en ook niet de pretentie om deze crisis op te lossen, maar dat we het op de huidige manier niet goed doen, staat voor mij wel vast. Het was toch zo, dat we anticyclische maatregelen moesten nemen: in tijden van hoogconjunctuur bezuinigen en in tijden van recessie investeren, nietwaar? Nou, dat doen we dus niet, met als gevolg dat we steeds verder in de put raken en het steeds langer duurt, voordat we de weg naar boven weer hebben gevonden.

Wanneer we het over Europa hebben dan hebben we het ook, maar niet alleen, over schulden. Het probleem in Europa is dat we nog een lange, lange weg te gaan hebben voordat we, voor velen met frisse tegenzin, in ons euro-avontuur weer een stap verder zullen zijn. Meer toezicht

⁴ Krugman (2012), p. 127.

ten aanzien van het fiscale beleid van alle Europese landen en de integratie daarvan. Meer naar een begrotingsunie en minder naar beleid door de afzonderlijke landen. Meer naar een besef dat we samen bezittingen en schulden hebben. Of om het in populaire politieke slogans te zeggen: meer Brussel en minder Den Haag. Meer visie en lange termijndenken en niet alleen de zorg om vandaag. Los daarvan kan iedereen toch begrijpen dat we door het bezuinigen de economie geen impuls geven. Bij een krimpend nationaal product neemt de schuldquote alleen maar toe. Dus ik zou voorstellen: ook hier de dogma's van maximaal 3% begrotingstekort even tegen het licht houden en ook het dogma van de maximale inflatie even heroverwegen. We hebben tijden gehad dat we bijna een inflatie van dubbele cijfers hadden. Niet dat dat zo juist was, maar een dogma van 2 of 3% is even arbitrair. Zoals ik al eerder schreef, samen gezamenlijk de schouders eronder, schulden saneren, goede controle en bovenal slim beleid. Even niet denken of we dan als politicus weer herkozen zullen worden. Wanneer het beter gaat, dan ook flink zijn en de noodzakelijke veranderingen en bezuinigingen toepassen. Laten we wel beseffen: we zijn in ons kapitalistische model eigenlijk pas ruim honderdvijftig jaar aan het werk en in Europa werken we ongeveer vijftig jaar samen. Dat is kort, zelfs op een mensenleven.

6.2 ER IS HOOP

Mensen in mijn omgeving zeggen dat ik een serieuze man ben. Dat klopt. Maar een pessimist ben ik niet. Ik geloof in de mogelijkheden die mensen hebben om dingen te verbeteren. Om voor ons samen een betere wereld te verwezenlijken. En ondanks de bedenkingen en de kritiek die ik geuit heb, overheerst toch mijn gevoel dat we er met zijn allen de laatste tweehonderd jaar niet op achteruit zijn gegaan. Het kan alleen beter. Het streven naar verbetering is niet altijd even leuk, maar de droom van een verbetering houdt je op de been.

Uit de geschiedenis kun je ontwikkelingen destilleren waar we ons voordeel mee kunnen doen. Je kunt zien wanneer en bovenal waarom iets fout is gegaan. Geschiedenis geeft het noodzakelijke perspectief voor ons beleidsmatig handelen. Het is zoiets als de koers bepalen bij het zeilen. Wanneer je meetpunten ver uit elkaar liggen, is de koers des te nauwkeuriger. Maar het verloop van tijd heeft ook nog een ander gevolg. Het is zoiets als de afstand. Een halve graad verschil geeft over een kilometer een afwijking die we als niet bijzonder ervaren. Diezelfde afwijking over 100 kilometer is echter enorm. Zo kunnen kleine gebeurtenissen nu, later grote gevolgen hebben, ja zelfs een wereld van verschil maken. Ik geloof dus in het kleine, om later misschien iets groots te bereiken. In dat perspectief moet mijn experimenteren met nieuwe modellen, met nieuwe normen en regels, worden gezien. En ik hoop dat sommigen op een idee gebracht zullen worden. Dat kan het besluit tot

gehele of gedeeltelijke navolging zijn, maar dat kan ook een heel ander, wellicht beter idee zijn.

VISIE EN CHARISMA

De geschiedenis leert ook dat grootse veranderingen tot stand komen nadat wetenschappers, natuurkundigen, wiskundigen, filosofen, sociologen en psychologen bepaalde aspecten van de samenleving stipuleren. Van charismatische leiders van onze samenlevingen wordt dan een visie gevraagd om dergelijke 'ontdekkingen' te realiseren. Dit impliceert een charismatisch beleid dat velen aan zal moeten spreken. Er dient rekening te worden gehouden met verschillen en met minderheden. Er is dan een leider nodig die over een grote dosis empathie beschikt. Hij of zij moet een groot invoelingsvermogen hebben en goed kunnen luisteren. En dan moet ik weer denken aan de lezing van Frans de Waal waaruit duidelijk bleek dat vrouwen over meer empathie beschikken dan mannen. Waarom zijn er niet meer vrouwen in leidinggevende posities? Vrouwen zouden bij uitstek dergelijke voortrekkersrollen kunnen vervullen. Ik zelf werk bij voorkeur samen met vrouwen. Ik vergelijk vrouwen wel eens met violen met meer dan vier snaren, dat geeft oneindig veel meer variaties en nuances. Vrouwen hebben in de geschiedenis ook rollen vervuld die ik mannen niet vaak heb zien vervullen. Denk eens aan de dwaze moeders in Zuid-Amerika! Natuurlijk is het meest wezenlijke dat vrouwen moeders kunnen zijn, leven kunnen geven. Maar vrouwen hebben aan het eind van een discussie ook dikwijls de opmerking van: "Het zal allemaal wel zo zijn, maar mijn gevoel zegt...".

Ik heb geleerd dergelijke opmerkingen niet af te doen als onbelangrijk, maar ze in het besluitvormingsproces als relevant te waarderen.

TEVREDENHEID

We zullen zelf ook in ieder geval één deugd meer moeten ontwikkelen dan we tot nu toe gedaan hebben: tevredenheid. Tevreden zijn met hoe goed we het al hebben. Niet zo mopperen en klagen. Niet uitsluitend dat wat niet zo goed was, benoemen. Nee, genieten van wat we met zijn allen al bereikt hebben. En dan niet in een lui omzien, maar in een gevoel dat het er nog toe doet. Dat we nog iets kunnen veranderen, verbeteren. Voor nu en later. Voor onszelf en onze kinderen.

Leiden, januari 2019

HOOFDSTUK 7

APPENDIX

7 APPENDIX

- 7.1 Zoeken naar mensen in Gods afwezigheid
Irenaeus Rosier O. Carm, 1994
- 7.2 “Minder arbeid en méér vrije tijd vereisen
nieuwe ideeën en voorzieningen”
Toespraak van prof. dr. Fred L. Polak ter
gelegenheid van de opening van Artopa,
16 maart 1981
- 7.3 “Voor mij kan-ie wat”
Deel radio-interview met Karel van de Graaf,
maart 1981
- 7.4 “Aanpakken van het inpakken”
Toespraak bij de opening van het Topa
Verpakking Product-technologisch Centrum
en het Topa Studie Centrum op 16 februari 1984,
door dr. Jan Terlouw
- 7.5 “Artopa als lokvogel”
Overwegingen bij het eerste lustrum van Artopa
in 1986, door prof. dr. R.C. Kwant
- 7.6 Samenvatting *Dollars or Democracy* van
Yorick Blumenfeld
door Randy Hayes, founder of the Rainforest
Action Group U.S.A.
- 7.7 Het gelijkheidsdividend, dr. G.C. de Vries
- 7.8 Gronden van verlening van de Zilveren Anjer
op 19 juni 2008
- 7.9 Negatieve inkomstenbelasting, B. Jacobs,
R.A. de Mooy en C. Folmer, 2006
- 7.10 Die schlesischen Weber, Heinrich Heine
- 7.11 Toespraak Jan Terlouw bij de aanbieding van
het eerste exemplaar van 50 jaar Anders
ondernemen, 25 mei 2013
- 7.12 Sir Anthony B. Atkinson
15 Voorstellen om de ongelijkheid terug te dringen.
Uit: *Ongelijkheid. Wat kunnen we eraan doen?*
Uitgeverij Polis Antwerpen, 2015
- 7.13 De Idealenfabriek

7.1 ZOEKEN NAAR MENSEN IN GODS AFWEZIGHEID IRENAEUS ROSIER O. CARM., 1918 – 1994

Bij het overlijden van Irenaeus Rosier in 1994 verscheen op 4 augustus 1994 in het dagblad Trouw een necrologie, geschreven door drs. I. Wüst.

“In 1937 wordt hij karmeliet. Na zijn theologie studeert hij psychologie en neemt deel aan een groots onderzoek naar de demoralisering van het Duitse volk als gevolg van de tweede wereldoorlog. Zijn favoriete methode is die van de participatie: optrekkend met mensen en zo hun handelwijze en motieven opsporend. In 1951 wordt hij in Rome professor in de psychologie van het geestelijk leven, maar hij bedingt de voorwaarde dat hij ruim tijd krijgt om door persoonlijke ervaring verder de problemen van de mensen, vooral aan de onderkant van de samenleving, te leren kennen. In Frankrijk werkt hij als mijnwerker; in Oostenrijk in de staalindustrie; in Italië met zoveel werkloosheid kan hij het niet maken om iemand van zijn plaats te verdringen en wordt hij landloper, van Milaan tot diep in het zuiden, luisterend naar mensen. Zo alleen kan hij zijn studenten leren wat er in het diepste van de medemens omgaat.

In Frankrijk beluistert hij een authentieke religiositeit bij mijnwerkers. Maar als de klok van de kerktoren slaat, zegt een van hen dat hij niet gelooft in *cette machine-là*.

Zijn bevindingen schrijft hij naar familie en vrienden in brieven, hen vragend die te bewaren. Je bent wel erg verliefd, zegt een mijnwerker die hem vaak schrijvend aantreft. Als hij met een tuberculose naar het sanatorium moet, vraagt hij de brieven op en geeft zijn eerste dagboek uit: *Ik zocht Gods afwezigheid*. Deze vorm van schrijven, brieven en dagboeken, blijft hij handhaven. Iedere mens heeft zijn eigen leven en op die manier meent hij dat volledig tot zijn recht te laten komen.

In 1958 wordt hij gevraagd voor een professoraat in Santiago, Chili. Hier leert hij echte armoede kennen en probeert hij studenten te stimuleren hun kennis in dienst te stellen van de opkomende sociale beweging. Een periode van zes maanden in de kopermijnen bezorgt hem opnieuw tbc en hij moet voor herstel naar Nederland. Daarna wil hij terug naar Latijns Amerika maar weet dat enkele bisschoppen in Chili de weg naar dat land blokkeren. Met kerkelijke en andere wetten die mensen inkapselen, was hij al herhaaldelijk in botsing gekomen. Hij schrijft naar twee bisschoppen die hij toevallig kent, de aartsbisschop van de Dominicaanse Republiek en een Colombiaanse bisschop die hem als priester-arbeider had leren kennen en met wie hij ooit op een nacht het Noordhollandkanaal ingereden is. Autorijden was niet zijn sterkste kant. Vrienden in Nederland maken het hem financieel mogelijk in 1963 naar Colombia te gaan. Ik ben al een stichting geworden, zegt hij met relativerende humor.

In Colombia wordt Rosier professor om zich te kunnen richten op de mensen die straks het land gaan leiden. Alleen bij hen ziet hij een snelle mogelijkheid voor de urgente verbetering van de sociale toestand in die landen. Op dit punt - en alleen op dit punt - verschilt hij van mening met Camilo Torres, de priester die geen andere oplossing voor de armoede zag dan via gewapende revolutie en daarom de guerrilla ingaat. Tot diens dood in 1966 is Rosier zijn vriend geweest.

In 1979 gaat zijn gezondheid snel achteruit en moet hij opnieuw naar Nederland om op te knappen. Zijn laatste jaren zijn gekenmerkt door een strijd tussen zijn wil en al zijn krachten te blijven geven aan de mensen van Latijns Amerika, en zijn fysieke toestand die dit niet toelaat. In 1989 vestigt hij zich definitief in Colombia om zijn memoires te ordenen. Een langdurige zenuwziekte en recent een hersenbloeding en een heupfractuur breken zijn laatste krachten.”

7.2 “MINDER ARBEID EN MÉÉR VRIJE TIJD VEREISEN NIEUWE IDEEËN EN VOORZIENINGEN”

Toespraak door Prof. Dr. Fred L. Polak ter gelegenheid van de opening van Artopa, 16 maart 1981.

Er vinden in de Westerse wereld grote verschuivingen plaats. Óók in de gemiddelde bestedingen van het aantal uren per etmaal. Niet zo lang geleden kon men die 24 uur globaal nog in 3 ongeveer gelijke stukken verdelen: 8 uur arbeid, 8 uur slaap en 8 uur voor alle overige zaken. Dit te simpele sommetje gaat in het Westen helemaal niet meer op. In de eerste plaats omdat de vijfdaagse werkweek en telkens langere vacaties de hoeveelheid arbeid verminderen en de vrije tijd vergroten. Een onafwendbaar nog verder voortgaand proces, uiteindelijk door geen politiek (Polen!) tegen te houden. In de tweede plaats omdat de massale dagelijkse gang van huis ‘s morgens naar de verwijderde arbeidsplaats en dezelfde weg ‘s middags weer terug, in de daardoor ontstane spitsuren, een flinke hap uit de vrije tijd nemen. “Werken thuis”, via telecommunicatie, zou ons van deze beide files voor een deel kunnen gaan verlossen. Dat is nog toekomstmuziek.

Er zijn evenwel nog veel groter wijzigingen aan de gang en van invloed. Allereerst heerst thans vrijwel allerwege, juist ook in de zogenaamde “rijke” landen, een ongekend hoge, mogelijk nog verder stijgende werkloosheid. Hoe

dit komt, daarover heerst bij de economische deskundigen geen eenstemmigheid. Er is duidelijk een op zichzelf niet ongebruikelijke inzinking na een lange periode van voortdurende groei, dus een daling van onze conjunctuur. Zou dat het enige zijn dan moesten bij een economische opleving van de wereldhandel de cijfers van de werkloosheid snel dalen. Dat gebeurt echter niet, zeker niet evenredig en niet allerwege. Daarom moeten er nog andere gewichtige oorzaken zijn van werkloosheid. Die zijn er ook. Hier behoeven slechts enkele te worden aangestipt. In de eerste plaats is er de sterk toegenomen concurrentie van niet-westerse landen met lagere lonen (o.m. Taiwan, Hongkong, Korea, de Filippijnen en ook Oost-Europa) en soms bovendien betere kwaliteiten (bv. Japan). De “arme” ontwikkelingslanden gaan allengs ook industrialiseren en zullen zich sterker doen gelden op de wereldmarkt. Voorts leidt de emancipatie van de vrouw (op zichzelf een gelukkig verschijnsel) tot een sterk vergroot aanbod op de arbeidsmarkt. Van zeer groot belang is ook de opgetreden enorme wijziging ten aanzien van de vroegere winstgevendende grote industrieën. Deze waren “arbeidsintensief”, dat wil zeggen zij verschaften elk aan veel arbeiders werk.

Tijdens de eerste industriële revolutie, die in Engeland ca. 1800 begon, ontstonden enkele economische giganten. Dat waren onder meer de mijnbouw, de textiel-, de staalindustrie met de machinebouw en het transportwezen (spoorwegen, scheepsbouw en stoomvaart). Haast niemand heeft nog opgemerkt dat precies deze voorheen bijzonder lucratieve “giganten” nu juist, vrijwel alom,

behoren tot de noodlijdende bedrijfstakken. Zij moeten ter mogelijke sanering arbeid afstoten, of ten onder gaan. Naast deze oude, thans vervallen reuzen is sedertdien een geheel nieuwe industrie ontstaan. Nieuwe producten voorzien in of kweken zelf nieuwe behoeften. Een spectaculair aspect van wat men thans veelal aanduidt als innovatie. Als regel vereist dat geheel nieuwe (of vernieuwende) fabricage-processen. Dat geldt ook voor de nog niet zo lang geleden, toen zelf nieuwe industrie, zoals bijvoorbeeld de auto-fabricage (aan de lopende band, waaraan de naam van Ford verbonden is). Er zijn nieuwe giganten ontstaan, waaronder onder meer de “multinationals”, die ook een klein land groot kunnen maken.

Afgezien daarvan werkt de nieuwste, of sterk gemoderiseerde, industrie veelal met een bijna totaal nieuwe structuur. Deze kan inhouden dat zij op volle toeren draait met veel minder of welhaast zonder arbeiders. Dat is mogelijk door de voortschrijdende automatisering en robotisering. Twee radicale vernieuwingen hebben tot de spreiding daarvan bijgedragen. Ten eerste, dankzij de micro-electronica, een enorm verkleiningsproces (denk maar eens aan de eerste reusachtige computers tegenover de huidige “chips” ter grootte van een nagel). Ten tweede als gevolg daarvan, binnen 30 jaar tijds, de enorme transformatie van uitermate kostbare in haast verbijsterend goedkope machines (of machientjes). Dientengevolge kunnen moderne machines (het kapitaal) in veel gevallen goedkoper worden (en bovendien meer efficiënt) dan menselijke arbeidskracht. Dat geldt niet alleen in de industrie, maar in alle economische

sectoren, en tenslotte ook voor de sterk gegroeide overheidshuishouding. Zelfs voor nog te stichten fabrieken in het wereldruim.

Te bedenken valt voorts, dat in een aantal gezaghebbende laboratoria reeds koortsachtig gewerkt wordt aan machines, die steeds dichterbij het creatieve menselijk denken benaderen of zelfs in toenemende mate overtreffen. De vroegere, zo vaak geïmiteerde uitspraak, dat machines altijd “dom” zijn en zullen blijven, zal binnen afzienbare tijd een onhoudbaar cliché blijken te zijn. Kunstmatige intelligentie is op komst. In afwachting daarvan moeten wij nu reeds ernstig rekening houden met de sterk versnelde processen van automatisering. Het is mogelijk dat deze leiden tot expansie en dientengevolge een behoefte aan méér arbeid. In veel gevallen kan echte menselijke arbeid worden vervangen. Voor de menselijke samenleving kan dit revolutionaire consequenties inhouden.

OMKERING VERHOUDING ARBEID EN VRIJE TIJD

Een van de meest ingrijpende consequenties is de uiteindelijke omkering in de tot dusver geldende verhouding tussen arbeid en vrije tijd. Naar te voorzien zal vroeger of later de arbeidstijd voor de massa verder worden verkort. Bijvoorbeeld tot een 4-daagse werkweek en zo voorts. Nog afgezien van de perspectieven tot verlenging van de levensduur, wordt vrije tijd in het gemiddelde mensenleven primair. Deze ontwikkeling zou er toe dwingen om de bestaande opvattingen over “arbeid”,

wanneer deze secundair zou worden, te herzien. In feite is de discussie over arbeid al zeer oud. Maar deze is in de westerse samenleving pas goed op gang gekomen bij het ontstaan van de industrie. Vooral door de toenmalige uitbuiting van de fabrieksarbeiders (inclusief vrouwen en kinderen). Men kan zich nu moeilijk meer voorstellen dat kinderen (van 4 jaar af) toen ook arbeid moesten verrichten van 15/16 uur per dag, ongerekend de tijd van en naar het werk. Men moest veel kinderen hebben ter wille van het gezinsinkomen en omdat de kindersterfte (uiteeraard) zeer hoog was. Men sprak toen van een, veelal op religieuze basis gefundeerde, arbeidsplicht. Eén dag was vrijgesteld van arbeid om God te kunnen dienen. Veelal evenwel werd de kerk verdrongen door de kroeg. Sociale voorzieningen waren er nog nauwelijks. Vakorganisaties waren toen verboden. Wie niet (of om welke reden ook niet meer) kon werken, kwam terecht in een nog groter gruwel van die tijd: het armenhuis. Alcoholisme, toring, honger en vroegtijdige dood waren aan de opkomst van de industrie verbonden gesels. Karl Marx was, zoals bekend, de denker die arbeid centraal stelde in zijn filosofie omtrent de klassenstrijd (tussen werknemers en werkgevers) en de revolutie, die onafwendbaar zouden leiden tot de grote ommekeer, onder andere tot “de dictatuur van het proletariaat”.

Sedertdien is, althans in het Westen, veel veranderd. Aanvankelijk werden crises als een soort natuurverschijnsel beschouwd. Soms waren er te weinig arbeiders, dan weer te veel. In de dertiger jaren van onze eeuw kwam echter de grote depressie. Massale langdurige

werkloosheid leidde alom tot grote verbittering onder de arbeiders. De heersende productiewijze leek te zullen bezwijken. De tweede wereldoorlog vormde toen een remedie. Een middel erger dan de kwaal. Een nieuwe mentaliteit kon na de oorlog niet uitblijven. In de “Universele verklaring omtrent de rechten van de mens”, door de Verenigde Naties aangenomen in 1948, werd dan ook opgenomen een recht op arbeid. Dat recht werd vervolgens in een aantal landen ook in de constitutie of afzonderlijke wetten vastgelegd (“volledige werkgelegenheid”). Ook aan dit nieuwe “recht op arbeid” voor iedereen zal door de ingetreden, en nog voortgezette, fundamentele economische wijzigingen geen lang leven meer beschoren kunnen zijn. Er bestaat nauwelijks nog uitzicht op duurzame volledige werkgelegenheid. De eis tot werk blijft, hoewel onvervulbaar, begrijpelijk nog even luid weergalmen als de evenzeer vergeefse roep om méér vaklieden, die straks grotendeels weer overbodig zullen zijn. Zo goed als de slavernij in onze westerse samenleving verboden werd (ook in Amerika dankzij *De negerhut van Oom Tom*), evenals de kinderarbeid (bij ons zelfs tot 16 jaar) verboden werd, zo zal, met de beste wil, het recht op arbeid evenmin nog als een dwingend gebod vervuld kunnen worden. De samenhangende begrippen arbeid en werkloosheid zullen allebei opnieuw grondig herzien moeten worden. Ook door de inmiddels machtig geworden vakbonden. Arbeid kan dan niet langer een plicht maar in de komende tijd evenmin nog een recht vormen. Allengs beginnen nu reeds de arbeiders (de “actieven”) een bevoorrechte klasse te vormen tegenover de werlozen (de “niet-actieven”). Kan dat tot

een nieuwe verrassende “klassenstrijd” leiden? Ook deze mogelijkheid dwingt tot heroriëntatie. Een deftig woord voor anders leren denken.

Arbeid en “niet-arbeid” moeten beide anders worden gewaardeerd. Tot dusver hebben we bij werkloosheid getracht “to make the best of it”. Toch blijft deze nu nog een sociale vloek en een persoonlijk ongeluk, met verlies van sociale status. In de toekomst zal echter arbeid niet langer het visitekaartje kunnen vormen tot de maatschappij. Wie ben je en wat is je “liefhebberij” zullen bepalende vragen worden. De spelende mens (de “homo ludens”), door Huizinga voornaam beschreven voor het pré-industriële tijdperk, komt opnieuw naar voren. Hoe zinvol bezig te zijn in de toenemende vrije tijd, dat zal hoe langer hoe meer worden gezien als het centraal probleem. Als de opgave voor een gelukkiger en geestelijk rijker samenleving. Deze vanzelfsprekend gecompliceerde problematiek begint al bij een grondige vernieuwing van het onderwijs. Niet alleen gericht op een wellicht verdwijnend beroep. Maar ook om te “leren leven”. En ook die taak verandert voortdurend van inhoud.

In onze tijd waarin de rekenmachientjes en vertaalmachines gewoon zijn, terwijl komende andere elektronische toepassingen evenzeer doordringen in het dagelijks leven, vooral reeds op medisch gebied, zullen we er aan moeten wennen (of zelfs waarderen) dat kinderen al vroeg thuis met kleine computers kunnen spelen en spelenderwijs kunnen leren. Vanzelfsprekend rijzen kritische vragen. De nu nog meest gehoorde “hoe

is al die vrije tijd betaalbaar?” is mijns inziens minder belangrijk. Met een vrijwel volledig geautomatiseerd productiesysteem (met sterk verhoogde arbeids-, pardon, machineproductiviteit) is dit oplosbaar. Onmiddellijk daarnaast rijst de vraag naar de zogenaamde “faciliteiten”, dat wil zeggen waar bestaat volop gelegenheid voor iedereen, al naar aanleg en ambitie, in de vrije tijd creatief bezig te zijn? Actief en wellicht intens gelukkig, zoals een dromerige drummer met gesloten ogen of een andere kunstbeoefenaar ons toeschijnt? Daar opent zich concreet een nieuwe, grote uitdaging van onze tijd. Het initiatief van Loek Dijkman (zelf een jonge vernieuwde ondernemer) verdient daarom niet alleen lof, maar ook ruime aandacht. Op zoek naar een eerste antwoord op de hem zeer bewuste uitdaging, gaf hij dat ook metterdaad. Hij heeft kosten noch moeite sparend, een afzonderlijk gebouw laten neerzetten, dit voor allerhand vrijetijdsbesteding doordacht laten inrichten en van alle benodigdheden daartoe voorzien. Het staat als “creatief centrum” gratis ter beschikking van de liefhebbers. Met inbegrip uiteraard van een computer. Precies een eeuw geleden gaf te onzent een industriële ondernemer, J.C. van Marken, de stoot tot velerlei sociale initiatieven, die naderhand van blijvende betekenis bleven. Dat weet men tevoren nooit geheel zeker en vereist derhalve óók moed. In de aanlooptijd blijft dit een, voor zover mij bekend, een vernieuwend experiment. Blijkt het naar verwachting succesvol “pionierswerk”, dan zal het stellig worden bestudeerd en nagevolgd. Dat welslagen zij van harte toegewenst. Mogelijk begint hier vandaag een onmisbaar onderdeel van de toekomst.

7.3 “VOOR MIJ KAN-IE WAT”

Deel radio-interview met Karel van de Graaf, maart 1981

[KvdG] Voor de laatste keer praten we over de prijs van kunst en waar het geld voor die kunst vandaan zou moeten komen, en we doen dat met Loek Dijkman.

-- “Een andere vraag is, is dit [Artopa] nou een taak van een bedrijf?”

[LD] “Ja, dat denk ik wel. Ik denk dat als bedrijven echt een taak is om eens te laten zien dat ... kijk, er is een relatie met bedrijven, dat is de werkrelatie. En als je over werk praat dan praat je automatisch in mijn optiek over vrije tijd. Dat wil zeggen, ik ben van mening, en dan kunnen we rondom ons heen kijken, dat we steeds minder werk zullen krijgen, wat of we daar ook aan zullen doen. En met minder werk krijgen we meer andere tijd over. En nou willen we dat niet benaderen met te gaan zeggen, ‘Nou dan gaan we daar een product voor maken’, dat kan ook, dat wordt ook gedaan. Maar we willen zeggen dat houdt in, dat in die vrije tijd, wil je dat zinvol kunnen beleven, dat je dan eigenlijk eens moet beginnen om te gaan werken aan je eigen vrije tijd.”

“Maar u hebt dit niet alleen voor uw eigen personeel opgezet.”

“Nee, omdat ik denk dat het eigenlijk net zo goed een sociaal probleem is. Meer winst, meer werk, dat zie ik niet zitten.”

“Maar waarom moet nu uitgerekend uw firma daar een hoop geld insteken?”

“Nou dat geeft toch niet? Je mag toch wel ergens beginnen?”

“Nee, ik vind het prachtig, maar waarom doet ú het?”

“Ik denk dat het ook een stukje verantwoordelijkheid is. Gewoon, net zo goed als bedrijf. Ik denk aan de andere kant ook dat we gewoon, bedrijfsmatig zoals we hier in het Westen georganiseerd zijn, dat we gewoon alle creativiteit, ook in die bedrijven, meer nodig zullen hebben. Er zal steeds minder routinewerk komen, er zal steeds meer creatief werk komen. Ik denk dat je dat moet ontwikkelen.”

“U beschouwt het daarmee als een hele indirecte investering in de toekomst?”

“Ja, dat zou je ook best kunnen zeggen. En wie daar dan de revenuen van heeft... Ik denk dat we daar als groep mensen of als regio of als land, weet ik veel, best onze revenuen van zullen krijgen.”

“Maar ondertussen moet u al het geld op tafel leggen. Want het kost natuurlijk niet weinig. Wat vonden uw aandeelhouders van dat plan?”

“Die vonden het een prima plan, dat ben ik zelf.”

“Nee, maar u kunt zich voorstellen, als je nou tien aandeelhouders hebt in een bedrijf... Ik wil echt niet het beeld van de couponknipper hier naar boven brengen, maar die willen gewoon een beetje rente ervan hebben.”

“Ja natuurlijk, maar ik denk dat dat meevalt. Ik denk dat de tijd komt dat je als onderneming of als ondernemer een beetje kleur moet bekennen, niet alleen maar afgeschilderd hoeft te worden als de man die alleen maar op de centen past. En ik merk ook, in de contacten waarmee we dus iets willen doen, dat er ook best andere ondernemingen openstaan om gewoon mee te werken. We gaan daar ook kinderen proberen studiebegeleiding te geven. We hebben contacten met een bedrijf dat daar beroepsmatig in geïnteresseerd is en die wil daar best aan meedoen om wat te experimenteren. Dus denk ik dat het best mee zou kunnen vallen. Alleen het geeft een extra verantwoordelijkheid natuurlijk. Je moet met deze dingen natuurlijk redelijk voorzichtig omgaan. Dat is waar.”

“Een ding is duidelijk, dat wat kunst kost zeer afhankelijk van omstandigheden is, maar dat de centen uit heel verschillende hoeken kunnen komen, een onderwerp waarover we nog lang niet zijn uitgepraat...”

Heel hartelijk bedankt voor dit gesprek meneer Dijkman.”

7.4 “AANPAKKEN VAN HET INPAKKEN”

Toespraak bij de opening van het Topa Verpakking Product-technologisch Centrum en het Topa Studie Centrum op 16 februari 1984, door dr. Jan Terlouw, voormalig Minister van Economische Zaken en Secretaris-generaal van de Europese conventie van ministers van Transport te Parijs.

Wat is eigenlijk ondernemen, heb ik mezelf afgevraagd. Ik geloof dat je daar het beste achter komt wanneer je naar het adjectief gaat kijken en jezelf afvraagt: Wat is bijvoorbeeld een ondernemend jongetje. Dan krijgt het woord ineens de betekenis die het eigenlijk behoort te hebben. Het is namelijk een jongetje dat er op afgaat. Dat niet het oude weggetje wil lopen maar iets nieuws wil, risico's neemt. Zo'n jongetje stel je je dan voor en eigenlijk ligt die betekenis ook in het woord ondernemen, maar dat is een beetje verloren gegaan. We denken niet meer automatisch aan dat woord ondernemen bij ondernemen en hoe komt dat? Om een heleboel redenen.

Ik denk bijvoorbeeld dat in de zestiger maar ook in het begin van de zeventiger jaren, de onderneming en de ondernemer van alles de schuld kreeg. Dat is een tijdje mode geweest. Als er iets verkeerd ging in Nederland dan had de ondernemer dat gedaan. Misschien omdat het woord “winstmaken” een hele tijd een vies begrip is geweest in Nederland, althans in sommige kringen, ter-

wijl toch voor iedereen die bereid is om 5 minuten na te denken duidelijk is dat geen onderneming op den duur kan bestaan als hij geen winst maakt. Misschien ook omdat de overheid af en toe maatregelen heeft genomen, waardoor het voor de ondernemer moeilijk wordt. Maar “ondernemer”, zeker in deze tijd, is nog wel degelijk datzelfde, wat in het woord ondernemend zit. Als een ondernemer of een onderneming niet in staat is om alert te reageren op veranderingen, dan kan hij niet bestaan op den duur, en er zijn zóveel veranderingen geweest in de afgelopen decennia. De moderne ondernemer heeft moeten leren reageren op een totaal nieuwe verhouding met de werknemers. Hij heeft zich moeten leren tot iemand met een sociaal engagement. De moderne ondernemer heeft in de decennia moeten leren rekening te houden met het milieu en de milieu-aspecten van produceren. Met gezondheidsaspecten; hoe sommige producten de gezondheid kunnen aantasten en hoe dit kan worden vermeden. Hij heeft moeten leren reageren op nieuwe wetgevingen of nieuwe regelgeving. Ook heeft hij moeten leren reageren op snel veranderende nieuwe technologieën. Vooral de micro-elektronica stelt de moderne ondernemer voor grote problemen, maar ook voor grote mogelijkheden en uitdagingen.

U zult wellicht het boek van Toffler *The Third Wave* kennen, waarin hij de derde industriële revolutie beschrijft. Als men dat boek leest dan komt, althans op mij, het sterkst over dat Toffler zegt: “De veranderingen zijn vandaag zó snel, dat alles wat je vandaag hebt geleerd, morgen verouderd kan zijn.” Men zegt dat het begrip

permanente educatie, waar men in het onderwijs over praat, vooral geldt voor de ondernemer. Hij zal constant moeten blijven leren, anders verliest hij het contact met datgene wat er in de samenleving gebeurt. In de dertiger jaren zei Schumpeter al, zoals u zult weten: “het gaat niet alleen om de kostprijs, het gaat om zoveel zaken in de onderneming die een product aantrekkelijk maken.” Het gaat minstens evenveel om de kwaliteit, de leveringstijd en de betrouwbaarheid van het product. Het gaat ook om de vernieuwing en hoe waar dat is hebben wij bijvoorbeeld kunnen zien door een vergelijking te maken met de Bondsrepubliek en het Verenigd Koninkrijk. Vele jaren lang na de oorlog is in Engeland de kostprijs steeds laag geweest en in Duitsland steeds hoger geworden. Desalniettemin heeft Duitsland zijn marktaandeel kunnen vergroten door al die andere eigenschappen van het product, waar ik er zojuist een paar van aangaf.

Ik heb eens een verhaal gelezen, ik ben vergeten waar het was, maar het was ongeveer als volgt: Een oude wijze moezjiek loopt op een zomeravond langs een rivier, en als hij daar zo mijmerend rondloopt hoort hij van over het water hoe een gebed wordt uitgesproken. Hij denkt: Wat is het toch jammer, we leren hoe we zo'n gebed moeten zingen en uitspreken, maar wat wordt het nu toch weer gebrekkig gedaan. Wat moeten we toch allemaal blijven leren! Ik ook, denkt hij bij zichzelf. De legende zegt immers, dat als je dat gebed helemaal perfect doet, je over het water zal kunnen lopen. Hij denkt, we moeten hier toch aan blijven werken. Hij ziet een bootje, vaart over de rivier en vindt daar een arme

kleine moezjiek en zegt hem: “Vriend mag ik jou eens zeggen hoe je dat gebed zou moeten uitspreken” en hij onderwijst hem. De kleine moezjiek is heel dankbaar en de grote wijze man gaat terug met het bootje en vervolgt zijn weg. Even later klinkt weer het gebed dat gezongen wordt door de man aan de overkant en hij denkt: jammer, jammer, het is nog niks. Maar dan hoort hij roepen: “Grote moezjiek, grote moezjiek, een ogenblikje, een ogenblikje, zoudt u me nog één keer willen uitleggen hoe het precies moet.” En de kleine moezjiek komt over het water aanstormen!!!! Ik wil maar zeggen, andere dingen zijn vaak belangrijker dan wij denken, zoals uit een dergelijk verhaal mag blijken.

Vandaag wordt, en ik ben zeer trots dat ik het mag doen, het Topa Verpakking Product-technologisch Centrum en het Topa Studie Centrum geopend, TPC en TSC. Die namen vind ik wat moeizaam, die afkortingen ook, maar ik begrijp dat het niet anders kan, want het moet nauwkeurig weergeven wat het is en dat is het natuurlijk ook: Een Product Technologisch Centrum en een Studie Centrum, zoals u vanmorgen allemaal al hebt gehoord – vernieuwd aanpakken van het inpakken. Ook daar kunnen we Schumpeter weer bijhalen. Producten moeten onbeschadigd aankomen, zeer belangrijk! Ik ben tegenwoordig een soort vervoerder, zoals ik reeds naar voren heb gebracht. Ik weet dus hoe belangrijk het is dat het volume zo klein mogelijk blijft, want als je een spoorwagon huurt dan huur je in het algemeen volume. Bij een vrachtauto huur je vaak kubieke meters. Het is dus belangrijk dat niet veel extra gewicht

wordt toegevoegd. Het is wél belangrijk dat er gestapeld kan worden. Dat de producten schokbestendig zijn, maar al deze dingen zijn door de heer Verest vanmorgen al uitvoerig uiteengezet en ik geloof niet dat de heer Dijkman mij heeft uitgenodigd om daar veel over te zeggen. Niet een beschouwing over technologie of economie. Ik denk voor zo ver ik de heer Dijkman heb leren kennen in onze contacten die geleid hebben tot deze dag, dat hij ook heel erg belangrijk vindt, hoe je houding is tegenover het leven. Niet alleen maar ten opzichte van de technologie en de economie, maar ten opzichte van het leven in al zijn facetten. Met je werknemers, met je milieu, met wat je bedrijf doet voor de samenleving. Het klinkt misschien een tikkeltje ethisch, maar ik ben er zo van overtuigd dat GELOOF in wat je doet zó'n belangrijke factor is, welk vak je ook uitoefent. Overtuigingskracht en met geloof uitdragen, zien van een toekomst. Dat zijn geen bakerpraatjes. U weet allemaal heel goed, dat in de economie, wat toch een vrij exact vak is, één van de doorslaggevende, zo niet dé doorslaggevende factor, nog altijd is: VERTROUWEN! Geen cijfertjes, maar het vertrouwen van de ondernemer. Het vertrouwen in de economie wordt beheerst door de mate van vertrouwen die we in de ondernemers hebben en hoe of ze met dat vertrouwen durven omgaan. Het valt me altijd weer op wanneer ik aan mensen vraag of deze samenleving nog toekomst heeft, dat dan de pessimisten, mensen die vaak niets doen, zeggen: "Ach je ziet hoe het milieu verpest wordt, we zullen onszelf naar de ondergang brengen", of "Kijk naar de toenemende kloof tussen Noord en Zuid", of "Kijk naar de werkgelegen-

heid, het kan allemaal niets worden." Vraag je het aan iemand die demonstreert tegen de Bom, of die voorzitter is van een milieuvereniging, of die probeert iets te doen aan de derde wereld, dan zeggen zij wél vertrouwen te hebben! Dat zijn de optimisten. Precies hetzelfde is het geval met de werkgelegenheid. Het zijn diegenen die iets dóén, die daar niet zo pessimistisch over zijn. Die zeggen, over 15 jaar is onze samenleving vergrijsd, dat kun je nu al zien. Dan zal er een tekort aan werkers zijn. Dan zal het nodig zijn dat weinig mensen het werk doen voor velen. Veel meer nog dan nu. Nu is het onze taak om die tien of vijftien jaar te overbruggen, de samenleving door de bocht te helpen.

Ik geloof dat met wat ik heb gezien in de documentatie, dat deze nieuwe centra het TPC en het TSC, voorbeelden zijn van vernieuwend ondernemerschap door een ondernemer en een onderneming. Een onderneming die geloof heeft in de toekomst en die denkt dat er wat kán. En in die zin is de heer Dijkman, en ik hoop, dat hij het mij vergeeft als het wat oneerbiedig klinkt, een ondernemend jongetje, daar ben ik van overtuigd! Ik wil hem en Topa van harte feliciteren met deze nieuwe loten aan de Topa-stam en zal overgaan tot de handeling waardoor de Centra officieel worden geopend.

7.5 “ARTOPA ALS LOKVOGEL”

Overwegingen bij het eerste lustrum van Artopa in 1986, door prof. dr. R.C. Kwant.

Het was voor mij een aangename verrassing met Artopa kennis te maken. Artopa speelt namelijk in op een behoefte die zich op grote schaal voordoet, de behoefte aan bekwaming in en gelegenheid tot “vrijtijdscultuur”. Deze vreemde term vraagt om enige uitleg.

Iedereen weet dat er toename is van vrije tijd. Gaf de 40-urige werkweek ons reeds veel vrije tijd, nu lezen we elke dag in de kranten over verder ATV (arbeidstijdverkortung) en over de 36-urige werkweek. Aan deze positief gewaardeerde vrije tijd moeten we een andere toevoegen die een bittere bijmaak geeft, namelijk die van de honderdduizenden werklozen. Deze toestand laat wel vrij maar maakt niet blij. De werklozen missen, althans de overgrote meerderheid, op pijnlijke wijze de arbeid. Dit neemt echter niet weg, dat ook hier tijd is die niet door arbeid in beslag wordt genomen. Het is duidelijk dat deze grote hoeveelheid vrije tijd niet gevuld kan worden door “dolce far niente”, door zalig luieren. Mensen die al uitgerust zijn, worden dit rusten moe. Ook ons westers activisme maakt overdadig luieren moeilijk. En vooral: het lijkt menonwaardig helemaal weg te zinken in passieve tijdsbesteding – mag het woord “besteding” dan nog wel gebruikt worden? Leven van planten, dieren, mensen, is actie. Ogen zijn om te kijken, oren om te horen, hersenen om informatie

te verwerken en boodschappen uit te zenden, voeten om te lopen, handen om vormgevend aan te pakken. Reeds de Griekse wijsgeren hebben opgemerkt dat wij de zin van ons leven waarmaken door zinvolle activiteiten. Vandaar mijn term “vrijtijdscultuur”. Willen wij op niveau leven, dan moeten wij, na tol betaald te hebben aan onze behoefte aan rust en luieren, onze tijd actief en waardig besteden. Dat moeten we aanleren. Het is dus een vorm van cultuur. Dat de Romeinse keizers het volk moesten koest houden door “brood en spelen” bewijst dat de volkscultuur van het keizerlijke Rome op een laag pitje stond.

Tijdens de zestiger jaren hebben velen van ons dit goed begrepen. Toen werd in sociaal-culturele en pedagogische kringen betoogd dat mensen niet alleen werkezels zijn, dat onderwijs niet louter opleiding tot arbeid mag zijn, dat daarbinnen, en ook daarbuiten, gelegenheid dient te zijn voor ludiek-artistieke vorming. Voor wie? Voor alle belanghebbenden. En dat zijn niet alleen de belangstellenden. Er zijn immers vele belangstellenden die geen kans hebben gekregen om hun belang te ontdekken. Zij moeten die kans krijgen zodat hun belangstelling ontwaakt. Gelegenheid tot dit soort vorming moet met enige aandrang worden aangeboden. Dit was het doel van de toentertijd opgerichte Stichting van Kunstzinnige Vormgeving (Amersfoort). Ook “de Werkschuit” heeft daarbij een grote rol gespeeld. We mogen hier spreken van een grootschalige beweging die grote invloed heeft gehad op pedagogische academies, en dus ook op het onderwijs. Aan deze zeer waardevolle

beweging kleefden eenzijdigheden vast. Er werd grote nadruk gelegd op kunstzinnige vorming, en daarbij werd dan vooral gedacht aan Kunst met een hoofdletter, dat wil zeggen aan die welke onderscheiden, en zelfs gescheiden is van de nuttige kundigheden die vroeger ook “ars” heetten (er bestond slechts één woord voor kunde en kundigheid). Ik heb met deze eenzijdigheid geworsteld toen ik in die periode een congres over deze zaken moest besluiten met een samenvattende toespraak. Ik wilde wel pleiten voor kunstzinnige vorming, maar binnen een breder doelstelling waarvoor geen naam bestond. Creatieve expressie? Vrijtijds cultuur? Een tweede eenzijdigheid was deze: er werd heel weinig nadruk gelegd op de vrije beoefening van het vrije spelen met wetenschappelijke en technische bekwaamheden. Dit valt wel te begrijpen. Wetenschap was geworden tot het licht van de arbeid en techniek was bij uitstek vormgeving aan productieve arbeid. Beide waren allernauwst betrokken bij datgene waartegen de beweging naar kunstzinnige vorming zich afzette: men was bang voor beklemmende tyrannie van verwetenschappelijkte arbeid. Zodoende onderkende men niet voldoende dat ook hier een groot terrein was voor ludiek, creatieve, soms bijna artistieke bezigheid. De komst van rekenmachine en computer hebben veler ogen geopend; kinderen konden spelend rekenen en de term “computerspel” spreekt boekdelen. Er is een nauw verband tussen moderne techniek en speelgoedindustrie. Een derde, en wellicht nog meer bedenkelijke eenzijdigheid was de nadruk op professionalisme. Wij leefden toen in de hoogconjunctuur van het arbeidsbestel.

Steeds nieuwe vormen van bezigheid zochten en vonden daarin hun onderdak, naast industrieel, agrarisch en bestuurlijk werk. Onderwijskrachten, verpleegkrachten, beoefenaren van sporten die toeschouwers trokken, leden van orkesten, zij allen gingen deel uitmaken van het arbeidsbestel. De standensamenleving werd baanbestel. Werkvormen die zich een plaats wisten te verwerven in dat baanbestel, gingen bij uitstek meetellen. Datgene wat daarin geen plaats kreeg, dreigde marginaal te worden. Een teken aan de wand is de betekenis van het woord “amateur”. Vroeger was dit een ereterm. Hij die vanuit zijn vrijheid en vrijblijvendheid een taak op zich nam, gedreven door toewijding, stond boven de beroepsdrager, de “moetslaaf” die handelde in opdracht. Nu staat de amateur in de schaduw van de professional. Waarom? De bijdrage van de professional wordt door onze samenleving (= arbeidsbestel) erkend en gehonoreerd. De baanstatus wint aan gewicht wanneer het beroep bovendien nog gesloten is en wanneer men door een “toelatingsexamen” zijn waarde moet bewijzen. Het “amateurtje” mist dit alles en staat buiten de lijnen. Men heeft in de zestiger jaren nijver geprobeerd de status van ludiek-kunstzinnige vorming te verhogen door haar professionalisme te bevorderen. De inzet van beroepskrachten werd wenselijk en nodig geacht. Scholen werden opgericht waar de beroepsmatige vormers gevormd zouden worden. Hierbij ging men uit van de veronderstelling dat die scholen gesubsidieerd zouden worden en dat gediplomeerde vormers later een baan zouden krijgen. Er was in dit veld immers onbepaald veel werk. Omdat vooral aan kunst gedacht werd, probeerde men

ook een soort baanstatus voor kunstenaars te krijgen; er is toen uitvoerig gediscussieerd over “kunstenaarsloon”. Het doel dat in de zestiger jaren met nadruk gesteld werd, is niet door de ontwikkeling achterhaald. Er is wel enige accentverschuiving; onze nadruk valt wat minder op kunst en wij vinden speelse toewijding aan wetenschap en techniek niet vreemd. Is het niet avontuurlijk en opwindend in te breken in een computersysteem? Maar wel hebben wij gedurende het laatste decennium ontdekt dat de weg naar het doel, zoald deze in de zestiger jaren gepland werd, getuigde van een misplaatst optimisme. Toen waren werkers schaars en waren banen in overvloed aanwezig. De schaarse werkers konden zichzelf duur maken. Banen werden dus duur. Dit heeft tot gevolg gehad dat banen gaandeweg weer schaars werden. Ondernemende werkgevers werden gewaar dat het steeds moeilijker werd het geld voor de dure banen op tafel te leggen. Vandaar dat zij gingen streven naar baanuitschakeling: is het niet mogelijk hetzelfde werk te laten verrichten met inzet van minder mensen? Dit bleek inderdaad mogelijk, onder meer door de spectaculaire ontwikkeling van de micro-elektronica. De baaneliminatie ging in toenemende mate plaatsvinden in fabrieken, op kantoren, in banken. Zij zal nog gaan plaatsvinden in bestuurscentra waar ambtenaren haar tot nu toe weten tegen te houden. Natuurlijk ging men ook zuiniger worden met banen in de verzorgende sector, dus ook op het gebied van vormingswerk. Vandaar dat men in de sector van de ludiek-artistieke vorming het gestelde doel niet in de gewenste mate heeft kunnen bereiken langs de baanweg. Men had overigens

kunnen weten dat die weg niet de enig mogelijke was. Er is wat vorming in speelse vrijheid betreft, een spectaculair voorbeeld, namelijk de sport. Deze is vorming. Reeds tijdens de Griekse oudheid nam sport een ereplaats in binnen het Griekse “gymnasion”. Men wijdde zich daar aan het spel van het lijf en aan dat van de geest; vandaar dat van dit woord onze termen “gymnastiek” en “gymnasium” stammen. Sport heeft, sinds het begin van onze eeuw, een belangrijke rol gespeeld in de arbeidersemancipatie, zoals J. van Santen terecht opmerkt. Denken wij aan voetbal, hockey, gymnastiek. Hier is een imposant en omvangrijk systeem van volksvorming met inzet van relatief weinig baandragers. Veel kan blijkbaar tot stand worden gebracht buiten de baanweg om. Dit blijft waar, ook nu in de sportwereld professionele onderdelen zijn ontstaan. Nog altijd is de amateuristische sector veel meer bevolkt. Wel is daar geld nodig. Waar komt dit vandaan? Er wordt contributie geheven. Gemeente, provincie en rijk geven subsidie. Ook bedrijven waren en zijn vaak tot subsidiëring bereid, ook al omdat zij zelf gebaat zijn bij gezonde en fitte werknemers. Hoe dan ook, hier draait en floreert een imposant systeem, grotendeels buiten de baanvorm om.

Iets dergelijks doet zich ook voor op het terrein van de vrijetijdscultuur, van musische, ludieke, artistieke vorming. Hier zijn soms weliswaar beroepskrachten bezig, zoals deskundige musici die tegen betaling aan huis lesgeven. Maar hier wordt ook heel veel werk verricht ofwel om niets, ofwel tegen een geringe vergoeding die niet als betaling kan worden aangeduid. Professionalis-

me en amateurisme lopen hier op een vreemde manier in elkaar over. Veelal hebben beroepskrachten zoveel plezier in hun bezigheden dat zij zich op zeer gemakkelijke voorwaarden aan amateurgroepen ter beschikking stellen. Iets dergelijks geldt voor schrijvers. Slechts een heel klein deel van hen die op de vrije markt publiceren, kunnen leven dankzij de opbrengst van hun schrijven; het zogenaamde schrijvershonorarium benadert in de verste verte het baaninkomen niet. Er is zeer veel onbetaalde of half betaalde cultuuroverdracht. Het zou een hels werk zijn om alle wat op dit terrein in Nederland bestaat, in kaart te brengen. Artopa veronderstelt deze situatie en speelt er op in; het biedt immers ruimte voor cultuuroverdracht, op voorwaarde dat daar geen betaling aan te pas komt. Toch zijn wij ver verwijderd van de wenselijke toestand, waarin namelijk alle gegadigden de gewenste kansen krijgen. Vele personen krijgen geen gelegenheid om zich van hun sluimerende behoeften bewust te worden. Waar dit wel het geval is, ontbreekt soms het deskundige aanbod. En waar zowel behoeften als aanbod aanwezig zijn, ontbreken nog al eens ruimte en middelen.

Nu ben ik terug bij mijn beginpunt: het was voor mij een aangename verrassing Artopa te leren kennen. Een florerend bedrijf stelt een gebouw ter beschikking voor hen die daaraan behoefte hebben met het oog op hun vrijetijdscultuur. Daarin bevinden zich grotere en kleinere ruimtes die zich op verschillende manieren laten inrichten, met het oog op verschillende doeleinden. Belangrijke middelen zijn aanwezig, van vleugel tot

computer. De ontmoeting van vraag en aanbod wordt er bevorderd. Wie voldoet aan de gestelde voorwaarden, toegang vraagt, krijgt een sleutel. Hij mag gebruiken wat hij nodig heeft, mits hij alles achterlaat zoals hij het aantrof en er geen gelduitwisseling plaatsvindt tussen gever en nemer. Uit het verslag blijkt dat Artopa gedurende de voorbije vijf jaren goed gefunctioneerd heeft. Veel muziek is er uitgevoerd en beluisterd. Vaak is er, onder grote belangstelling, toneel gespeeld. Artopa heeft zeer vaak gefunctioneerd als tentoonstellingsruimte. Zij die kunstige vaardigheden hebben ontwikkeld, konden het resultaat ervan aan belangstellenden laten zien. Op deze wijze konden de kijkers ook hun eigen mogelijkheden ontdekken, want in deze amateuristische sfeer is de kloof tussen vaardige en niet vaardige handen niet zo groot als soms het geval is bij Kunst met een hoofdletter. De beschikbare middelen werden regelmatig benut, gelukkig met respect. Artopa heeft niet het aanschijn van de aarde veranderd, maar heeft wel de een stukje van de Bollenstreek op een nieuwe manier fleurig gemaakt. Niet alle verwachtingen zijn vervuld. Bij de oprichting van Artopa werd speciaal aan werklozen gedacht die op ongewenst manier beschikken over veel "vrije" tijd; zij kwamen niet in de mate waarin dat gehoopt werd. Dit stemt overeen met het bekende feit dat werklozen een in hoge mate onzichtbaar en geruisloos bestaan leiden. Zij lopen niet te koop met hun toestand, en dus ook niet met hun tijdsproblemen.

Artopa is een goed voorbeeld van sociale investering van bedrijfswinst, vooral in een periode waarin vele

investeringen worden gedaan die baanuitschakeling tot gevolg hebben. Ik doel op de investeringen die gedaan worden om meer te produceren met minder medewerkers. Zij zijn nodig, willen ondernemingen het hoofd boven water houden. Brengt deze bedrijfspolitiek hoge winsten op, dan is sociale investering van een deel ervan prijzenswaardig. Het initiatief van Artopa is niet zonder precedentes. Ik denk aan de Ford en Rockefeller Foundation. Ook Philips en Hoogovens hebben initiatieven genomen op cultureel terrein. Artopa is in bepaalde opzichten wel uitzonderlijk. Vooreerst wordt datgene wat er gebeurt helemaal overgelaten aan het initiatief van de gebruikers. Verder worden die gebruikers bij het benutten van ruimte en middelen niet gecontroleerd; het vertrouwen is groot en wordt niet beschaamd. Tenslotte is alle reclame van het moederbedrijf afwezig; Artopa staat volledig los van enige klantenwerving en –binding op het commerciële werkterrein van het moederbedrijf. Artopa floreert. Wel is het de bekende druppel op de gloeiende plaat. Navolging van dit initiatief zou onze samenleving goed doen.

7.6 SAMENVATTING VAN DOLLARS OR DEMOCRACY: A TECHNOLOGY-DRIVEN ALTERNATIVE TO CAPITALISM (2004) YORICK BLUMENFELD, DOOR RANDY HAYES

“Fortunately, capitalism is not an iron law of history: it is an economic and political system which arose out of a decaying feudal structure in the eighteenth century and was advanced by the ‘haves’ over the ‘have nots’. Capitalism Can’t Be Reformed, Try the Incentive Economy.”-- Yorick Blumenfeld

Yorick Blumenfeld’s *Dollars or Democracy: A Technology-Driven Alternative to Capitalism* (2004) contends that capitalism is fundamentally flawed and cannot be overhauled. He provides an alternative he calls the Incentive Economy. His proposed cooperative and ecologically sane society is a positive vision. The book gives many justifications and additional clarifications of how things would work including the transition. Personal liberation is realized in a greater choice of work and leisure time. Nonviolent cooperation, seen as key to human survival, would replace competition. “Cooperation and interdependence are central mechanisms of the evolutionary process.” He knows this is an enormous challenge, but perhaps one for which a new generation could readily adapt. Look how swiftly the once vast Soviet empire

collapsed. The American capitalist supremacy could vanish rapidly as well. New systems are unlikely to come about unless people, in time of crisis, see an attractive alternative. We have the ability and duty to change an economic system that is not serving us well. Below is a summary of Yorick's thinking. A few [bracketed] points were added by me. Blumenfeld truly presents a challenging alternative. Read his book. – Randy Hayes

WHY BLUMENFELD ARGUES AMERICAN CAPITALISM IS UNREFORMABLE:

- 1 Capitalism erodes and corrupts democracy:** Capitalism is fundamentally antidemocratic. Money controls Washington DC, not the other way around. Corporate money tends to buy key political parties. They use their money and purchased power to write and engineer favorable legislation. The pressures of the sugar lobby control our diets. The highest bidder – corporations – buys democracy.
- 2 Bottom feeding:** Capitalism pits countries, states, and counties against each other seeking special tax breaks and subsidies in highly wasteful “corporate welfare” programs. Capitalism seeks the lowest level, cheap labor and least regulations.
- 3 It drives off accountability:** Corporate managers are shielded from accountability to shareholders while shareholders are protected from personal liability of damage done by the corporation. Capitalism cheats control. Multinationals are responsible to no electorate and no governments.

- 4 Capitalism's values are insufficient:** Capitalism doesn't foster many things we value such as controlling child labor, imposing strict health and safety standards, limiting the number of working hours or guaranteeing a day off per week. The market economy has failed to focus on durability and ecologically sustainable products and services.
- 5 It fails to help the poor:** This model underserves over three billion. Two hundred plus years of capitalism has not brought about global prosperity or environmental balance.
- 6 Capitalism has a stability and debt accumulation problem:** The supply of money is dependent on people and firms relying on loans and perpetually increasing their debt. Interest requires endless economic growth, which is neither in the national nor in the global interest. Witness the never ending economic bubble bursts.
- 7 Subsidized and unaccountable:** Capitalists are often heavily subsidized (including subsidized by nature by failing to internalize pollution externalities) and structurally capable of avoiding accountability. For instance, corporations avoid taxes that support infrastructure fundamental to their expansion. They use shell companies, tax havens, and modern electronic transfers to shuffle capital around and evade responsibility.
- 8 Globalized capitalism creates local vulnerability:** Globalized export oriented high-tech capitalism undercuts national and regional self-reliance in key commodities. [Heavy dependence on global sup-

ply lines for items such as food and energy creates a fragile and dangerous situation]. Countries may not be able to feed themselves in the near future.

- 9 **Capitalism undercuts diversity and threatens groups:** It favors cultural homogenization as well as the homogenization of goods and services to advance market control. By pushing Western secular consumerism and materialism and crushing all other value systems some would argue that capitalism inspires terrorism.
- 10 **Capitalism ignores and destroys nature's life support systems:** Capitalism has denied that the biosphere has carrying capacity limits. By failing to internalize environmental/pollution externalities and purposefully misleading people, corporations drive a process that radically reduces planetary carrying capacity. [Massive erosion of top soil via industrial agriculture is one example.] Endless expansion and growth [of the material throughput] is destined to cause overshoot and collapse. [Cod fish is one example. They are not expected to recover from industrial overfishing.] The invisible hand has failed in important ways. "Moral outrage is too mild an expression for the deep levels of corruption at work here." Capitalism will amount to global suicide.

"The past two decades have also been an era of marked intellectual cowardice and timidity in respect to attacking the economic fundamentalists."

THE ESSENTIAL ELEMENTS OF HIS ALTERNATIVE ECONOMY/SOCIETY ARE BELOW

Points 1, 2, 9, & 10 are key to his new economic system.

- 1 **No making money off lending money.** Hence, there are no banks, stock exchanges, or mutual funds.
- 2 **No cash in society.** There is a credit system and people use smart cards for all transactions. There are several reasons for this including reduction of black markets, mafia, etc. The computer era makes management of this system possible when it wasn't before.
- 3 **Labor is the real source of income.** There is a right to useful, rewarding, regular work.
- 4 **The credit value** would likely be some average value for an hour of labor. Think one credit per hour. Think \$ 5 per hour like a minimum wage. Credits are used for what money is now used for legally.
- 5 **Basic survival:** Imagine forty credits given every adult (stay at home mother or whomever) every week for basic food/shelter survival.
- 6 **There is a system of social incentives** centered on cooperation and community. Shifts to renewable energy and massive recycling would be incentivized.
- 7 **He sees a nonviolent transfer out of capitalism.** Personal financial accounts up to five figures would be turned into credits.
- 8 **Most private homes and farms would not be affected.** People would be able to keep most of their tangible assets such as jewelry, paintings, planes and yachts. The question would be where to obtain the means to maintain items such as planes and yachts? Without income from shares, bonds, interest or rent

the upkeep would quickly prove prohibitive.

- 9 **The speculative era of property market would be over.** There is a whole chapter on property saying in part that we have to reconsider the question of property in the context of a more cooperative and mutual society.
- 10 **Businesses are not nationalized or privatized.** There are many smaller, worker-owned cooperatives like the Spanish system of Mondragon. There are about 50,000 cooperatives in the US today in which about 120 million Americans participate. Trade and barter is allowed by cooperatives. Giant corporations are rapidly phased out.
- 11 **There is a factor ten credit reward** (think salaries) for real work responsibility differences and to provide sufficient incentives to people. This provides greater social and economic equality. Absolute equality is not sought.
- 12 **Workers share in profits or losses.** Workers would be held responsible for their cooperatives' ethical behavior (such as effect on local environment), which is a powerful incentive. Workers (as owners) have a democratic voice in the enterprise's policies.
- 13 **The price of goods and services** depends on their actual and marginal costs, not on scarcity value or large profits earned.
- 14 **We would need to exercise material restraint.** If the Chinese ate as much fish as the Japanese it would consume the entire global catch [which is already beyond sustainability].
- 15 **There are local and regional "Credit Service**

Centers" where individuals or cooperatives could be advanced credits. Cooperatives return government advanced credits from profits earned.

- 16 **Initial credit values would mimic current prices** for a while to minimize chaos
- 17 **Controlled reduction or growth** of economic enterprises to protect natural systems.
- 18 **Funding Governments:** National governments funding would follow something like this: Imagine 100 million people getting or earning on average 4000 credits per year. If the government budget were 25% of that it would be deducted automatically (people don't have to file/pay taxes). Local or regional governments would follow some formula. OECD countries typically run about 50%.
- 19 **Additional government revenue** could come from duties and taxes on trade or levies on profits from cooperatives.
- 20 **To promote stability of key services:** Certain services such as water and electricity would be brought back to local/regional government or the state.
- 21 **Health care** would be universal and costs covered by the state.
- 22 **TV, free from the bonds of commercial advertising,** would be returned to a public service function run for the benefit of the viewers and with a strong education function. Entertainment programs would continue, but hopefully a cut or two above the gutter exploitation programs that are too numerous.
- 23 **Advertising would not be prohibited,** but it would not be encouraged with tax breaks or deductions.

We would see an advertising shift from materialism (having stuff) to promoting frugality and being.

24 Overall demand would be regulated by the economic administrators directing the cooperatives [based on local, regional and global carrying capacity issues].

25 Population numbers matter. Every month, despite strong government efforts, China births over a million new mouths to feed. The growing population requires new jobs.

A large role for government and central planning would be needed. Chinese “communist” party leadership has taken on “crony capitalism” with its rush to “modernization” isn’t the model to look toward. “In the Incentive Economy it will no longer be legitimate to continue granting privileges to those who live off the wealth that the labor of others creates.” This approach seeks to provide satisfying work, fair earnings, stable prosperity, and a healthy web of life -- planet wide.

“Ultimately, the struggle for human survival will most likely be determined not by the fittest but by those most capable of cooperation.” -- Yorick Blumenfeld

Yorick Blumenfeld’s *Dollars or Democracy: A Technology-Driven Alternative to Capitalism* (2004) ISBN: 1-4134-6080-1 soft cover; ISBN: 1-4134-6081-x hardcover; US Library of Congress #2004094335

7.7 HET GELIJKHEIDSDIVIDEND

Geert de Vries

De gedachte dat wetenschap behalve welvaart ook gelijkheid en geluk onder de mensen zou kunnen brengen is opgebloeid in de achttiende eeuw. Ze was inbegrepen in de vooruitgangsfilosofie van de Verlichting. Karl Marx heeft in de negentiende eeuw aan deze gedachte een flinke schop naar links gegeven. Gelijkheid moest worden bevochten in klassenstrijd. De onvermijdelijke uitkomst daarvan was gelijkheid, zo betoogde hij op economische en sociaal-wetenschappelijke grondslag. Ook de sociologie, toen nog een jonge discipline, raakte verweven met maatschappijkritiek en nauw betrokken bij de socialistische idealen van de arbeidersbeweging. Sociologie en socialisme bleven in de twintigste eeuw nog een tijd lang met elkaar verbonden. Arbeiders kregen in hun strijd steun van intellectuelen en intellectuelen zagen in arbeiders de dragers van hun idealen. Zoals Herman Gorter schreef: ‘Met een oneind’ge zoetheit ziet mij aan / De stralend rijke Geest der Nieuwe Mensheid.’¹

Maar met de emancipatie van de arbeidersklasse en de academisering van de sociologie is de liefde bekoeld. De sociale ongelijkheid nam in de loop van de twintigste eeuw af. Er hoefde, zo scheen het zeker na de Tweede Wereldoorlog, geen wereld meer gewonnen te worden. Nico Wilterdink heeft deze ontwikkeling in zijn *Vermogensverhoudingen in Nederland* (1984) gedocumenteerd en verklaard.² Wat historici noemen het

‘historisch compromis tussen kapitaal en arbeid’ was het gevolg van de toegenomen interdependentie tussen beide, zo liet Wilterdink zien. De jaren 60 en 70 gaven weliswaar nog een korte opleving te zien van strijdlust en engagement onder studenten en docenten. Maar de arbeidersklasse was verburgerlijkt en tevreden. Daarna werd het stil.

Die stilte is opmerkelijk. In de jaren 70 begon immers de ongelijkheid binnen rijke landen weer toe te nemen. Tussen rijke en arme landen was de ongelijkheid al die tijd blijven groeien. Nico Wilterdink heeft daar in zijn inaugurele rede Ongelijkheid en interdependentie (1993) een verklaring voor gegeven: mondialisering ondergraaft het historisch compromis tussen kapitaal en arbeid op nationale schaal en versterkt de positie van het kapitaal op zowel nationale als wereldschaal.³ Deze verklaring is onder sociologen algemeen aanvaard. De ontwikkeling zelf gaat voort.

Waarom ontstaat er dan geen nieuw verbond tussen maatschappelijk uitgesloten – de onderklassen in rijke samenlevingen en de boeren en arbeiders in arme samenlevingen – aan de ene kant, sociologen aan de andere kant?

De maatschappelijk uitgesloten zijn dunkt mij het slachtoffer van individualisering. Ze moeten, zo leert de meritocratisch-liberale tijdgeest, hun lot aan zichzelf wijten. En dat doen ze ook – goedschiks of kwaadschiks. ‘Eigen schuld, dikke bult’: wie niet begaafd is en niet hard werkt moet zelf maar op de blaren zitten.

Michael Lewis heeft van dit meritocratisch-liberale

gedachtengoed al in 1978 een scherpzinnige en beklemmende analyse gemaakt. De ongelijkheid in de Verenigde Staten, die sindsdien alleen nog maar is toegenomen, was zijns inziens het gevolg van een cultuur van ongelijkheid. De titel van zijn boek is *The culture of inequality*; de kern ervan is als volgt.⁴

Het Amerika van de negentiende eeuw was een land van onbegrensde mogelijkheden. Daarin heeft een ethos wortel geschoten van individual opportunity: je kunt in het leven alles bereiken als je maar wilt. Succes is een bewijs van talent, doorzettingsvermogen, morele superioriteit. De keerzijde hiervan: ‘falen’, is een bewijs van inferioriteit.

Nu is succes per definitie niet voor iedereen weggelegd. In tijden van structurele opwaartse mobiliteit – wanneer zich voor veel mensen nieuwe carrièremogelijkheden openen, zoals in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog – kunnen veel mensen het genoegen van succes smaken. (Ook dan zijn er echter verliezers.) Maar in tijden van circulatiemobiliteit zoals de onze – wanneer het dringen wordt aan de top terwijl die top zelf niet breder wordt – moet tegenover elke maatschappelijk geslaagd leven een mislukt leven staan. Paul van Ostaijen: ‘De ene heer daalt en de andere heer klimt.’⁵ Onder zulke omstandigheden worden vooral middenklassen bedreigd in hun positie en hun zelfgevoel. Voor hen is het prettig, zo betoogde Lewis, als anderen: bijvoorbeeld zwarten, Hispanics, daklozen, en in het huidige Nederland ‘niet-westerse allochtonen’ – het zichtbaar slechter doen.

Zolang zichtbaar mislukken [van anderen] geruststellend is voor de velen die bang zijn dat ze niet genoeg succes hebben, mag je redelijkerwijs veronderstellen dat veel Amerikanen belang hebben bij de continuering van zulk 'mislukken' [...]. Degenen die in het Amerikaanse leven 'mislukken' – de armen, de ongeschoolden, de delinquenten – zijn psychische gijzelaars tegen de vrees voor persoonlijke waardeeloosheid.⁶

Aldus Lewis in 1978 over Amerika. Tegenwoordig geldt dit in bijna alle rijke, kapitalistische samenlevingen en dus ook steeds meer in de werelddamenleving als geheel. Sociale ongelijkheid lijkt een voorwaarde te zijn geworden voor de individuele gemoedsrust van brede middenklassen, juist nu de positie van die middenklassen door processen van mondialisering wordt bedreigd. De sociale ongelijkheid is, zoals Lewis zegt, 'cultureel gemandateerd'. Voor zover zij nog wordt bestreden, gebeurt dit met nadruk op gelijkheid van kansen in plaats van uitkomsten; op empowerment in plaats van compensatie; op individuele verantwoordelijkheid in plaats van overheidsverantwoordelijkheid. Ook in Nederland wordt het vocabulaire van sociale achtergesteldheid sluipenderwijs vervangen door een vocabulaire van individuele achterlijkheid – wie de aansluiting mist loopt achter, heeft niet goed opgelet of niet hard genoeg gewerkt en heeft haar of zijn lot aan zichzelf te wijten.

Achtergestelden zelf komen tegen deze ontwikkelingen nauwelijks in opstand. Het meritocratisch-liberale gedachtengoed is hegemoniaal geworden; het wordt door de slachtoffers ervan onderschreven. 'Ik zal het wel

niet ver brengen want ik kan nu eenmaal niet goed leren' – het is opvallend hoe veel mensen dit als vanzelfsprekend accepteren en hoe weinig mensen de onrechtvaardigheid ervan beseffen. Alsof alleen intelligente mensen recht hebben op een goed leven.

Zonder ressentiment lukt dit accepteren overigens niet. Ressentiment is in nationale arena's een voedingsbodem voor populisme en op het wereldtoneel een voedingsbodem voor terrorisme. In landen als Frankrijk, Oostenrijk, België of Nederland vindt populisme zijn achterban in de benarde middenklassen – zij schoppen omhoog naar 'de elite' en naar beneden naar 'de buitenlanders' – zowel als onder de traditionele delen van de lagere klassen – die schoppen omhoog naar 'de elite' en opzij naar 'de buitenlanders'. Die 'buitenlanders' of immigranten worden dus door beide categorieën op een afstand gehouden en zij vervullen de rol die zwarten vervulden in de analyse van Lewis.

In de mondiale arena zijn het vooral autocratische regimens en fundamentalistische groeperingen die inspelen op ressentimenten van achtergestelden, de 'verdoemden van de aarde' (Franz Fanon).⁷ Hun woede, en in voorkomende gevallen de terreur van degenen die van hun woede misbruik maken, richt zich tegen 'buitenlanders' in hun eigen land maar vooral tegen 'Amerika' of 'het Westen'.

Tot zover over de slachtoffers van de individualisering, de maatschappelijk uitgesloten. Maar nu de daders. Wij sociologen behoren daar zelf toe; we zijn medeplichtig aan de ontwikkeling. Wij hebben immers net als de

meeste andere leden van de middenklasse onze maatschappelijke insluiting, ons succes, liefst aan... onszelf te danken. We zijn er best wel een beetje trots op, lid te zijn van de nieuwe diploma-elite, de nieuwe 'staatsadel' (Pierre Bourdieu).⁸ Liever dan klassenstrijd bestuderen we tegenwoordig sociale differentiatie en stratificatie. Liever dan participierend te observeren onder daklozen bewerken we een multi-level dataset. Liever dan schrijven voor een breed publiek rapporteren we binnen de kleine lezerskring van een 'internationaal' – lees: Engels – vaktijdschrift. En in een daad van pure zelfcensuur hebben we zelfs een universitair publicatieregime omarmd dat ons straft als we in begrijpelijke taal – bijvoorbeeld in het Nederlands – in de publieke arena van dagblad of weekblad de sociale ongelijkheid aan de kaak stellen. Last van ressentiment hebben wij niet: onze levens zijn immers geslaagd.

Sociale ongelijkheid blijft intussen een kernthema van de sociologie, niet alleen als onderzoeksvraag maar ook als maatschappelijk mandaat. Zoals de belastingbetaler de zorg voor haar gezondheid in handen legt van artsen en die voor haar financiën in handen van economen – toegegeven: niet zonder risico, zo leerde de kredietcrisis – zo legt zij de zorg voor de maatschappelijke verhoudingen in handen van sociologen. Die zorg zou zij althans aan sociologen moeten kunnen toevertrouwen. De belastingbetaler mag daarbij veel van ons verwachten. Sociale ongelijkheid werkt immers diep door in haar en ons leven.

En de sociologie weet heel veel van die doorwerking.

Er bestaat tegenwoordig een zee van empirisch-sociologische studies die bewijzen dat de ongelijkheid, zowel binnen westerse samenlevingen als in de wereld als geheel, op structurele gronden berust en dat ze niet het gevolg is van domheid en luiheid van arme mensen.

Wie van de consequenties van structurele sociale ongelijkheid een actueel overzicht wil krijgen moet *The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone* lezen.⁹ Richard Wilkinson en Kate Pickett tonen daarin aan dat meer egalitaire samenlevingen beter zijn voor het welzijn van mensen dan minder egalitaire, zelfs al zijn de laatste rijker. Dit geldt voor een hele reeks van welzijnsindicatoren. Japan, de Scandinavische landen, Nederland en Duitsland kennen minder armoede, minder geweld, minder gevangenen, een gezondere en langer levende bevolking en een kleinere ecologische voetafdruk dan de Verenigde Staten, Portugal, het Verenigd Koninkrijk, Australië en Israël. Mensen zijn in Japan, Scandinavië, Duitsland en Nederland bovendien gelukkiger. (Wilkinson en Pickett doen bewonderenswaardig veel moeite om hun inzichten publiek te maken. Zie hiervoor de website van hun Equality Trust op <http://www.equalitytrust.org.uk/>.) Welzijn is kennelijk een 'positieve externaliteit' van gelijkheid. Gelijkheid is niet alleen rechtvaardig, gelijkheid maakt mensen ook gelukkiger. Je zou kunnen spreken van een gelijkheidsdividend.

Het was de historische rol van sociologen om de maatschappelijke ongelijkheid zowel te analyseren als te kritiseren. Zij (wij) zouden anno 2012 de ongelijkheid opnieuw en nog méér moeten durven kritiseren. We be-

schikken over meer inzicht en betere argumenten dan ooit tevoren. Wat Verlichtingsfilosofen hoopten, wat Marx aannam en wat Gorter dichtte, dat kunnen wij nu laten zien. Het aan de kaak stellen van de maatschappelijke ongelijkheid is onze plicht. Ook mensen zonder verdienste verdienen immers een fatsoenlijk leven.

Dr. G.C. de Vries is hoofddocent sociologie aan de Vrije Universiteit en Amsterdam University College. Deze beschouwing is eerder gepubliceerd in de bundel Cultuur en Ongelijkheid, verschenen ter gelegenheid van het emeritaat van prof. dr. Nico Wilterdink (Amsterdam: AMB, 2011).

- 1 Herman Gorter (1952) *Verzamelde werken. Deel 8. Laatste gedichten* (eds. Jenne Clinge Doorenbos en Garnt Stuiveling). Bussum / Amsterdam: C.A.J. van Dishoeck / Em. Querido, p. 169.
- 2 Nico Wilterdink (1984) *Vermogensverhoudingen in Nederland. Ontwikkelingen sinds de negentiende eeuw*. Amsterdam: Arbeiderspers, 1984.
- 3 Nico Wilterdink (1993) *Ongelijkheid en interdependentie. Ontwikkelingen in welstandsverhoudingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1993.
- 4 Michael Lewis (1978) *The Culture of Inequality*. Amherst: University of Massachusetts.
- 5 Paul van Ostaijen (1952) 'Alpejagerslied.' *Verzameld werk / Poëzie*. Z.p.: De Sikkel / Daamen / Van Oorschot, Dl. II, p. 240.
- 6 Lewis, a.w., p. 50-51.
- 7 Franz Fanon (1961) *Les Damnés de la Terre*. Paris: Maspéro.
- 8 Pierre Bourdieu (1989) *La noblesse d'état. Grandes écoles et esprit de*

corps. Paris: Minuit. Zie ook Mark Bovens & Anchrith Wille (2010) *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Bert Bakker.

- 9 Richard Wilkinson & Kate Pickett (2009) *The Spirit Level. Why Equality is Better for Everyone*. London: Allen Lane, 2009. Zie ook Richard Wilkinson (2005) *The Impact of Inequality. How to Make Sick Societies Healthier*. New York / London: New Press.

7.8 GRONDEN VAN VERLENING VAN DE ZILVEREN ANJER OP 19 JUNI 2008

Loek Dijkman, geboren op 22 februari 1942 te Velsen, is een ondernemer met een groot cultureel en maatschappelijk hart. Met de door hem opgerichte Stichting Utopa financiert hij tal van prachtige en waardevolle projecten, en biedt hij kunstzinnig talent de tijd en de middelen om zich te ontplooiën. De liefde, gedrevenheid, vasthoudendheid en charme waarmee hij zich inzet, dwingen grote bewondering af.

Hooggeachte heer Dijkman,

Volgens mij bent u de uitvinder van wat tegenwoordig maatschappelijk betrokken ondernemen heet. Twintig jaar geleden hebt u als eigenaar/directeur van de Topa Groep alle aandelen aan een stichting overgedragen. De bedrijfswinsten komen daardoor volledig ten goede aan die stichting. U hebt die stap genomen vanuit de overtuiging dat een onderneming meer is dan een werkverschaffer en een winstmachine. U bent de drijvende kracht achter de Stichting Utopa, die maatschappelijk en culturele activiteiten ondersteunt, en talenten stimuleert.

Met hartstocht, liefde en een tomeloze inzet realiseert u projecten op cultureel en sociaal terrein. De meest aansprekende noem ik hier. De restauratie van Villa

Hinkeloord op de Wageningse Berg en de vestiging in de villa van de beeldengalerij Het Depot. Het Depot herbergt een permanente tentoonstelling over hedendaagse beeldhouwkunst, maar is ook de plek waar beeldhouwers de kans krijgen zich te ontplooiën. Die beeldhouwers roemen uw bevoegenheid en uw warme belangstelling voor de mens achter de kunstenaar.

Ook de Nederlandse orgelwereld heeft veel aan u te danken. Zonder uw financiële en organisatorische steun zouden veel orgels niet kunnen worden gerestaureerd en zou de orgelmuziek in Nederland een kwijnend bestaan leiden. U hebt in de Parkkerk in Amsterdam het centrum voor orgelmuziek opgericht, een internationaal concertpodium dat de naam Orgelpark heeft gekregen. Met uw hulp kon het Sauerorgel van de kerk worden gerestaureerd en konden andere orgels worden aangeschaft.

Molens mogen zich evenzeer in uw gulle aandacht verheugen. Als voorzitter van de Rijnlandse Molenstichting hebt u de bijna ter ziele gegane stichting nieuw leven in geblazen. Het is u gelukt om alle molens maalvaardig te restaureren. De stichting heeft nu 43 molens in eigendom die alle in goede staat verkeren.

U beweegt zich op alle werkterreinen van het fonds. Ik noemde al projecten op het gebied van beeldende kunst, muziek en monumentenzorg. Maar ook wetenschap en natuurbehoud gaan u ter harte. Bij het stimuleren van onderzoek in de mediterrane archeologie

aan de Universiteit van Amsterdam, hebt u een belangrijke rol gespeeld, het verwaarloosde Arboretum in Wageningen wist u in goede staat terug te brengen.

U, meneer Dijkman, speelt het klaar om bijna utopische doelen te realiseren. Voor u geldt niet – ik spreek vrij naar Elsschot – dat tussen droom en daad praktische bezwaren staan. U krijgt vandaag de Zilveren Anjer, omdat u het bovenal voor anderen mogelijk maakt hun dromen te verwezenlijken.

7.9 “NEGATIEVE INKOMSTENBELASTING”

Gedeelte 5.4 uit de publicatie van B. Jacobs, R.A. de Mooy en C. Folmer, 2006

Voorstellen voor een vlaktaks worden soms gecombineerd met de structuur van een negatieve inkomstenbelasting. De heffingskorting wordt altijd uitbetaald (eng: refundable tax credit), ook als daar geen inkomsten tegenover staan. De heffingskorting werkt dan feitelijk als een basisinkomen. Bij haar aantreden als FNV-voorzitter, pleitte bijvoorbeeld mevrouw Agnes Jongerius voor zo'n basisinkomen van circa 400 euro per maand.

Het aantrekkelijke van een basisinkomen is dat het een aantal andere inkomensoverdrachten overbodig maakt. Te denken valt aan bijstandsuitkeringen, huursubsidie of de zorgtoeslag. De genoemde regelingen gaan vaak gepaard met hoge uitvoeringskosten, omdat ze toetsen op de aanwezigheid van inkomen of vermogen. Een basisinkomen maakt financiële steun op het niveau van individuen en de huishoudens waarvan zij deel uitmaken beter beheersbaar en uitvoerbaar (Atkinson, 2002). Vanwege de grotere transparantie zijn misbruik en nalatig gedrag makkelijker te voorkomen, terwijl bovendien de uitvoering in handen komt van één instantie. De administratieve lasten voor burgers nemen af. De burgers genieten ook meer privacy, omdat veel informatie over hun persoonlijke omstandigheden niet langer

tussen diverse ambtelijke instanties hoeft te worden uitgewisseld. Kortom, een negatieve inkomstenbelasting is de eenvoudigste vorm van inkomensherverdeling met de laagste uitvoeringskosten en de hoogste waarborg van privacy.

Ondanks deze voordelen vormt een uniform basisinkomen geen doelmatig middel om de inkomens te herverdelen. Invoering ervan leidt tot hoge kosten en een hoge belastingdruk. Dit verstoort het arbeidsaanbod en vermindert de welvaart. De hogere kosten ontstaan vooral, doordat circa 1 miljoen niet werkende partners van werkende kostwinners in plaats van de bestaande relatief bescheiden heffingskorting een aanzienlijk hoger basisinkomen zouden toucheren. Om een en ander te illustreren, rekenen we met MIMIC een variant van het basisinkomen door. De variant omvat de volgende reeks maatregelen. Het basisinkomen bedraagt circa 550 euro netto per maand, oftewel 50 procent van het netto sociaal minimum voor (echt)paren. Hierop heeft ieder individu tussen de 18 en 65 jaar aanspraak, uitgezonderd studenten. De kosten van dit basisinkomen bedragen 78 miljard euro. Deze kosten worden deels gefinancierd door het afschaffen van enkele bestaande regelingen. Zo worden de algemene heffingskorting en de arbeidskorting afgeschaft, hetgeen circa 30 miljard euro oplevert. De huidige bijstandsuitkering verlagen we met het bedrag van het basisinkomen. Wanneer beide partners niet werken, reikt hun gezamenlijke basisinkomen dus precies tot aan het huidige netto sociaal minimum. Alleenstaanden en alleenstaande ouders ontvangen

een toeslag zodat hun inkomen niet verandert ten opzichte van de huidige situatie. Ook de uitkeringen in het kader van de Werkloosheidswet en de arbeidsongeschiktheidsverzekeringen WIA/IVA nemen af met het bedrag van het basisinkomen. Voor deze verzekeringen blijft dus slechts een aanvullend deel over. De uitkering aan studenten en bejaarden gaat zodanig omhoog dat zij per saldo gemiddeld genomen geen netto inkomensdaling ervaren door de hervorming. De uiteindelijke rekening voor de overheid bedraagt dan nog altijd zo'n 47 miljard euro. Financiering vindt plaats door een vlaktaks van 54 procent.*

De simulatie uitkomsten van het basisinkomen staan in tabel 5.3. Het bovenste deel toont de exante inkomenseffecten. We zien dat alleenverdieners profiteren, ten koste van alleenstaanden. Hoogopgeleiden gaan er per saldo flink op achteruit terwijl laaggeschoolden gemiddeld genomen baat hebben bij het basisinkomen. De relatieve uitkeringsvoet daalt met 21/4 procent, ondanks afschaffing van de arbeidskorting. Dit komt doordat conditionele steun, zoals de bijstand en de WW verdwijnen of drastisch worden verlaagd, terwijl het basisinkomen ook wordt verstrekt aan werkenden. Het verschil tussen loon en uitkering neemt daardoor fors toe. De ongelijkheid binnen de groep alleenstaanden daalt flink: de Theil-coëfficiënt daalt met 14%.

De lagere relatieve uitkeringsvoet en de hogere marginale belastingdruk leiden tot een daling in de werkloosheidsvoet met 1 3/4 procentpunt. De keerzijde van

de medaille is dat de hogere marginale belastingdruk versturende effecten heeft op het arbeidsaanbod. Een vlaktaks met een tarief van 54 procent is immers nodig om de gehele operatie te financieren. Gemiddeld neemt de marginale druk voor werknemers met 8 procentpunten toe. Dit reduceert het arbeidsaanbod van de grote middengroepen. De krimp manifesteert zich vooral bij partners van kostwinners en alleenstaanden. Het totale arbeidsaanbod in uren daalt met 5 1/4 procent. Ook de participatiegraad van vrouwen krijgt een klap: -9 3/4 procent. Het netto effect van een lager arbeidsaanbod en minder werkloosheid is een daling in de werkgelegenheid met 3 3/4 procent.

Sterker nog dan bij de vlaktaks, impliceert een basisinkomen dus grotere verstoringen voor de arbeidsmarkt dan bij het huidige stelsel dat inkomenssteun beter richt op kwetsbare groepen. De efficiëntere vorm van herverdeling in het huidige stelsel heeft dus een prijs in termen van hogere uitvoeringskosten en minder privacy.

Tabel 5.3 Inkomens- en lange-termijn arbeidsmarkt-effecten van een basisinkomen (a)

Inkomenseffecten	
Werkende gezinnen	3,5
Alleenverdiener	13,5
Tweeverdiener	1
Werkende alleenstaanden	-2
Laaggeschoold	1,5
Hooggeschoold	-2,5
Ongelijkheidsmaatstaf alleenstaanden (Theil-coëfficiënt)	-14
WW-uitkering	-0,25
Bijstandsuitkering	-0,5
Bejaarden	1
Marginale belastingdruk (absolute mutatie)	8
Relatieve uitkeringsvoet (absolute mutatie)	-2,25
Arbeidsmarkteffecten	
Participatiegraad van vrouwen	-9,75
Arbeidsaanbod in uren	-5,25
Kostwinner	-1,5
Tweede verdiener	-8,5
Alleenstaande	-7,5
Aandeel hoogopgeleiden in het arbeidsaanbod	0
Loonkosten	8,75
Laaggeschoold	6
Hooggeschoold	10
Werkgelegenheid	-3,75
Laaggeschoold	-0,5
Hooggeschoold	-5
Werkloosheidsvoet (absolute mutatie)	-1,75
Laaggeschoold	-3,75
Hooggeschoold	-1

(a) Voor een specificatie van deze variant zij verwezen naar de hoofdtekst. De inkomenseffecten zijn ex-ante effecten en gemiddeld per huishoudcategorie. Alle variabelen weerspiegelen relatieve veranderingen, tenzij anders vermeld. Bron: MIMIC simulaties.

* Voor deze ingrijpende variant presenteren we geen puntenwolken of koopkrachteffecten, zoals gedaan voor de vlaktaks-varianten. We beperken ons tot de ex-ante inkomenseffecten zoals gegenereerd met MIMIC. Daarbij presenteren we ook geen effect op de Theil-coëfficiënt omdat weliswaar de individuele inkomensverdeling gelijkjer wordt, maar de verdeling van gezinsinkomens een totaal ander beeld geeft.

7.10 DIE SCHLESISCHEN WEBER, HEINRICH HEINE

Im düstern Auge keine Träne,
Sie sitzen am Webstuhl und fletschen die Zähne:
“Deutschland, wir weben dein Leichentuch,
Wir weben hinein den dreifachen Fluch -
Wir weben, wir weben!

Ein Fluch dem Gotte, zu dem wir gebeten
In Winterskälte und Hungersnöten;
Wir haben vergebens gehofft und geharrt,
Er hat uns geäfft, gefoppt und genarrt -
Wir weben, wir weben!

Ein Fluch dem König, dem König der Reichen,
Den unser Elend nicht konnte erweichen,
Der den letzten Groschen von uns erpreßt
Und uns wie Hunde erschießen läßt -
Wir weben, wir weben!

Ein Fluch dem falschen Vaterlande,
Wo nur gedeihen Schmach und Schande,
Wo jede Blume früh geknickt,
Wo Fäulnis und Moder den Wurm erquickt -
Wir weben, wir weben!

Das Schiffchen fliegt, der Webstuhl kracht,
Wir weben emsig Tag und Nacht -
Altdeutschland, wir weben dein Leichentuch,
Wir weben hinein den dreifachen Fluch -
Wir weben, wir weben!”

(1844)

7.11 TOESPRAAK JAN TERLOUW BIJ DE AANBIEDING VAN HET EERSTE EXEMPLAAR VAN HET BOEK *50 JAAR ANDERS ONDERNEMEN* 25 MEI 2013

Vijftig jaar anders ondernemen: verdeling van inkom-
men, bezit en tijd.

Wie het boek van Loek Dijkman leest maakt kennis met
een idealist, een filantroop, een utopist. Hij leest dat
waarde niet gaat over geld.

Dat voldoening niet synoniem is met rijk worden.

Dat succes te vaak gelijk wordt gesteld met financieel
succes.

En zo'n lezer zou tot de conclusie kunnen komen dat
Loek Dijkman een goedbedoelende, wereldvreemde,
van iedere realiteitszin verstoken hemelbestormer is.
Die conclusie deugt niet. Het mooie van Loek Dijkmans
leven en van het boek is dat hij aan zijn filantropische
en utopistische idealen niet alleen 50 jaar trouw is geble-
ven, hij is er succesvol mee geweest. Hij heeft laten zien
dat het kan. Zijn opvattingen over een rechtvaardiger
inkomensverdeling zijn geen luchtfietserij: het kan. Zijn
gedachte over het eigen vermogen van een onderne-
ming, over de functie van de onderneming die aanzien-
lijk uitgaat boven alleen het maken van winst, over de
relatie tussen aandeelhouders, klanten en medewerkers,

zijn modern maar niet onrealistisch, want hij heeft het
in de praktijk bewezen.

Vrijwel alle economen zijn groei-economen; Dijkman
ziet de economie in een breder perspectief. Je zou het
theorie kunnen noemen met weinig praktische waarde,
als hij niet 50 jaar lang had laten zien dat het kan werken.

Ik vraag wel eens aan jongen mensen: stel je voor dat je
oud bent en terugkijkt op je leven. Wat hoop je dan te
hebben bereikt?

Zelden is het antwoord: dat ik in een Ferrari heb ge-
reden of in een kasteel heb gewoond. Veeleer krijg ik
dingen te horen als liefde en vriendschap, een partner
met wie het een levenlang klikt, een goede gezondheid,
succes in het werk, een vol, boeiend leven, een gelukkig
leven. Dat gelukkige leven moge dan een relatie hebben
met een zekere welvaart, maar erg dominant is die niet.
En toch, als je ziet hoe de samenleving is ingericht, zie
je een ander beeld. Winstmaximalisatie, materialisme,
eenzaamheid, dieren gedegradeerd tot industrieel pro-
duct, verschraving van kunst en cultuur, afbraak van
maatschappelijke verantwoordelijkheid. Als we even
nadenken over wat we de moeite waard vinden in het
leven, dan gaat het voor velen toch om dingen als waar-
heid en schoonheid. Met waarheid bedoel ik kennis, op-
rechtheid, onderscheid maken tussen het kostelijke en
het snode, jezelf niet voor de gek houden met valse illu-
sies of kromme redeneringen. Onder schoonheid versta
ik liefde, kunst, humor, natuur.

Is het niet vreemd dat we nastreven wat we niet wer-
kelijk willen, dat we de samenleving inrichten op een

wijze die in strijd is met onze werkelijke behoeften, dat we vaak handelen op een manier die onze echte belangen in de weg staat?

In het boek 'vijftig jaar anders ondernemen' staan beschouwingen van iemand die grondig heeft nagedacht over de inrichting van onze industriestaat. Het eerste hoofdstuk heeft de titel "Economische dogma's". De auteur heeft er kennelijk zeer veel over gelezen en trekt zijn eigen conclusies. Over het kapitalistische systeem, over wat we het neoliberalisme noemen, het marktdenken, nastreven van het eigenbelang wat volgens sommigen de beste weg is naar een gezamenlijk belang. De auteur vindt dat onzin, en hij heeft recht van spreken omdat hij vijftig jaar lang heeft laten zien dat het anders kan.

Ik denk en hoop dat Loek Dijkman een wegbereider is, een voorloper. Want er moet veel veranderen. We zitten in een recessie die al in 2007 is begonnen. Met een financiële crisis, een bankencrisis. Dat doet denken aan de grote crisis in de dertiger jaren van de vorige eeuw. Die begon ook bij de banken. Op 24 oktober 1929 stortten de beurzen in, een dag die bekend is gaan staan als zwarte donderdag. Lange jaren van enorme werkloosheid zijn gevolgd en uiteindelijk een wereldoorlog. Er zijn verschillen en overeenkomsten met de huidige situatie. De werkloosheid neemt ook nu sterk toe, vooral in landen als Spanje en Portugal, waar met name de jeugdwerkloosheid schrijnend is. Bij ons is het nog minder erg, vooral omdat er nu meer vangnetten zijn, zoals de AOW.

Maar een groot verschil zijn vooral de oplossingsmogeheden.

In 1945 brak een periode aan waarin de banken strenger werden gecontroleerd en alle inspanningen zich konden richten op groei van de economie. Groei-percentages van 10 of 12 procent, een ongekennde stijging van de welvaart gedurende een halve eeuw. Dat kan nu niet. Want we zijn aangeland in een situatie waarin we meer van de aarde vragen dan die aan kan. Dat vraagt om een ander type economie. We zijn eraan gewend geraakt dat iedere rimpeling in de economie wordt opgelost met het medicijn groei. Het enige medicijn dat economen kennen. Vraag aan een ondernemer of een vakbondsman, aan de premier of aan een kamerlid hoe we de crisis moeten oplossen en het antwoord is: herstel de groei. Jaag de consumptie aan.

Vorig jaar waren er kamerverkiezingen, weet u nog? Ik denk dat er twee majeure problemen zijn in de samenleving van vandaag:

- De vereenzaming, de doorgeslagen individualisering, het afnemen van verantwoordelijkheid voor elkaar voelen.
- De noodzaak om de economie aan te passen aan een verschralende aarde, aan een warmerwordende aarde, aan het besef dat de aarde een eindig systeem is.

Over beide problemen heb ik nauwelijks iets gehoord in de campagne en ik vond er nauwelijks iets van terug in het regeerakkoord. In het boek dat vandaag verschijnt is er zeer veel over te lezen. Citaat uit het boek:

'Zelfs zaken die vroeger niet gekocht of verkocht werden, worden heden ten dage vercommercialiseerd. Begrippen als vriendschap en persoonlijkheid zijn vandaag de dag hot items in de reclame- en advertentiewereld en

dus ook in de commercie. Aanhoudend wordt de boodschap gebracht dat ook deze zaken te koop zijn. Alles wordt tot een product vervormd. Alles krijgt en heeft zijn prijs, maar we zijn ons steeds minder van de waarde van iets bewust: drinkwater, kennis, geschiedenis, schone lucht, een paardenbloem, trouw, een relatie, de liefde, een kus...²

Loek Dijkman, ondernemer, is ervan overtuigd dat het huidige kapitalistische systeem niet uit zichzelf de wijzigingen zal brengen die noodzakelijk zijn.

Interessant is ook wat hij vindt van aandeelhouders. Hij constateert dat aandeelhouders geen ‘houders’ meer zijn, maar handelaren in aandelen. Dus handelaren in kapitaal en arbeid. “Na een ontslagronde stijgt de koers van het aandeel,” schrijft hij.

In het boek legt de schrijver ook verantwoording af over de stichting van Artopa en de opvolger Utopa. Artopa: het samenvoegen van twee werelden, die van kunst en vrije tijd, en die van het bedrijf. Utopa: het herbestemmen van overwinst, met de gedachte dat winst van een onderneming voor een deel moet worden toebedeeld aan de maatschappij waaraan die onderneming de winsten heeft ontleend. En andere motieven.

Waarom moet de winst niet als extra uitkering naar de medewerkers? Omdat Dijkman niet van bonussen houdt. Hij is expliciet tegenstander van variabele inkomens die groter zijn dan ongeveer 10 tot 15% van het vaste inkomen. Het geeft alleen maar onrust. Hij vindt het gevaarlijk voor de onderneming en voor de werknemer als de beloning zo hoog wordt dat die werknemer

nergens anders meer terecht kan zonder erop achteruit te gaan. Sluit je medewerkers niet op in een gouden kooi. Het boek is vol met dit soort moderne, actuele standpunten, een overvloed aan discussiestof.

Utopa. Dijkman constateert dat door de eeuwen heen alle utopieën betrekking hadden op de relatie van de mens tot zijn omgeving, de verhouding van mens tot mens, van de mens tot de natuur, en van de mens tot zijn werk. Dus vooral betrekking hadden op de twee onderwerpen die in de verkiezingscampagne niet aan de beurt kwamen: de verantwoordelijkheid van mensen voor elkaar, en de verantwoordelijkheid van de mens voor de aarde. Zo werden of worden ondersteund: kansarmen en hoogbegaafden. Arbeidsfilosofie en vakmanschap. Geschiedenis en muziek.

Dat heeft geleid tot arboreta in Wageningen, een beeldgalerij in Wageningen, het kinderrechtshuis in Leiden, een Utopa-Academie waar o.a. kinderen zich kunnen ontwikkelen en ontplooien, en tot het Orgelpark waar we ons bevinden.

Winstbestemming richting samenleving. Wat mooi.

Vijftig jaar anders ondernemen. Ondernemen, het is zo’n prachtig woord. Het staat tegenover nietsdoen, berusten, platgetreden paden bewandelen, risico’s mijden. In natuurkundige zin wordt tijd gemeten in seconden. Maar in onze beleving wordt tijd beleefd in acties, in gebeurtenissen, in ondernemerschap. Leven is beweging, verandering, vooruitgang, initiatief. Ondernemers hebben het woord gekozen dat naadloos past bij de essen-

tie van hun bestaan. Loek Dijkman heeft in vijftig jaar ondernemerschap getoond hoe breed het begrip is, hoe divers, hoe vol van mogelijkheden. Ondernemers zijn de ruggegraad van de samenleving, ze scheppen de mogelijkheid voor werk, voor productie, voor welvaartsverhoging, voor dynamiek. Als je naast deze aspecten van ondernemerschap ook nog laat zien dat dat ondernemen nog weer anders kan, nog breder, nog veelomvattender, nog toekomstgerichter, nog meer gericht op nieuwe mogelijkheden, dan heb je het woord zijn ultieme inhoud gegeven.

Loek Dijkman vindt dat het leven waard is om geleefd te worden. Hij is een man die tot tranen toe wordt geroerd door de laatste sonate die Schubert heeft gecomponeerd. Die gelooft in een betere wereld, nu en later.

Hij is een man die altijd denkt aan beter.
Een man van innovatie en van hoop.
Een medewerker is vooral een mens.
Een klant is niet vooral een winstobject
maar iemand met een hart en met een ziel.
Hij is geen utopist met vreemde wensen.
Een mensenvriend is hij, een filantroop.

Vandaag een dag van afscheid, van vaarwel.
Er is een tijd van komen en van gaan.
Een boek met veel ideeën en gedachten.
Een schaar van goede vrienden die er zijn.
Een dag die blijft als een punt des tijds.
Mengeling van een lach en van een traan.

Hij neemt nu afscheid van de Topa-Groep
't Succes van dat bedrijf wil hij niet claimen.
Althans, niet louter voor hemzelf.
De medewerkers mogen erin delen.
En ook, zegt hij, hij had daarbij geluk.
Maar één ding weten we: Loek Dijkman heeft een frisse
nieuwe kijk op ondernemen.

Ik acht me zeer bevoorrecht dat ik het eerste exemplaar
van dit boek, waarin het geloof in een betere wereld met
argumenten omkleed wordt beschreven, in ontvangst
mag nemen. Ik feliciteer de auteur en allen die hem
dierbaar zijn.

Jan Terlouw

7.12 SIR ANTHONY B. ATKINSON 15 VOORSTELLEN OM DE ONGELIJKHEID TERUG TE DRINGEN.

Uit: Ongelijkheid. Wat kunnen we eraan doen?

Uitgeverij Polis Antwerpen, 2015

Voorstel 1.

De sturing van technologische veranderingen zou een expliciet aandachtspunt voor beleidsmakers moeten zijn, met als doel innovaties te stimuleren die de inzetbaarheid van personeel verhogen en de menselijke dimensie van dienstverlening benadrukken. (hoofdstuk 4)

Voorstel 2.

Het overheidsbeleid moet zich richten op een goede machtsbalans tussen alle belanghebbenden. Daartoe moet er (a) een expliciete dimensie betreffende de verdeling worden geïntroduceerd in het mededingingsbeleid; (b) een wettelijk kader worden geschapen waardoor vakbonden onder gelijke voorwaarden werknemers kunnen vertegenwoordigen; en (c) waar zoiets nog niet bestaat, een sociaaleconomische raad worden opgericht waarin de sociale partners en andere non-gouvernementele organisaties vertegenwoordigd zijn. (hoofdstuk 4)

Voorstel 3.

De overheid moet een expliciet doel stellen voor het voorkomen en terugdringen van werkloosheid en moet deze ambitie ondersteunen door te zorgen voor gegaran-

deerde overheidsbanen tegen het minimumloon voor degenen die daar behoefte aan hebben. (hoofdstuk 5)

Voorstel 4.

Er moet een nationaal inkomensbeleid komen, bestaande uit twee elementen: een wettelijk minimumloon op een leefbaar niveau, en een gedragscode voor loon boven het minimum, overeen te komen in het kader van een 'nationale discussie' waarbij de nationale sociaaleconomische raad betrokken is. (hoofdstuk 5)

Voorstel 5.

De regering moet via nationale spaarobligaties een gegarandeerde positieve reële rente aanbieden op spaargeld, met een maximuminleg per persoon. (hoofdstuk 6)

Voorstel 6.

Er moet een kapitaalschenking komen (een minimum-erfenis) die aan iedereen wordt uitbetaald bij het bereiken van de meerderjarige leeftijd. (hoofdstuk 6)

Voorstel 7.

Er moet een staatsinvesteringsautoriteit in het leven worden geroepen die een overheidsfonds beheert met het doel de nettowaarde van de publieke sector te verhogen door te beleggen in bedrijven en vastgoed. (hoofdstuk 6)

Voorstel 8.

We moeten terug naar een progressievere tariefstructuur voor de persoonlijke inkomstenbelasting, met

marginale belastingtarieven die met oplopende inkomenscategorieën geleidelijk oplopen naar een topniveau van 65 procent, in combinatie met een verbreding van de heffingsgrondslag. (hoofdstuk 7)

Voorstel 9.

De overheid moet in de persoonlijke inkomstenbelasting een Earned Income Discount (inkomensafhankelijke heffingskorting) invoeren, beperkt tot de onderste inkomstenschaal. (hoofdstuk 7)

Voorstel 10.

De ontvangst van een erfenis of schenking onder leven zou moeten worden belast onder een progressieve levenslange belasting op kapitaalinkomen. (hoofdstuk 7)

Voorstel 11.

Er zou een proportionele of progressieve onroerendezaakbelasting moeten komen op basis van up-to-date gehouden taxatiewaarden. (hoofdstuk 7)

Voorstel 12.

Kinderbijslag moet in ruime mate worden uitgekeerd voor alle kinderen, en belast als inkomsten. (hoofdstuk 8)

Voorstel 13.

Op nationaal niveau zou een participatie-inkomen moeten worden ingesteld als aanvulling op de bestaande sociale zekerheid en met vooruitzicht op een EU-breed basiskinderinkomen. (hoofdstuk 8)

Voorstel 14.

Er moet een vernieuwing in de sociale verzekeringen plaatsvinden waarbij het niveau én de dekking van de uitkeringen worden verhoogd. (hoofdstuk 8)

Voorstel 15.

Rijke landen behoren het streefcijfer voor hun nationale ontwikkelingshulp op te voeren tot 1 procent van hun bruto nationaal inkomen. (hoofdstuk 8)

Naast deze voorstellen heb ik enkele ideeën genoemd die de moeite van verder overdenken waard zijn:

- Idee om op door te gaan: een ingrijpende herziening van de toegang van huishoudens tot de kredietmarkt voor leningen die niet gedekt worden door een woning.
- Idee om op door te gaan: onderzoek of een ‘op de inkomstenbelasting gebaseerde’ benadering van de premies voor private pensioenen zinvol zou zijn, op de wijze van de huidige ‘speciale spaarregelingen’, waarmee de belastingheffing naar voren zou worden geschoven.
- Idee om op door te gaan: onderzoek opnieuw of het mogelijk is een jaarlijkse vermogensbelasting in te voeren en aan welke voorwaarden moet worden voldaan om zo’n belasting met succes te introduceren.
- Idee om op door te gaan: een wereldwijd belastingregime voor persoonlijke belastingbetalers, gebaseerd op

het totale vermogen, en een minimumbelasting voor vennootschappen.

Hiermee heb ik een actieprogramma voorgelegd. Is het een pakket? Niet in de zin dat je alle voorstellen zou afwijzen als je enkele elementen onwenselijk of onhaalbaar vindt. Maar in twee opzichten wel. In de eerste plaats hangen ze onderling samen. Sommige maatregelen zullen beter werken als ze worden gecombineerd met andere onderdelen van het programma. Het belasten van uitkeringen werkt doelgerichter als het samen gaat met een tarievenstructuur voor de inkomstenbelasting waarin de marginale belastingtarieven gelijkmatig stijgen met het inkomen, zoals hier is voorgesteld. Het werk van de in voorstel 4 genoemde sociaaleconomische raad wordt vergemakkelijkt als de wettelijke positie van vakbonden wordt versterkt (voorstel 2). In de tweede plaats moeten we uitkomen voor onze onwetendheid. Hoewel we weliswaar een vrij goed idee hebben van de mechanismen die tot groeiende ongelijkheid hebben geleid, zijn we verre van zeker van de bijdrage van elk daarvan. Als we vooruitgang willen boeken, kunnen we dus niet gokken op één enkele benadering.

Sommige mensen zullen toch zeggen dat het ‘onhaalbaar’ is, of ‘onbetaalbaar’. Ik bespreek dergelijke bezwaren in het derde deel van dit boek.

7.13 DE IDEALENFABRIEK

De utopie lijkt opnieuw in de belangstelling te staan. En dat hangt natuurlijk niet alleen samen met het feit dat ruim vijfhonderd jaar geleden de uitgave van *Utopia* van Thomas More in Leuven van de pers rolde. In de Idealenfabriek wil Stichting Utopa haar utopische idealen uitdragen door wisselende thema's aan de orde te stellen middels een tijdschrift, discussies, maaltijden, tentoonstellingen en publicaties. De Idealenfabriek wil uitvoerig en gedegen complexe problematieken van alle kanten belichten en zo de samenleving een stukje verbeteren.

UTOPISCHE IDEALEN, GELOOF IN IETS BETERS

Utopische idealen zijn sinds het einde van de vorige eeuw steeds meer op de achtergrond geraakt. Utopisten waren dromers. De kans op realisering van die dromen was gering, zeer gering. De plaats van deze utopische idealen werd in toenemende mate ingenomen door eigenbelang, cynisme, negativisme en pessimisme. Men vond het steeds minder noodzakelijk om zich met idealisme in te zetten voor sociaal-maatschappelijke en politieke verbeteringen, wanneer die niet het individu centraal stelden. Toch is idealisme daarop een van de beste antwoorden. Het gaat er niet zozeer om onze idealen per se ten koste van alles gerealiseerd te zien, maar utopische idealen doen ons en onze medeburgers geloven dat er andere en betere mogelijkheden zijn. Utopische idealen wijzen de weg. Het proberen onze samenleving te verbeteren is

alleen al de moeite waard. We hoeven niet altijd bij de pakken neer te zitten. Utopische dromen geven hoop. Hoop op een betere toekomst. Een betere toekomst voor onszelf, voor onze kinderen en voor onze aarde.

HET NIEUWE GRATIS TIJDSCHRIFT ANDERSLAND

Stichting Utopa maakt uit principe geen gebruik van sociale media. We hebben gekozen voor een uitvoerige communicatie via ons nieuwe tijdschrift Andersland. In dit tijdschrift worden de onderwerpen van de Idealenfabriek ingeleid en van verschillende kanten belicht en verdiept. De toezending is gratis.

HET DEBAT IN AMSTERDAM, LEIDEN EN WAGENINGEN

De activiteiten van de Idealenfabriek vinden plaats op drie locaties van Utopa: het Orgelpark in Amsterdam, het Utopa-Weeshuis in Leiden en Beeldengalerij Het Depot in Wageningen. Publiek zal op elke locatie een aantal malen per jaar worden uitgenodigd om onder leiding van een gespreksleider in discussie te gaan met wetenschappers, schrijvers, journalisten, kunstenaars, filmers, fotografen, muzikanten, bestuurders, politici en burgers over de artikelen in Andersland. Die discussies kunnen gepaard gaan met tentoonstellingen, kunst, muziek of met een gezamenlijke maaltijd.

DISCUSSIES OP DE NIEUWE WEBSITE VAN DE IDEALENFABRIEK

De verslaglegging van de discussiebijeenkomsten wordt

via de website van de Idealenfabriek openbaar gemaakt. Nieuwe utopieën en ideeën kunnen door Utopa worden ondersteund.

GEEN IDEALISME, MAAR BOEKHOUDEN

In het boek *Andersland* * schrijven Erik de Bom en Toon van Houdt: “In de huidige samenleving en cultuur lijkt ervoor utopisch denken en handelen, voor het dromen en het streven naar een ideale wereld nauwelijks of geen plaats meer. ‘We zijn allemaal socialist’, zo luidde aan het eind van de negentiende eeuw een populaire uitspraak onder politici. Een uitspraak waarmee ze – geestdriftig of schamper – te kennen gaven dat ze ongeacht hun politieke voorkeur of strekking tot op zekere hoogte allemaal utopisten waren: mensen die zich (moesten) inzetten voor een betere, rechtvaardigere wereld voor iedereen, mensen die door hun politieke inspanningen de droom van een gelukkige maatschappij stukje bij beetje dichterbij brachten. Utopisch denken en politiek handelen gingen moeiteloos samen. Het devies van onze tijd luidt heel anders. ‘We zijn allemaal boekhouder’, zo lijken hedendaagse politici ons, vermanend of verontschuldigend, voor te houden. Het devies vormt meteen een pijnlijk passend grafschrift voor elke vorm van utopische politiek, voor politiek gericht op een betere, ja zelfs ideale wereld, misschien wel voor politiek tout court. Het politieke bedrijf lijkt grotendeels te zijn gereduceerd tot een kwestie van ‘goed bestuur’, dat zelf een eufemisme lijkt te zijn voor... dorre boekhoudkunde. De begroting in orde brengen, de inflatie onder controle houden en als het even kan de economie

een luttele procent doen groeien – veel verder schijnt de ambitie van de huidige beleidsmakers niet te reiken. Daarmee is de band tussen utopie en politiek welhaast volledig doorgeknipt; utopisme overleeft, kán nog slechts overleven in de marge van het politieke bestel, onder ietwat wereldvreemde intellectuelen, onder kunstenaars die misschien wel spraakmakend zijn maar hoe dan ook vreemd en zonderling blijven. [...] Thomas More en Erasmus vertellen beiden al lachend een ongemakkelijke maar pertinente waarheid: het kan anders, het moet beter. Utopia bestaat, de zoektocht loont. De reis erheen is moeilijk, maar niet onmogelijk. Ze vergt grote verbeeldingskracht en koppige volharding. [...] Utopie als tegenwicht tegen de politiek van boekhouders dus.”

HOOP OP VERANDERING

Thomas de Creus publiceerde een essay in hetzelfde boek: “De hedendaagse Utopie. Van gevaar tot noodzaak”. Hij schrijft: “Ook op meer praktisch niveau – dat van het concrete handelen – manifesteert het utopische verlangen zich opnieuw. Steeds meer mensen experimenteren met nieuwe manieren van samenleven, van produceren en consumeren. Denk hierbij aan de praktijken van ‘cohousing’, stadstuinieren, (energie)coöperaties of autodelen: ze drukken de hoop op een andere samenleving uit. Uiteraard zullen deze en andere kleine, lokale initiatieven de wereld als zodanig niet veranderen. Maar dat is nog geen reden om er schamper over te doen. Want de hoop en het verlangen die eraan ten grondslag liggen maken het wél mogelijk de wereld te

veranderen. En gezien de vele grenzen waar we vandaag de dag op botsen is dat geen loos verlangen meer, maar zonder meer een bittere noodzaak.”

VAN WILDE UTOPISCHE GEDACHTEN NAAR HET GEWONE LEVEN

Gregory Claeys vat de discussie over het Utopisme in het boek *Andersland* als volgt samen: “Vast staat in elk geval dat de utopische experimenten in de afgelopen tweehonderdvijftig jaar een voorhoederol hebben gespeeld bij de ontwikkeling van een aantal trends die zich later in de samenleving hebben doorgezet. Een vrijere houding tegenover geslacht, seksualiteit en het kerngezin, aandacht voor het milieu, een meer coöperatieve organisatie van de economie – ze bepaalden wezenlijk het utopische denken en doen van de moderne tijd. Sociale rechtvaardigheid, universele rechten, grotere gelijkheid – het zijn kernthema’s die vaak eerst in een utopische vorm werden gegoten. Vele idealen die in de negentiende eeuw nog als wilde ‘utopische’ gedachten werden afgeschilderd, gingen in de loop van de twintigste eeuw inherent deel uitmaken van het gewone leven van de gewone mensen.”

* *Andersland, In de voetsporen van Thomas More. Ter gelegenheid van de start van de Idealenfabriek is het boek opnieuw herdrukt.*

Tweede druk 2018, uitgave Polis en Stichting Utopa.

Erik de Bom (1983) is als historicus en politiek theoreticus verbonden aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte van de KU Leuven

Toon van Houdt (1966) is als classicus en cultuurhistoricus verbonden aan de KU Leuven

Thomas de Creus (1984) is historicus en doctor in de filosofie

Gregory Claeys (1953) is professor in de geschiedenis van het politieke denken aan de University of London

HOOFDSTUK 8

LITERATUUR- OPGAVE/ PERSONEN- REGISTER

8.1 LITERATUUROPGAVE

Achterhuis, Hans (1988). *Het Rijk van de schaarste*. Baarn: Ambo|Anthos.

Alvaredo, F., Atkinson, T., Piketty, T. & Saez, E. (n.d.). World Top Incomes Database. Geraadpleegd op 8 december 2012 via <http://g-mond.parisschoolofeconomics.eu/topincomes/>.

Atkinson, Anthony B. (2015). *Ongelijkheid. Wat kunnen we er aan doen?* Antwerpen: Uitgeverij Polis.

Ankersmit, F., & Klinkers, L. (Red.) (2008). *De tien plagen van de staat: De bedrijfsmatige overheid gewogen*. Amsterdam: Van Genneep.

Auerbach, Felix (2011). *Ernst Abbe 1840-1905: Sein Leben, sein Werken, seine Persönlichkeit*. Leipzig: Akademische Verlagsgesellschaft. (Origineel werk gepubliceerd in 1918).

Auerbach, Felix (1925). *Das Zeisswerk und die Carl-Zeiss-Stiftung in Jena*. Jena: Verlag Gustav Fischer.

Bauman, Zygmunt (2005). *Liquid Life*. Cambridge: Polity Press.

Blumenfeld, Yorick (2004). *Dollars or Democracy: A Technology-Driven Alternative to Capitalism*. Bloomington: Xlibris Corporation.

Bom de, Erik & van Houdt, Toon (2018). *Andersland: In de Voetsporen van Thomas More*. Antwerpen: Uitgeverij

Polis en Stichting Utopa.

Boon van der, Vasco & Marel van der, Gerben (24 december 2011). Door geld als hoogste waarde te propageren lok je hypocrisie en bedrog uit. *Het Financieele Dagblad*, p. 8-9;11.

Chavannes, Marc (2009). *Niemand regeert: De Privatisering van de Nederlandse Politiek*. Rotterdam: NRC Boeken.

Corbey, Raymond H.A. (2005). Homo Reciprocans: Hoe uitwisseling de samenleving constitueert. *De Academische boekengids*, 53, 9-10.

Corbey, Raymond H.A. (2006). *Homo reciprocans: Mauss, Hobbes en Darwin*. Oratie uitgesproken op 10 februari 2006, Universiteit Leiden.

Corbey, Raymond H.A. (2008). Marcel Mauss. In H. Achterhuis & Sperna Weiland, J. (Red.). *Kritisch Denkerslexicon* (1-14). Diemen: Veen.

Creus, de Thomas (2018). “De hedendaagse Utopie. Van gevaar tot noodzaak”. In De Bom & van Houdt, *Andersland: In de Voetsporen van Thomas More*, 240-257. Antwerpen: Uitgeverij Polis en Stichting Utopa.

De Gelderlander (4 september 2012). Wegenbouwer uit Renkum begint asbestverwijdering. p. 24.

Engelen, Ewald (2011). Lulkoek. *Agora*, 27(3), 26-29.

Freeman, Richard B. (2008). Why do we work more than Keynes expected. In Peggy and Piga (Eds.), *Revisiting Keynes*, 133-142. Boston: MIT Press.

Frissen, Paul H.A. (2007). *De Staat van Verschil: Een kritiek van de gelijkheid*. Amsterdam: Van Genneep.

Frissen, Paul H.A. (2008). De Preventieve Staat: Waarom de droom van de gelijke samenleving een nachtmerrie is. In Ankersmit, F.R. & Klinkers, L.E.M. (Red.). *De Tien Plagen van de staat: De bedrijfsmatige overheid gewogen*, 148-169. Amsterdam: Van Genneep.

Graeber, David (2011). *Schuld: De eerste 5000 jaar*. Amsterdam: Business Contact.

Heertje, Arnold (1977). *Echte Economie*. Utrecht: De Arbeiderspers.

Hermanides, E. & Jonker, S. (23 juni 2012). Relatief Rijk Nederland ziet zijn miljonairs in 2011 armer worden. *Het Financieele Dagblad*, p. 39.

Het Financieele Dagblad (30 juni 2012). Werknemer wil sociale baas. p. 37.

Hosfeld, Rolf (2009). *Karl Marx: Een eigentijdse biografie*. Amsterdam: Atlas.

Jacobs, Bas et al. (2006). Vlaktaks en arbeidsparticipatie. Rotterdam: Erasmus University Digital Repository. Geraadpleegd op 9 december 2012 via <http://hdl.handle>.

net/1765/12020.

Jacobs, Bas (2008). *De prijs van gelijkheid*. Amsterdam: Bert Bakker.

Janssens, R.J.A. (1983). *Emancipatie ten aanzien van de arbeid, Op weg naar het post-materialisme?*. Deventer: Kluwer. Speciale uitgave voor de Topa Groep.

Kahneman, Daniel & Krueger, Alan (2006). Developments in the Measurement of Subjective Well-being. *The Journal of Economic Perspectives*, 20(1), 3-24.

Kahneman, Daniel (2011). *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Kalb, Don (2011). De Gekaapte Staat. In Brinkgreve, C., Van den Haak, M., Van Heerikhuizen, B., Heilbron, J. & Kuipers, Giselinde (Red.). *Cultuur en Ongelijkheid*, 22-37. Diemen: AMB.

Kempers, Bram (1987). *Kunst, macht en mecenaat*. Amsterdam: Arbeiderspers.

Keynes, J.M. (1963). Economic Possibilities for our Grandchildren. In *Essays in Persuasion*, 358-373. New York: W.W. Norton & Co. (Origineel werk gepubliceerd in 1930).

Krugman, Paul (2012). *End This Depression Now!*. New York: W.W. Norton & Company Ltd.

Marx, Karl (2010). *Het Kapitaal* (Vertaald door: Isaac Lipschits). Amsterdam: Boom Amsterdam.

Mennel, Stephen (2011). Globalisation and 'the American dream'. In Brinkgreve, C., Van den Haak, M., Van Heerikhuizen, B., Heilbron, J. & Kuipers, Giseline (Red.). *Cultuur en Ongelijkheid*, p. 37-49. Diemen: AMB.

NRC Handelsblad (10 mei 2012). 904.000 Nederlanders in hoogste belastingschijf, p. 25.

Pessers, Dorien & Witteman, Paul (2006). *Regels zijn regels*. Amsterdam: Balans.

Pickett, K. & Wilkinson, R. (2010). *The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone*. London: Penguin Books.

Reuten, Geert (1 mei 2010). Karl Marx en 'Het Kapitaal': een spiegel waar we liever niet in kijken. *Het Financieele Dagblad*, p. 17.

Rossem van, Maarten (2011). *Kapitalisme zonder remmen*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.

Sennett, Richard (1998). *The Corrosion of Character*. New York: W.W. Norton.

Sennett, Richard (2003). *Respect in een tijdperk van sociale ongelijkheid*. Amsterdam: Byblos.

Skidelsky, Robert & Skidelsky, Edward (2012). *How Much is Enough*. London: Allan Lane.

Solnick, S. & Hemenway, D. (1998). Is More Always Better? A survey on Positional Concerns. *Journal of Economics Behavior and Organisation*, 37, 373-383.
Terlouw, Jan (2011). *Hoed u voor mensen die iets zeker weten*. Rotterdam: Lemniscaat.

The Boston Consulting Group (2011). Global Wealth Continues Its Strong Recovery with \$9 Trillion Gain. Geraadpleegd op 8 december 2012 via <http://www.bcg.com/media/PressReleaseDetails.aspx?id=tcm:12-77753>

The Boston Consulting Group (2012). Global Wealth 2012: The Battle to Regain Strength. Geraadpleegd op 9 december 2012 via https://www.bcgperspectives.com/Images/BCG_The_Battle_to_Regain_Strength_May_2012_tcm80-106998.pdf

Uffelen van, Xander (2008). *Het Grote Graaien*. Amsterdam: Volkskrant/Meulenhoff.

Velthuis, Olav (2011). Vermogensverhoudingen in Nederland na de kredietcrisis. In Brinkgreve, C., Van den Haak, M., Van Heerikhuizen, B., Heilbron, J. & Kuipers, Giseline (Red.). *Cultuur en Ongelijkheid*, 6-21. Diemen: AMB.

Vries de, Geert (2011). Het gelijkheidsdividend. In Brinkgreve, C., Van den Haak, M., Van Heerikhuizen, B., Heilbron, J. & Kuipers, Giseline (Red.). *Cultuur en Ongelijkheid*, 50-57. Diemen: AMB.

Kees Vuyk (2017). *Oude en Nieuwe Ongelijkheid*. Uitgeverij Klement, Utrecht.

8.2 AANBEVOLEN LITERATUUR

Achterhuis, Hans (1984). *Arbeid: Een eigenaardig medicijn*. Amsterdam: Ambo|Anthos.

Achterhuis, Hans (1998). *De Erfenis van de Utopie*. Amsterdam: Ambo|Anthos.

Achterhuis, Hans (2010). *De Utopie van de Vrije Markt*. Rotterdam: Lemniscaat.

Akerlof, George A. & Kranton, Rachel E. (2010). *Identity Economics*. Princeton: Princeton University Press.

Ariely, Dan (2012). *Heerlijk oneerlijk. Hoe we allemaal liegen met name tegen onszelf*. Amsterdam: Maven Publishing.

Ariely, Dan & Kreisler, Jeff (2017). *Geld en Gedrag*. Amsterdam: Maven Publishing.

Badiou, Alain (2012). *Inesthetiek, filosofie, kunst, politiek*. Amsterdam: Octavo publicaties.

Bauman, Zygmunt (1989). *De moderne tijd en de holocaust*. Amsterdam: Boom Amsterdam.

Bauman, Zygmunt (1998). *Globalization, The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press.

Bauman, Zygmunt (1999). *In search of Politics*.

Cambridge: Polity Press.

Beer de, Paul, Van der Meer, Jelle, Planinga, Janneke & Salverda, Wiemer (2018). *Voor wie is de erfenis?* Amsterdam: Van Genneep.

Blumenfeld, Yorick (1999). *2099: A Eutopia*. London: Thames & Hudson London.

Blumenfeld, Yorick (1999). *Scanning the Future: 20 Eminent Thinkers on the World of Tomorrow*. London: Thames & Hudson London.

Bregman, Rutger (2014). *Gratis geld voor iedereen*. Amsterdam: De Correspondent.

Bregman, Rutger & Frederik, Jesse (2015). *Waarom vuilnismannen meer verdienen dan bankiers*. Amsterdam: De Correspondent.

Brinkgreve, Christien et al. (2011). *Cultuur en ongelijkheid*. Diemen: AMB.

Canetti, Elias (1995). *Massa en macht*. Amsterdam: Atheneum-Polak & Van Genneep.

Chang, Ha-Joon (2010). *23 Dingen die ze je niet vertellen over het kapitalisme*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.

Crombag, Hans & van Dun, Frank (1997). *De Utopische verleiding*. Amsterdam: Contact.

Daalder, Hans (2003). *Willem Drees*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.

Descalzo, José Martin (1959). *Ik ben een mens*. Tielt: Lannoo.

Dörband, Bernd & Müller, Henriette (2005). *Ernst Abbe: Das unbekannte Genie*. Jena: Verlag Dr. Bussert & Stadelers.

Engelen, Ewald (2014). *De schaduw Elite*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Engelen, Ewald (2018). *Het is Klasse, suffie, niet Identiteit*. Amsterdam: Editie Leesmagazijn.

Eribon, Didier (2018). *Terug naar Reims*. Amsterdam: Editie Leesmagazijn.

Forrester, Viviane (2000). *De terreur van de nieuwe economie*. Amsterdam: Byblos.

Friedman, Milton & Friedman, Rose D. (1979). *Aan Ons de Keus*, Huizen: De Sfinx.

Friedman, Thomas (2005). *The World Is Flat*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Galbraith, John Kenneth (1992). *De cultuur van tevredenheid*. Utrecht: Bosch & Keuning.

Graeber, David (2018). *Bullshit Jobs*. Amsterdam: Business Contact.

Guardini, Romano (1962). *De gestalte der toekomst*. Antwerpen: Aula Boeken.

Handy, Charles (2006). *Myself and other more important matters*. London: Arrow Books.

Harari, Yuval Noah (2017). *Homo Deus*. Amsterdam: Thomas Rap.

Heertje, Arnold & v.d. Wolk, E. (1982). *Werkloosheid, Verwording en Verwachting*. Amsterdam: Keesing Boeken.

Heij, Jan-Jaap (1993). *Basisinkomen in Drievoud*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Hessel, Stéphane (2011). *Neem het niet*. Amsterdam: Van Gennep.

Hosfeld, Rolf (2010). *Karl Marx*. Antwerpen: Uitgeverij Atlas.

Istendael van, Geert (2013). *De parochie van Sint-Precarius. Huizinga lezing 2012*. Amsterdam: Bert Bakker.

Klundert van de, Bram (2008). *Verlangen goed te leven*. Utrecht: Jan van Arkel.

Luyendijk, Joris (2015). *Dat kan niet waar zijn. Onder bankiers*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact.

Mazzucato, Mariana (2018). *De waarde van alles*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.

Milanovic, Branko (2017). *Wereldwijde ongelijkheid. Welvaart in de 21e eeuw*. Houten: Spectrum.

More, Thomas (1949). *Utopia* (Vertaald door: A.H. Kahn). Rotterdam: Ad Donker.

Mulder, Mauk (1977). *Omgaan met Macht*. Amsterdam: Elsevier

Naisbitt, John (1984). *Megatrends*. Utrecht: Het Spectrum.

Naisbitt, John (1986). *Re-inventing the Corporation*, Utrecht: Het Spectrum.

Packer, George (2014). *De ontluistering van Amerika*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact.

Peters, Tom & Waterman, Robert (1982). *Excellente Ondernemingen*. Utrecht: Veen.

Piketty, Thomas (2014). *Kapitaal in de 21e eeuw*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Polak, Fred (1969). *De Toekomst Doorzichtig Verpakt*.

Deventer: Uitgave t.g.v. 50 jaar Thomassen & Drijver-Verblifa.

Polak, Fred (1972). *De Contra-Club van Rome*. Amsterdam: Elsevier.

Polak, Fred (1974). *Lof der Botheid*. Amsterdam: Elsevier.

Polak, Fred (1977). *Slow-Motion Mens*. Amsterdam: Elsevier.

Polak, Fred (1979). *Vermetelste Uitdaging*. Alphen aan den Rijn: Sijthoff.

Riemen, Rob (2010). *De eeuwige terugkeer van het Fascisme*. Amsterdam: Uitgeverij Atlas.

Rosier, Irenaeus (1956). *Ik zocht Gods Afwezigheid*. Den Haag: PAX.

Rosier, Irenaeus (1963). *Herkerstening in Ontkerstening*. Den Haag: PAX.

Sandel, Michael J. (2012). *Niet alles is te koop*. Utrecht: Ten Have.

Sassen, Saskia (2014). *Expulsions. Brutality and Complexity in the Global Economy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Schnabel, Paul (2004). *Kort gehouden, Columns*

over welzijn en welvaart in Nederland. Amsterdam: Business Contact.

Schouten, Martin (1977). *Werk*. Amsterdam: Arbeiderspers.

Sennett, Richard (2004). *Castle Lectures in Ethics, Politics and Economics*. New Haven, CT: Yale University Press.

Sennett, Richard (2007). *De Cultuur van het nieuwe Kapitalisme*. Amsterdam: Meulenhoff.

Sennett, Richard (2008). *De Ambachtsman, de mens als maker*. Amsterdam: Meulenhoff.

Sitter de, L.U. (1981). *Op weg naar nieuwe kantoren en fabrieken: produktieorganisatie en arbeidsorganisatie op de tweesprong*. Alphen aan den Rijn: Kluwer.

Smith, Dennis (1999). *Zygmunt Bauman, Prophet of Postmodernity*. Cambridge: Polity Press.

Smith, Vernon L. (2000). *Bargening and market behavior, essays in experimental economics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stiglitz, Joseph E. (2010). *Free Fall. America, free markets, and the sinking of the world economy*. New York: W.W. Norton & Company.

Stiglitz, Joseph E. (2012). *The Price of Inequality*. New York: W.W. Norton & Company.

Stiglitz, Joseph E. (2015). *The Great Divide*. New York: W.W. Norton & Company.

Stiglitz, Joseph E. (2016). *De Euro*. Amsterdam: Atheneum.

Teilhard de Chardin (1960). *Het verschijnsel Mens*. Utrecht: Aula boeken.

Thaler, Richard & Sunstein, Cass (2008). *Nudge*. Amsterdam/Antwerpen: Business Contact.

Thaler, Richard (2018). *Misbehaving*. Amsterdam/Antwerpen: Business Contact.

Tienen van, A.J.M. (1960). *De andersmaatschappelijken*. Assen: Van Gorcum.

Tijmes, Peter (Red.). (1989). *Arbeid Adelt Niet*. Kampen: Kok Agora.

Toffler, Alvin (1970). *Future Shock*. New York: Random House.

Toffler, Alvin (1980). *The Third Wave*. New York: William Morrow & Company.

Toffler, Alvin (1984). *Met vooruitziende blik*.

Utrecht: Veen.

Vandevelde, Antoon (2017). *Het geweld van geld. Op zoek naar de ziel van de economie*. Tielt: Lannoo.

Vilar, Esther (1983). *De Vijfjarige werkdag*. Amsterdam: Omega Boek.

Vogl, Joseph (2013). *Het spook van het kapitaal*. Amsterdam: Boom uitgevers Amsterdam.

Vogl, Joseph (2016). *Het financiële regime*. Amsterdam: Boom uitgevers Amsterdam.

Vos de, Marc (2015). *Ongelijk maar Fair*. Tielt: Lannoo.

Vugt van, Mark & Wildschut, Max (2012). *Gezag*. Utrecht: Bruna.

Vuyk, Kees (2017). *Oude en nieuwe ongelijkheid*. Utrecht: Klement.

Waal de, Frans (2007). *De Aap en de Filosoof*. Amsterdam: Uitgeverij Contact.

Waal de, Frans (2009). *Een tijd voor empathie*. Amsterdam: Uitgeverij Contact.

Waal de, Frans (2013). *De Bonobo en de tien geboden*. Amsterdam: Uitgeverij Contact.

Wilterdink, Nico (1993). *Ongelijkheid en interdependentie. Ontwikkelingen in welstandsverhoudingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Zeldin, Theodore (2000). *Een intieme geschiedenis van de mensheid*. Amsterdam: Nieuwezijds.

8.3 FOTOVERANTWOORDING

	pagina
Beeldengalerij Het Depot, Wageningen Joost Barbiers, Zonnewijzer	4
Beeldengalerij Het Depot, Wageningen Joost Barbiers, Camera Obscura	6
Beeldengalerij Het Depot, Wageningen Lia van Vugt, Portret Loek Dijkman, Tegenbeeld	18
Beeldengalerij Het Depot, Wageningen Gerrit Offringa, Aware and no fundamental grip	22
Beeldengalerij Het Depot, Wageningen Novello Finotti, Anatomico che cammina	44
Beeldengalerij Het Depot, Wageningen Joost Barbiers, Golfbeweging	56
Topa Verpakking, Lelystad	70/71
Utopa-Weeshuis, Leiden	100
Orgelpark, Amsterdam	127
Orgelpark, Amsterdam, Utopa Barokorgel	128
Beeldengalerij Het Depot, Wageningen Jeroen Meijs, Big Bang	144
Beeldengalerij Het Depot, Wageningen hoofdgebouw	203
Beeldengalerij Het Depot, Wageningen Villa Hinkeloord	206
Fotografie John Stoel, pagina 6, 18, 22, 44, 56, 144, 203, 206 Eigen archief, pagina 4, 70, 71, 100, 127, 128	

8.4 PERSONENREGISTER

	pagina
Abbe, Ernst	118
Achterhuis, Hans	28, 36, 72, 133
Alvaredo	80
Ankersmit, Frank	35
Atkinson, Anthony	VI, X, 214
Auerbach, Felix	118
Balkenende, Jan Peter	63, 83
Bauman, Zygmunt	26
Bennink, Jan	98
Blumenfeld, Yorick	30, 177
Bodelier, Ralf	IX
Boersma, Michiel	98
Bom de, Erik	221, 224
Boon van der, Vasco	72
Bos, Wouter	83
Bourdieu, Pierre	190
Brendel, Alfred	17
Chavannes, Marc	34
Claeys, Gregory	223, 224
Corbey, Raymond	40, 106
Creus de, Thomas	222, 224
Dijk van, Eric	17
Dijkman, Loek	158, 159, 166, 194, 206/213
Dijkstra, Jan	125
Dijsselbloem, Jeroen	IX
Eeden van, Frederik	121
Elsschot, Willem	196
Emmerij, L.J.	66
Engelen, Ewald	136

Erasmus, Desiderius	222	Koningin Juliana	134
Folmer, C.	92, 197	Krugman, Paul	40, 59, 139
Freeman, Richard	63	Kwant, R.C.	104, 125, 168
Frissen, Paul	34, 87	Lewis, Michael	186, 188
Ganzevoort, Wessel	68	Lipschits, Daniël Leon	32
Gerben van der, Marel	72	Lipschits, Isaac	31
Graaf van de, Karel	159	Luijmes, Johan	132
Graeber, David	95, IV	Marken van, J.C.	158
Groenewegen, Bert	98	Marx, Karl	31, 62, 76, 155, 185, 192
Hayes, Randy	30, 177	Mauss, Marcel	41, 42, 106
Heertje, Arnold	46	Mennel, Stephan	73, 77
Heine, Heinrich	75, 204	Mooy de, R.A.	92, 197
Hemenway, D.	38	More, Thomas	120, 219, 222, 223
Hermanides, E.	74	Munck de, Sylvia	111
Hollande, François	88	Naisbitt, John	24
Hooijer, Karel	54	Nescio	121
Hosfeld	75	Obama	40
Houdt, Toon	221, 224	Ostaijen van, Paul	187
Jacobs, Bas	88, 92, 197, V	Pessers, Dorien	43, 85
Janssens, R.J.A.	65, 67	Peters	25
Jonker, S.	74	Pickett, Kate	191, 85
Kahneman, Daniel	27, 33, 37, 40	Polak, L.	25, 61, 103, 151
Kalb, Don	72, 76	Reagan, Ronald	24, 51
Karimi, Farah	II	Reuten, Geert	31
Kempers, Bram	112	Rosier, Iranaeus	12, 148
Keynes, Maynard	59, 62	Rossem van, Maarten	34
Kleef van, pater	11	Roessel, Peter	125
Klinkers, Leo	35	Schubert, Franz	16, 212
Kok, Wim	81	Sennett, Richard	43, 59, 73
Komter, Aafke	41	Skidelsky, Edward	26, 29, 30, 38, 62, 63, 64
Koningin Beatrix	111	Skidelsky, Robert	26, 29, 30, 38, 62, 63, 64

Sitter de, Ulbo	25
Smith, Vernon L.	39
Solnick, S.	38
Stiglitz, Joseph	29
Sunstein, Cass	40
Terlouw, Jan	48, 131, 162, X, 206, 213
Thaler, Richard	40
Thatcher, Margaret	24, 51
Toffler, Alven	24, 163
Torres, Camilo	150
Uffelen van, Xander	80
Velthuis, Olav	77, 98
Vries de, Geert	75, 85, 185
Vuyk, Kees	VI
Waal de, Frans	39, 142
Waal de, Lodewijk	81
Waterman	25
Wilkinson, Richard	85, 191
Willem Alexander, Koning	VIII
Wilterdink, Nico	72, 74, 185
Witteman, Paul	86
Wüst, I.	148
Zeiss, Carl	118

STELLINGEN UIT HET BOEK

Een basisinkomen en afzien van bezit

- Om de onnodige consumptiedrang te beteugelen en om de hoeveelheid werk beter te kunnen verdelen, dient een basisinkomen te worden ingevoerd. (blz. 90)
- Het creëren van schulden is een van de basisbeginselen van het kapitalisme. (blz. 95)

Winst, overwinst, de Stichting Utopa

- De winsten van een onderneming moeten voor een deel toebedeeld worden aan de maatschappij waaraan die onderneming die winsten heeft ontleend. (blz. 106)
- Ondernemingen hebben de morele plicht om belasting af te dragen conform de geest van de bestaande wetten en niet conform de letter. (blz. 107)
- De vreugde van een winstuitkering is kleiner dan de pijn om die uitkering de volgende keer te missen. (blz. 108)
- Aandeelhouders moeten een dividend krijgen gelijk aan de rente op staatsleningen verhoogd met een risicopremie van enkele procenten. (blz. 109)
- Succes heb je niet alleen aan jezelf te danken. (blz. 110)

De toekomst en de kwaliteit van onze samenleving

Cultuur

- Kunst en cultuur zijn het zout in onze samenleving. (blz. 131)
- Musea wordt de maat genomen als waren zij ondernemingen. Dit is eigenlijk te zot voor woorden. (blz. 131)
- Rijkscollecties zijn van ons allemaal, we hebben er met zijn allen voor gewerkt en betaald. Waarom moeten we opnieuw betalen om die collecties te bezichtigen? (blz. 132)

Gezondheid

- Het lijkt er op dat gezondheid ons gouden kalf aan het worden is. (blz. 133)
- De dood is een deel van ons leven. (blz. 133)
- Langzaam maar zeker verliezen we de maatstaf voor medemenselijkheid uit het oog. (blz. 134)

Onderwijs

- Het hoger onderwijs zou altijd de vakken geschiedenis, filosofie, sociologie, psychologie en economie moeten hebben. (blz. 135)
- Kinderen en studenten leren en studeren voor een baan en ook ondernemingen zien onderwijs als een baanindustrie. (blz. 136)
- Ik pleit voor het in ere herstellen van het technisch onderwijs voor de jongens en de meisjes met “gouden handjes”. (blz. 137)

Europa

- Door het kwijtschelden van schulden worden we gezamenlijk niet armer. (blz. 138)
- Meer Brussel en minder Den Haag. (blz. 140)
- We zijn in ons kapitalistische model eigenlijk pas 150 jaar aan het werk en in Europa werken we ongeveer 50 jaar samen. Dat is kort, zelfs op een mensenleven. (blz. 140)

Wie het boek van Loek Dijkman leest maakt kennis met een idealist, een filantroop, een utopist. Hij leest dat waarde niet gaat over geld. Dat voldoening niet synoniem is met rijk worden. Dat succes te vaak gelijk wordt gesteld met financieel succes. En zo'n lezer zou tot de conclusie kunnen komen dat Loek Dijkman een goedbedoelende, wereldvreemde, van iedere realiteitszin verstoken hemelbestormer is. Die conclusie deugt niet. Het mooie van Loek Dijkmans leven en van het boek is dat hij aan zijn filantropische en utopistische idealen niet alleen 50 jaar trouw is gebleven, hij is er succesvol mee geweest. Hij heeft laten zien dat het kan.

Jan Terlouw

Dijkmans boek raakt bij mij een snaar. Hij spreekt vanuit zijn visie en ervaringen. Hij onderbouwt en versterkt zijn verhaal met cijfers en kennis van diverse experts. Maar de echte waarde van het boek voor mij is dat hij bouwstenen levert aan de vraag naar het nieuwe wij. Of te wel: hoe leven we in de jaren die komen zó met elkaar samen, dat we met succes omgaan met de vele uitdagingen waar we voor staan.

Jeroen Hartel

Loek Dijkman heeft zich ook uitgesproken voor een kortere werkweek (32 uur) om een herverdeling van werk te realiseren. Volledige werkgelegenheid is een mythe volgens hem. In zijn visie heeft een onvoorwaardelijk basisinkomen ook een prominente plaats. Het leidt volgens Dijkman tot een beteugeling van de consumptiedrang en leidt tot betere verdeling van werk. Een dergelijke visie te horen uit de mond van een ondernemer is heel uitzonderlijk, maar getuigt wel van een "verlichte" ondernemer.

Ir. R.Thelosen, Fontys Hogeschool Eindhoven

Wijze baas - Het is een illusie om te denken dat we ooit nog volledige werkgelegenheid krijgen.

De Bibliotheek NOBB

9 789462 630260 >

NEMEN
ERNEN
NEMEN
DERNE
ONDER
DERS TO
ANDE
JAAR A
50 JAA
MEN 50
NEMEN
DERNE
INDERN
ERNEN
ONDER
DERS TO
ANDE
JAAR A
50 JAA
MEN 50
NEMEN
DERNE
ONDER
DERS TO
ANDE
JAAR A
50 JAA
MEN 50